TARTALOM

3 Papp Endre: Meghalt Csoóri Sándor

4 Falusi Márton: Szélfútta levél
Jelenetek Mensáros László forradalmából

36 Ablonczy László: Vörös csillag a Nemzeti Színház homlokán
(I. Küzdve és bízva: 56 ősze)

54 Döbrentei Kornél: Néma S.O.S.

58 Urbán Péter: Óra és kenyér

65 Turbók Attila: Hittük, igaz volt – egyszeri; A father's legacy;
Szivárványgömb úszó csöndje

70 Nagy András: Camera obscura – MCML VI
(1956 arculata a képzőművészetben)

86 Domonkos László: Ja – okkupant

96 Koncsol László: Pozsonyi magyar diákok 1956-ban

101 Tőzsér Árpád: Férfikor és őszi világ...
(A magyar 56 pozsonyi emlékeiről)

105 Sarusi Mihály: 56 a Balatonnál
(...Vörösberényben, Fűzfőn, Almádiban...)

123 Vasy Géza: Atlantisz sorsára jutottunk

Borító: Nagy András, Mensáros László portré-fotójának felhasználásával (Hamlet szerepében).

Hátoldal: Pásztor Gyöngyi, Harmath György: *Lobogás* című 1956-os bronzszobráról készült fotó felhasználásával. A lapban az 1956-os magyar forradalomhoz kapcsolódó műalkotások láthatók.

Fotók: Csete Örs, Göröntsér Vera, Kecskeméti Kálmán, Kotritz Tünde. Reprodukció: Nagy András.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Főszerkesztő: Csoóri Sándor **Főmunkatársak:** Ágh István, Tornai József; **Felelős szerkesztő:** Papp Endre; **Szerkesztők:** Falusi Márton, Nagy Gábor, Tőkéczki László; **Képszerkesztő:** Nagy András; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Telefon: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Magyar Nemzeti Bank, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A „Hitel folyóirat és Könyvműhely működéséért" szakmai program megvalósítását 2016. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj: egy évre 6000 Ft, fél évre 3000 Ft. Nyomta és kötötte: Synra Nyomda és Kiadó Kft. HU ISSN 0238–9908.

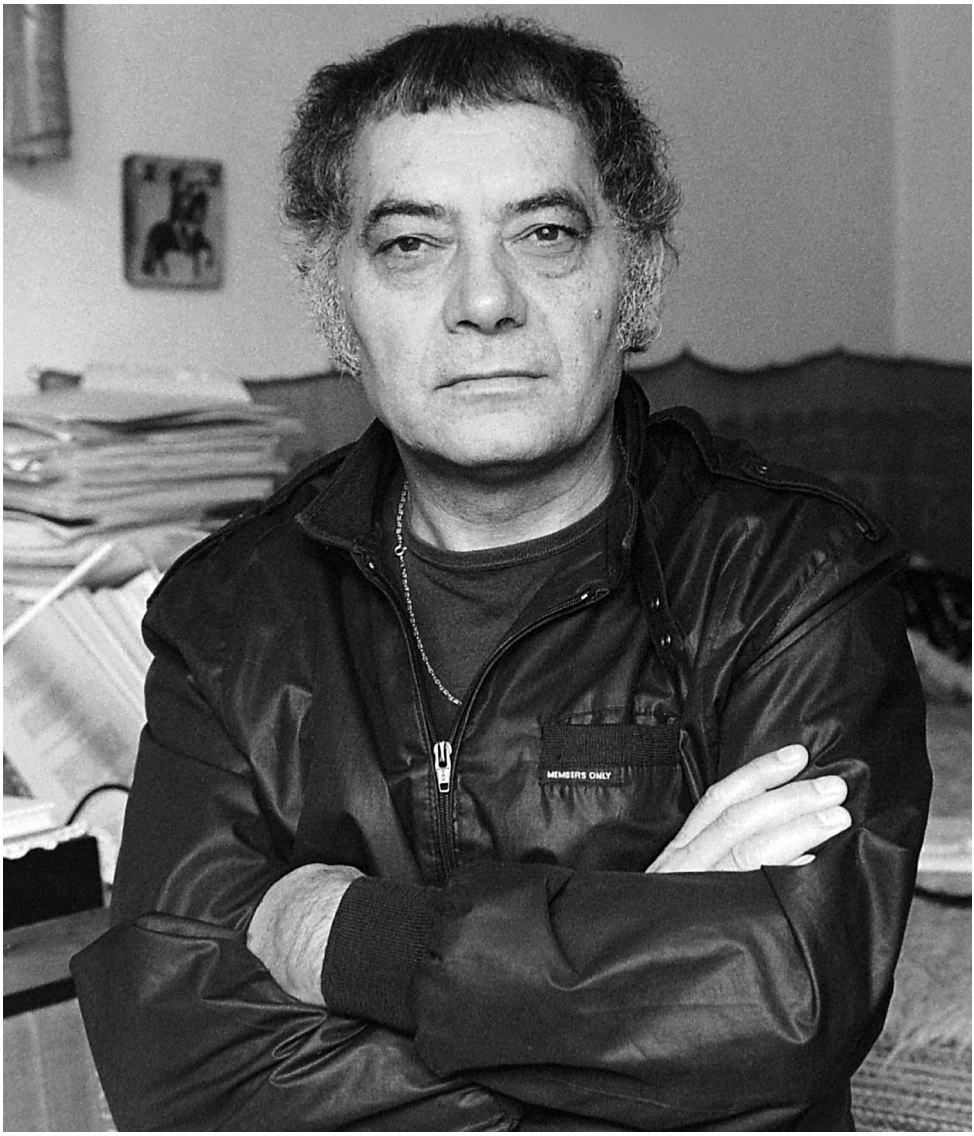

Fotó: Kecskeméti Kálmán (1988)

Csoóri Sándor
1930–2016

Meghalt Csoóri Sándor

Ez a valószínűtlen tény maga a Halál a Hitel életében. Nem az időt markába gyűrő végzet, hanem a felkavaró, világunkat minden dúcában-eresztékében megrázó dráma. Élete is az. Műnemi meghatározás szerint: dráma több felvonásban. Személyes sorsára tekintve: megváltó halál. Nyolcvanéves korában kérdezte tőlünk félig komolyan, félig játékosan, vajon mi jöhet ezután. A szenvedés és a hanyatlás jött – hozzá nem méltón. Jelképes? 1956-ot tartotta élete nagy eseményének, s most a forradalom előtt fejet hajtó számunkban kell szembesülnünk elhunytával.

Évek óta nem vett részt a szerkesztőség munkájában, eltűnt mindennapjainkból. Tudomásul vettük, hogy immár „befelé néz, mint üdvözült vakok". Tudtuk, hogy valahol – tőlünk elzárva, messze-messze, talán az Óperenciás tengeren is túl – még dobog a szíve, létezik. Most vigasztalhatjuk magunkat elégiájával: „…Nincs több mutatványom, / s a homlokom, mely folyton gyöngyözött, // mostantól kezdve nagy szelekbe vágyik, / hogy ott időzzön, lebegjen, ahol / rangrejtve, titkon Isten is tanyázik / s körülsuhogja csöndes térizsony." Mert közelében valóban lehetett érezni azt a hol szédítő, hol csábító magasságot, mely azzal az érzéssel töltött el: világot teremtünk, s valami rajtunk túlmutató, egész valónkat izgalomban tartó, grandiózus vállalkozásban veszünk részt – a magyar irodalomban. S e hívás – tudás és sejtelem – nélkül nem is érdemes tollat ragadni.

Nagy ember volt – annak minden diadalmával, buktatóival, gyötrődéseivel, áldásaival és tévedéseivel együtt. Voltak-vannak rajongói, csodálói, tisztelői, követői, és nyílt ellenségei, sunyi áskálódói, lesajnálói; élete alkonyán kufárok akaszkodtak rá parazitaként, akik nevéből akartak hasznot húzni. Az efféle „bonyolultságot" a formátumosok ezen a tájon nem kerülhetik el. Sorsában, munkáiban ott a sokszázados magyar történelem, a magyarság megszenvedett igazsága. Mikor életművét és tetteit mérik majd, ehhez a nagysághoz keressenek mázsát a bátrak!

Mélyen bízhatott bennünk, szerkesztőtársaiban, hiszen ránk hagyta feladatul, hogyan boldogulunk nélküle tovább. Nos, a Hitel Csoóri Sándor lapja volt, és ami a szellemiséget és az ethoszt illeti, az is marad, amíg csak megjelenik. Folytatjuk, amit elkezdett, mert szellemujjától megérintve nem áll módunkban másként cselekedni. Novemberi számunkban emlékezünk majd rá, mi, a lap szerzői és szerkesztői.

Nézem szemközti portréját. A Hitel indulásának évében készült, 1988-ban. Nézem a szemét: bizalom, méltóság, elevenség, elhivatottság tükröződik benne. No és a szabadság vagánysága. Barátaim, ezzel a tekintettel forduljunk a jövő felé!

Papp Endre

Falusi Márton

Szélfútta levél[1]

Jelenetek Mensáros László forradalmából

Színmű egy felvonásban

Szereplők
Mensáros
Ifjú Mensáros
Zongorista / Darvas
Téri
Für
Izgága
Párttitkár
Elítélt
Losonczy
Pap
Szörényi / Tolnay
Mensáros édesanyja / Titkárnő
Clown 1., Clown 2. (mint Színésznövendék, Államvédelmis, Színész, Nemzetőr, Pufajkás, Jegyzőkönyvvezető, Fegyőr, Sírásó, Járókelő)
Bíró / Halott
Ügyész / Halott
Védő / Halott
Kisgyerek

Három színpad: a Gondolat, a Sors és a Cselekmény stilizált terei (Erwin Piscator politikai színháza; misztériumjáték). A Gondolat leghátul és legmagasabban, középütt a Sors, legelöl, a legalacsonyabb szinten a Cselekmény. Vetítővásznak kétfelől. A díszlet jelzésszerű, puritán; inkább a jelmez jellegadó elemei érzékeltetik a helyszínt, amikor konkrét (börtön, színház, tárgyalóterem stb.). A szereplők szertartásos mozgásait erős zenei betétek kísérhetik; kórus felléptetése sem idegen a darab világától.

Falusi Márton (1983) költő, a *Hitel* szépirodalmi szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Műtücsök opál mezőkön* (2016).

1 A darab szerkesztett változatát a Debreceni Csokonai Színház 2016. október 14-én mutatja be Csikos Sándor rendezésében.

1. jelenet: a Sors színpadán.
Mensáros és Darvas állnak, mondják a 301-es parcella mártírjainak névsorát / bejátszás a vetítővásznakon. A színen egy kopjafa és hangfalak. Kisgyerek jön be, nemzetiszínű szalagot köt a kopjafára. Mensáros és Darvas elhallgatnak.

Kisgyerek: A sír, a sír nincs sehol. A test, a test nincs sehol. A csont, a csont nincs sehol. A gyilkosok, a gyilkosok se itt, se ott. Egyszer majd el kell temetni. És nekünk nem szabad feledni. A gyilkosokat néven nevezni.

Kisgyerek kiszalad a színről.

2. jelenet: a Gondolat színpadán.
Mensáros föllép a Gondolat színpadára, kezébe vesz egy koponyát.

Mensáros: Ki az, aki tartósabb munkát csinál, mint akár a kőmíves, akár az ács vagy a hajóépítő? Hát az akasztófa-csináló; annak a készítménye ezer lakót is elnyű… Egy államférfi agya is lehetett.

Darvas a Sors színpadán rövid ideig tovább sorolja a neveket, majd távozik (ZENE).

3. jelenet: a Cselekmény színpadán. *Ifjú Mensáros némán áll, mint az infantilis játék szenvedő alanya.*

Színésznövendék 1. és 2. együtt: Elment apám dinnyét lopni, elfelejtett zsákot vinni. Utánament a gazda hátba veregetni. Nád közé bújtam, nádsípot fújtam. Az én sípom azt fütyülte: ka-ra-láb, ka-ra-láb. Ketten fogtunk egy birkát, te nyaltad ki a lukát!
Színésznövendék 1.: Ketten fogjuk a birkát…
Színésznövendék 2.: Te vagy a kulák!
Színésznövendék 1.: Mi a te apád?
Színésznövendék 2.: Mi a te anyád?
Színésznövendék 1.: Két forint a meleg lángos, kikapott a Ferencváros.
Színésznövendék 2.: Sprin-ger! Sprin-ger! Ka-ra-láb! Ka-ra-láb!
Színésznövendék 1.: Kormányzó úr kegyence! Excellenciás úr, hogy ízlik a kannyúl?
Színésznövendék 2.: Nyúl fut a vonáson, apád ül a tojáson.
Színésznövendék 1.: Milyen anyádnak Konyáron házirézi nélkül? Ko-nyá-ri ka-ná-ri kalitkában kornyikál! Gyakoroljuk a helyes beszédet. Mondd szépen: Lackó, pipadohány-zacskó!
Színésznövendék 2.: Sprin-ger! Sprin-ger! Ka-ra-láb! Ka-ra-láb!
Színésznövendék 1.: Vizsgaelőadás: játsszuk el a beadást! (*Ceruzát, papírt vesz elő.*) Én vagyok a Baromfiosztáy, a Vad Főosztáy és a Korosztály. Te meg az borosztályellenség. Pfujj.

Színésznövendék 2.: Oszt álljak ellent? Alázatosan jelentem az elvtársnak, hogy mindent beszolgáltattam. Tyúkot, nyulat, kadarkát.
Színésznövendék 1.: Ne *kadarjon* itt nekem, elvtárs!
Színésznövendék 2.: Halat, vadat, s mi jó nyelet… (*Ifjú Mensárosra néz*) Ez a *réteg* viszont elszabotálja az átabotát.
Színésznövendék 1.: Mi a rossebbet csinál?
Színésznövendék 2.: Megátalkodik. Pedig teli ám az átalvető. Nem üres a kas sem.
Színésznövendék 1.: Akkor a béka fenekére hágok. Én vagyok a begyűjtő. Mit sunnyogsz, te faszari?
Színésznövendék 2.: Szabotál, dezertál, hadovál. Nem adja elő a farbát. Sem a csirkefarhát.
Színésznövendék 1.: Hol a disznód, te díszpinty, te díszmagyar?
Színésznövendék 2.: Ott van, ni, a malaclopójában!
Színésznövendék 1.: Majd odapörkölök én a kölöknek!
Színésznövendék 2.: Kotkodács! Kotkodács! Huncut és uzsorás!
Színésznövendék 1.: Ec-pec-kimehetsz, te vagy a kulák!

4. jelenet: a Cselekmény, a Sors és a Gondolat színpadán. *A Cselekmény színpadán két színésznövendék teátrálisan államvédelmisnek öltözik (ZENE), majd fellépnek a Sors színpadára. Ott állnak őrt. Közben vonatfütty, zakatolás stb.*

Ifjú Mensáros (*a vonatra vár*): Ez nem színészet. Ócska ramazúri. Bánom is én, hogy kipenderítettek. Úgy látszik, mindenki annyit ér, aminek születik. Nem adhatja vissza a szerepét. Édesapám testőrtiszt volt, és jogász. Kassán városparancsnok. Közigazgatási vezető, ami manapság a lehető legrosszabb tétel a káderlapon. Édesanyámat Konyárra internálták. Túl jól ment a Springer családnak. Nagyapám a Fradi alapítója. Nem bújhatunk többé a Springerek bérházába. Az elefántcsonttoronyba. Lehámlik rólam minden, amit tanultam. Nyelvórák, zongoraleckék. Itt állok a világ előtt anyaszült meztelen. Magam elől pedig rejtőzködöm.

Mensáros édesanyja beszalad a Cselekmény színpadára.

Édesanya: Hát eljöttél, drága fiam!
Ifjú Mensáros (*megöleli*): Megléptem.
Édesanya: Honnan?
Ifjú Mensáros: Ne törődj vele… *Ezek* itt jól bánnak veled?
Édesanya: Amennyire tőlük telik. Nekik sem könnyű. Egyszer csak megjelenik egy öregasszony…
Ifjú Mensáros: Messze vagy te még attól…
Édesanya: Hirtelen megöregszik az ember… ha siettetik… ha csőre töltött puskák kísérik… kopogtatnak egy vadidegen háznál… beszólnak, így nyeglén, hogy *ez a nő mától fogva itt lakik. Csináljanak helyet…*

Ifjú Mensáros: Azért nem verted az ajtajukat, gondolom… Ők mégiscsak ott maradtak, ahol élnek.
Édesanya: Én nem ott maradtam. Ott élek, ahol mindig is, csak a tartózkodási helyem változott.
Ifjú Mensáros: Én nem várok arra, hogy utasítsanak, hová menjek…
Édesanya: Vigyázz magadra! Ne fortyogj…
Ifjú Mensáros: Kapod rendesen a kenyérjegyet?
Édesanya: Ne aggódj értem. Segítek a szállásadóimnak… Különben kár is féltened. El kell hogy számoljanak velem. Hetente ellenőriznek.
Ifjú Mensáros: Számadással tartoznak az édesanyámról. Mint egy jószágról. Kinek? Nekem ugyan mikor ad számot az a szenilis, vén tróger odafönn… mindazért, ami történt!
Édesanya: Ne káromkodj. Egyre jobban megy a sorom. Az első éjszakát az istállóban töltöttem. Az volt szabad… Az üres, szalma nélküli istálló. Frissen ganézták ki. A trágya helyén nedves volt a tégla az ürüléktől. Másnap költöztem be a szobámba.
Ifjú Mensáros: Beadtad az engedélyt?
Édesanya: Minek. Érdemi vizsgálat nélkül utasítják el mindenkiét. Senki sem költözhet át és utazhat be Pestre. Jól megvagyok. Kertészkedem…
Ifjú Mensáros: …fát nevelek, kelő nappal én is kelek. Ha már elpusztul a világ, legyen a sírjára virág.
Édesanya: Apádnak legalább nem kellett megérnie…
Ifjú Mensáros: Ennél a börtön is különb volt, ahol a halálba kergették. Az is, mikor együtt menekültünk Kassáról, a szovjet csapatok elől… a klagenfurti barakktábor is…!
Édesanya: Cssss… A keserűség mérgez… rövidesen színész leszel!
Ifjú Mensáros: Nem leszek. Sosem leszek.
Édesanya: Hát mi leszel?
Ifjú Mensáros: Mit érdekel… pincér, zsebtolvaj, kuruzsló, akármi.
Édesanya: A főiskola?
Ifjú Mensáros: Kirúgtak. Ilyen káderlappal…
Édesanya: Mindent megtettünk érted…
Ifjú Mensáros: Nem úgy gondoltam…
Édesanya: Zongora helyett gyakoroltál volna a davaj-gitáron. Mi meg Óvárra akartunk küldeni, hogy be ne sorozzanak. (*Vonatfütty, zakatolás.*)
Ifjú Mensáros: Indulnom kell.
Édesanya: Mihez kezdesz most?
Ifjú Mensáros: Még nem tudom. Mondom, felcsapok pincérnek vagy zsebtolvajnak… vagy lelécelek.
Édesanya: Hogyan?
Ifjú Mensáros: Indulok. Megy a vonatom.
Édesanya: Légy óvatos. Kétszer is gondold végig, mielőtt… nem, inkább háromszor. Megígéred?

Ifjú Mensáros: Megígérem. Ne törd a derekadat. A háziak egyedül is elboldogulnak, ahogy eddig is.

Édesanya: Miért? Nem vagyok én ám öreg. Bírom a kiképzést. Te bizonygattad. (*Közben elindul kifelé, majd kimegy. Vonatfütty, a szerelvény beáll.*)

Ifjú Mensáros: Öreg? Az még egy örökkévalóság. Valahogyan végig kell csinálni az életet. De nem így. Zongoraleckék. (*Imitálja a zongorázást.*) Ez a futam nem fortissimo. Piano, Laci, piano. Ne püföld azt a hangszert… Ein, zwei, drei… nem érzed? Ein, zwei, drei… kopogd a taktust! Mi ez a bődületes ütemzavar? Kibírhatatlan! Nincs levegő. Nem terjed a hang. Nem hallják, hogy mekkora itt a csönd? Halálos csöndben játszom. Kifulladásig… Odaát levegőhöz juthatok. Az erdőn túl már ott az Őrvidék.

A két alak a Sors színpadán az alábbi rigmust énekli:

Gyertek lányok, öltözzetek fehérbe, Szórjunk rózsát Rákosi Mátyás elébe! Hadd járjon ő a rózsába bokáig, Éljen, éljen Rákosi elvtárs sokáig! Gyertek lányok, öltözzetek fehérbe, Szórjunk rózsát Rákosi Mátyás elébe. Pusztuljon a reakció egy szálig, Éljen, éljen Rákosi elvtárs sokáig!

Mensáros (*a Gondolat színpadán*): Ó, boldog Isten! Egy csigahéjban ellaknék, s végetlen birodalom királyának vélném magamat, csak ne volnának rossz álmaim… A főiskolai lincshangulat felőrölt. Elbúcsúztam a családomtól. De a körmendi kocsmában a kevertező lódenkabátok és a gyanakvóan félrehúzódó atyafiak megrémítettek. Mit keresek én itt, miért bujkálok alattomban, mint a haramiák? Megváltottam a jegyet hazafelé.

A két átöltözött alak közben ólálkodva lemegy a Sors színpadáról a Cselekmény színpadára, belékarolnak a vonatra felszállást imitáló ifjú Mensárosba, és a földre teperik.

Államvédelmis 1.: A néphatalom nevében letartóztatom!

Államvédelmis 2.: Tiltott határátlépés kísérlete forog fenn.

Államvédelmis 1.: Vergődik a madárka.

Ifjú Mensáros: De hát nézzék, Budapestre szól a jegyem…

Államvédelmis 2.: Hamis vagy hamisított határövezeti engedély használatba helyezése…

Államvédelmis 1.: …teljes joggal kimeríti az őrizetbe vételhez szükséges körülményeket.

Mensáros (*a Gondolat színpadán*): Csak ne volnának rossz álmaim…

Államvédelmis 1. (*mintha visszazökkene az iménti színésznövendék szerepébe*): Ezen álmok éppen a nagyravágyás: mert a nagyravágyónak egész lénye csupán egy álom árnyéka.

Államvédelmis 2.: Fenséged szolgálatára leszünk. (*Ifjú Mensárost elhurcolják.*)

Mensáros: Másként tennék-e, ha újraélhetném az életemet? De hiszen minden pillanatban újraélem. Ugyan, ki tud megszabadulni a gondolattól, hogy milyen emberré vált volna, ha nem hagyja el a családját, nem száll fel *arra* a vonatra, nem lép ki *aznap* az utcára? Pedig tartható ellenpróba. Nemcsak eljátszadozhatunk a gondolattal, hanem torkon ragadhatjuk a *mi lett volna, ha…* lehetőségét. Ezt a csodát hívják szabad akaratnak. Két helyszínen lehetünk szabadok: a templomban és a színházban. Mindkettő kívül esik az életünkön. (*ZENE)*

5. jelenet: a Cselekmény és a Gondolat színpadán.
Zongorista, Elítélt, ifjú Mensáros kártyáznak a Cselekmény színpadán (börtön).

Elítélt: Cinkelt lapok.
Zongorista: Egész pakli vécépapírból. Beszakadt bubik, tépelődő dámák.
Ifjú Mensáros: Rongy-király! A csőcselék uralkodik. Azért tiltják a klozetpapírt, mert tudják, hogy egyszer őket is kitörlik a történelemből.
Zongorista (*imitálja a zongorázást*): Na, Laci, mit játszom?
Ifjú Mensáros: Nem látom tisztán…
Zongorista: Ne az ujjaimat figyeld, hallgasd a levegő rezgését.
Ifjú Mensáros: A Sonate Pathetique-et?
Zongorista: Bravo! Miből találtad ki?
Ifjú Mensáros: Édesanyám konzit végzett. Sokat tanultam tőle. Folyton négykezest gyakoroltunk.
Zongorista: Akkor csinálok ebből is átiratot. Ez lesz a mi nagy, közös számunk.
Ifjú Mensáros: Én már csak felejtek. Zenét, irodalmat, nyelveket, jómodort…
Elítélt: Ami ide befészkelte magát (*a fejére mutat*), azt földi hatalom el nem kobozhatja! Fejekben nem tartható házkutatás.
Zongorista: Zongora nélkül is a fülemben van Beethoven. Akkor nyomom le a billentyűket, amikor csak akarom.
Ifjú Mensáros: Bárcsak ismertétek volna *Pipipi*t.
Zongorista: Kit?
Ifjú Mensáros: Édesanyám nevelőnőjét. Mindent neki köszönhetek, és persze anyámnak.
Elítélt: Nem vehetik el a gyerekkorodat.
Ifjú Mensáros: Már elvették.
Zongorista: Hogyan vehetnék el, amit ez a Pipi…?
Ifjú Mensáros: Pipipi. Hynum Amália.
Zongorista: Szóval, amit Amália beléd plántált.
Ifjú Mensáros: Elfonnyadt.
Zongorista: Nem. Ellenkezőleg. Most lesz rá igazán szükséged. Felnyurgul és kivirágzik!

Elítélt: Laci, te úgy tanuld a szöveget, mintha holnap lenne a premier!

Ifjú Mensáros: Hintőporban csempészték be a Hamletet. Nyirkos és dohos falak közt nem megy a koncentráció. Egyáltalán, színész vagyok-e, vagy csak egy kallódó bohóc?

Elítélt: Nem hagyhatod el magad! És ne érd be azzal, hogy magaddal törődsz.

Ifjú Mensáros: Ha színész akarok lenni, a testemet kell szolgálnom. Vagy uralnom: egyre megy. A jó szolga ujja köré csavarja urát.

Elítélt: Én ügyvéd vagyok. Eleinte azt hittem, hogy akkor szakítok nagyot, ha irányítom az ügyfeleket. Orruknál fogva vezetem. Aztán rájöttem, hogy empátiával kell viseltetnem azok iránt, akik hozzám fordulnak. Előbb ki kell ismernem őket. Hogyan mondja Hamlet? Lelkébe nyúlok az elevenig. Sőt a kiismerés is kevés, mert nélkülözi az alázatot. Jobb, ha *megismerem* a jogeset mögött az embert. Azáltal képviselem sikeresen az ügyét, ha segítek is az ügyfélen.

Ifjú Mensáros: Nekem csak magamat kell megismernem. Hogy a szerephez idomítsam. A lelket és a fizikát. Az arcjáték, a szemvillanás, a kéz mozgása dönti el, hogy hatásos-e a színpadi jelenlét. Ha nem erre összpontosítok, megbuktam. A színészet önző mesterség.

Elítélt: A színész nem járja a világot nyitott szemmel és szívvel?

Ifjú Mensáros: De igen. Tapasztalatot gyűjt. Minden élménye annyit ér, amennyit a személyiségén farag.

Zongorista: Én a hangok között élek. (*Imitálja a zongorázást.*) Mennyi glisszandó a pokol bugyraiban! Mennyi tritónusz-ugrás a szívkamrában!

Elítélt: Nektek csak közönség ez a sok nyomorult?

Zongorista: Az én partnereim a hangjegyek és az előjegyzések.

Ifjú Mensáros: Én a testemmel dolgozom. Uralmam alá hajtom a színpadot. Mi vagyok én színpad nélkül? Vastaps nélkül? Talpig vasban. Megbéklyózva. Bűntelenek vagyunk. Egy hazug rezsim áldozatai. Be vagyunk zárva, de a testünk, a testünk szabad. Ott van, ahová képzeljük. (*Zongoristához*) A te ujjaid a zongora billentyűin. Az én karomon Párizs rivaldafénye pásztáz.

Zongorista: Ez itt koncertterem, színház!

Elítélt: Pojácák vagytok. Közönségesek. A tárgyalóterem az tárgyalóterem. A börtön az börtön. Egyszer védtem egy határsértőt. A nádasban csípték el. Tudtam, hogy bármit hozok fel a mentségére, elítélik. De átéltem a helyzetét. Beleéltem magam a disszidens szorongatott helyzetébe, értitek? Az nem színészet volt, csak megbízás.

Zongorista: Engem zongorázással bíztak meg.

Ifjú Mensáros: Én Hamlet leszek, ha kikerülök a sittről.

Elítélt: Laci, te *most* legyél Hamlet. Ha most nem vagy kész a szerepre, örökké műkedvelő maradsz.

Ifjú Mensáros: Itt nem megy…

Elítélt: Mi van Párizzsal?
Ifjú Mensáros: Általatom magam… a testem, a testem se itt, se ott. Csak a gyilkosok…

Mensáros (*a Gondolat színpadán*): Tizenhárom hónapot töltöttem a szombathelyi és a kaposvári fogházban. Együtt ültünk Cziffra Györggyel, és köztünk volt az ügyvédi kamara neves tisztségviselője, Villányi László. Később is az a módszeres szellemi elfoglaltság tartotta bennem a lelket, amit ott kísérleteztem ki.

Ifjú Mensáros (*nehézkesen olvassa*): Szerelmes drága barátim! Hogy vagy, Guildenstern? Áh, Rosencrantz! Hogy vagytok, pajtás?

Államvédelmis 1. és 2. bejönnek.

Államvédelmis 1.: Mint földanyánknak sok más köz fia.
Államvédelmis 2.: És boldogok, hogy nem túl boldogok; Szerencse sipkáján bojt nem vagyunk.
Ifjú Mensáros: Mi újság?
Államvédelmis 1.: Semmi, uram; csak hogy a világ becsületessé vált.
Ifjú Mensáros: Úgy hát közel az ítélet napja; de újságod nem való. No, hadd kérdjelek ki apróra: mit vétettetek, jó barátim, a sorsnak, hogy ideküld benneteket, börtönbe?
Államvédelmis 2.: Börtönbe, fenséges úr?
Ifjú Mensáros: Dánia börtön.
Államvédelmis 1.: Úgy az egész világ is az.

Mensáros (*a Gondolat színpadán*): De még milyen! Mennyi rekesz, őrhely és dutyi van benne! S Dánia egyik legcudarabb.

A Cselekmény színpadáról mindnyájan kimennek. (ZENE)

6. jelenet: a Gondolat és a Cselekmény színpadán.

Mensáros: Működési engedélyt kellett szereznem a börtönév után. Eleinte statisztáltam, némaszerepeket osztottak rám. Szörényi Évával próbáltunk a képességvizsgához. Ottó voltam, ő Melinda.

A Cselekmény színpadán próba. Párttitkár mint rendező, Izgága, Titkárnő, Szörényi és ifjú Mensáros.

Párttitkár *(ifjú Mensároshoz*): Maga, elvtárs, meg nem szólal. Értjük?
Ifjú Mensáros összeszorított szájjal bólogat. A jelenet egészében csak gesztikulál.

Párttitkár: Nem feltűnősködünk. Le van tiltva. Meg ne nyikkanjon nekem a darab közben… Na, hajoljon közelebb.

Ifjú Mensáros közelhajol.

Párttitkár: Mi, színházisták tartsunk össze. Ki tudja, mit hoz a jövő. A maga pofája markáns. Van színpadi jelenléte. Maga játssza, elvtárs, az udvarló kulákot. Akit a sztahanovista élmunkásnő kikosaraz. Testhez álló szerep, mi? (*Hangosan*.) Próba! Élmunkás, ideáll!

Izgága: Jelen! Egész éjjel próbálni fogok.

Párttitkár: Az helyes, elvtárs. Maga most nem sztahanovista színész, hanem színész sztahanovista. Ezt tartsa észben. A szerepe miatt. Stimmt?

Izgága: Mint a pinty.

Párttitkár: Élmunkásné, ide!

Szörényi: Hová, direktor úr?

Párttitkár: Direktor *elvtárs*.

Szörényi: Pardon. Párttitkár elvtárs. Ha már ragaszkodunk…

Párttitkár: Primadonna… Kulákné?

Titkárnő: Igenis.

Párttikár: Jól van. Ez a fiatal statiszta lesz az udvarló Kulák (*ifjú Mensárosra mutat*). Kulákné féltékeny rá, mert Élmunkásnénak csapja a szelet. Élmunkás magabiztos, mert tudja, hogy csak a munka számít. Aki sztahanovista, hűséges a Párthoz és a frigyhez. Élmunkásné hárít.

Izgága: Ki mondja a statiszta szerepét? Ő nem beszélhet színpadon.

Párttikár: Valóban nem. Az osztályellenség színész most színész osztályellenség, mert kulákot alakít. Mondom a szerepét helyette. Ő a figurát kölcsönzi hozzá. Kezdjük!

Izgága: Miénk a kétszáz órás munkahét.

Szörényi: A traktor termésátlaga nő. A tervszám százötven százaléka… Ha a tervhivatal utólag hetvenöt százalékkal csökkenti a tervszámot.

Párttitkár: A szövegkönyvből mondja?

Szörényi: Jaj, *ollan szörrnyű* a memóriám!

Párttitkár: Holnapra jobban megtanulja. Csak tovább a lenini úton. Folytassuk.

Szörényi: Ez a szövegkönyv?

Párttitkár: Végül is mindegy. A szovjet dráma legfőbb érdeme, hogy tökéletesen valósághű. Felszámolja a különbséget valóság és színház között. Ami a szerepben elhangzik, éppúgy elhangozhatna az életben is. A szánkból veszi ki a szót.

Izgága: Ezért van kussban a Kulák elvtárs.

Titkárnő: Minek melózzunk? Melóznak helyettünk a kommunisták.

Párttitkár (*helyette ifjú Mensáros mozog*): Vaskos combod, elvtársnő, izomtól duzzadó vállad rabul ejt.

Szörényi: Ez neked udvarlás?

Párttitkár: Te, traktoroslány. Az új embertípus vénusza.

Szörényi: Ne közeledj, fasiszta csődör. Te, imperialista szabotőr!

Párttitkár: Megy ez, kérem, elvtársnő.

Szörényi: Holnapra százötven százalékosan fújom a szerepet.
Izgága: Ma éjjel én is hozzáírok másfélszer annyit!
Párttitkár: No-no. Nem toldozgatjuk a szöveget. Semmi machináció. Így lett jóváhagyva.
Titkárnő (*ifjú Mensároshoz*): Vörösnek teszed a szépet, te bitang?
Párttitkár: Hiszen, hallod, visszautasított.
Izgága: A kizsákmányolókat kiveti a társadalom.
Titkárnő: Harácsoltunk évszázadokig eleget.
Párttitkár: Vannak tartalékaink.
Szörényi: Traktor hajt ki a földből, amerre szemünk ellát. És kombájn búg, és exkavátor markol. Mit nekem egy kulák álnok szóvirága?
Titkárnő: Hát kellünk mi ide?
Párttitkár: Térjünk haza fekete házunkba…
Titkárnő: …A földbe ásott búzához és a rejtett aranyunkhoz.
Izgága: Munka hadának a lépése dobog.
Szörényi: Zendülő ének az égre lobog.
Párttitkár: Nagyszerű. Élmunkás és Élmunkásné szíve a hódítási kísérlet visszaverése után a munkaversenyt éltetve ismét összeforr. Mára ennyi, elvtársak. Zárásul énekeljük el a traktoros nótát. De nehogy kánonban! Egyetlen szólamhoz járulok hozzá. Punktum. Egy-két-há'! *Szép gyermekem…*
Mindnyájan: *…jöjj ki a rétre, hol traktorok hangja zenél. Nézd, új csillag fut fel az égre, és hírt hoz a hajnali szél.*
(Párttitkár, Titkárnő, Izgága az éneklés közben kimennek.)
Szörényi: Maga hogy viseli?
Ifjú Mensáros: Összeszorított foggal.
Szörényi: Azt hallom, némaszereplő. Na, gyerünk, próbáljunk komolyan… Álorcádból, undok ember! oh szerelmes Jó Istenem, be megcsalatkozék!
Ifjú Mensáros: Oh én is – én is megcsalatkozék!
Szörényi: Kiben?
Ifjú Mensáros: Melindában. Midőn bejöttem ez Országba – mindjárt a szemembe tűntél. Egy szív után esenkedék, hogy e Szívem' felosszam. A sok udvari Szívek között – bocsáss meg – a tied volt Legegyügyübb, ártatlanabb, Melinda!
Szörényi: Nem megyünk mi el arra a vizsgára. Maga nem statiszta vagy segédszínész. Jól sejtettem, hogy politikai vonalon húzták meg. Mit követett el?
Ifjú Mensáros: Fel akartam kapaszkodni Kőszegen a Budapestre tartó vonatra.
Szörényi: Akkor rossz irányt választott. De ha már így tett, ne hagyjuk annyiban. Szerzek befolyásos pártfogókat. Gyűjtök aláírásokat. És beszélek Térivel. Debrecenben, Téri Árpád színházában kissé félrevonulhat a világ elől, mégsem kerül parkolópályára. (*Mindketten kifelé indulnak.*)
Ifjú Mensáros: Játszottam én már biciklitolvajoknak és rakodómunkásoknak is. Mindegy, hol áll a színpad, csak felléphessek a deszkára. Még ha nem is középre. (*Mindketten kimennek.*)

7. jelenet: *bejátszás az SZKP XX. Kongresszusáról.*

A Sors színpadán vigyázzban Államvédelmis 1., Államvédelmis 2. mögötte járkál fel-alá.

Államvédelmis 1. (*lazán tapsol hozzá*): Él-jen Rá-ko-si! Él-jen Rá-ko-si!
Államvédelmis 2.: Mit művel maga? Vállból tapsolunk, elvtárs, nem csuklóból! (*Eléáll és vezényel*) Egy-két-há'!
Államvédelmis 1. (*görcsösen, vállból tapsol tovább*): Él-jen Rá-ko-si! Él-jen Rá-ko-si!

Közben ifjú Mensáros besétál a Cselekmény színpadára. Államvédelmis 1. elhallgat.

Ifjú Mensáros: Ti urak, ti urak! hát senki sem koccint értem pohárt? Ti urak, ti urak!… ti velsz ebek! Ne él-jen E-du-árd? (*Közben Államvédelmis 1. és 2. egymás mellé sorakozva az iménti ritmusra folytatják a tapsot és skandálnak.*) Él-jen E-du-árd! Él-jen E-du-árd!
Államvédelmis 1. és 2. a Sors színpadán egyszerre: Él-jen E-du-árd! Él-jen E-du-árd!

Mind elhallgatnak. Ifjú Mensáros rázendít a Kossuth-nótára, amit átvesz Államvédelmis 1. és 2. is, majd még többen belépnek énekelve a Sors színpadára. Utána mindnyájan kimennek.

8. jelenet: a Gondolat és a Cselekmény színpadán.

Mensáros: Híre ment, hogy a Nagyerdőben tanulom Hamlet szerepét. Miről szól a darab? Helsingőrről? Az Erzsébet-kori Angliáról? A mindenkori világrendről? Túl sok az áttétel és az utalás. Túl sok a nagy mondat. Kavarogtak a fejemben, mint szélben a falevelek. Nem találtam fogódzót, fix pontot, hogy kifordítsam sarkaiból a szövegkönyvet.

A Cselekmény színpadára belépnek Téri, ifjú Mensáros és a két államvédelmis, ismét színésznek öltözve.

Ifjú Mensáros: Tudjátok a Gonzago megölését?
Színész 1. és 2.: Tudjuk, fenséges úr.
Ifjú Mensáros: Holnap este azt játsszuk el.

Színész 1. és 2. a Hamletből ismert némajátékot játsszák úgy, hogy a királyné egyben a mérgező is.

Ifjú Mensáros: Hallottam én, hogy nagy gonosztevőt színházban a csupán költött darab úgy meghatotta lelkéig, hogy legottan önként feladta bűnös tetteit. Nincs rá bizonyság ennél különb; de tőr lesz e darab, hol a király, *ha bűnös, fennakad.* (*Az utolsó sort rossz hangsúllyal.*)

(*A színészekhez fordul:)* Állj! Nem jó. Dölyfösködtök, túljátsszátok. Szerény és természetes taglejtést kérek!

Színész 1.: Így-e?

Színész 2.: Úgy-e?

Ifjú Mensáros: Így s úgy… Hajoljatok közelebb. Meg tudnátok-e tanulni pár sort, amit magam illesztenék a szövegbe?

Színész 1. és 2.: Meg, bizony!

Ifjú Mensáros (*olvassa*): Te a következőt tedd hozzá: Ne a többit! ne, ó, ily szerelem szivemnek áruló! Másod férjemmel átkozott legyek; máshoz csak az mén, ki megölt egyet. Te meg az alábbit: Most, elhiszem, úgy érzesz, mint beszélsz; de fogadásunk gyakran füstbe vész. Föltételünk emlékezésnek rabja: vérmes szülött, de már számlálva napja. Világos?

Színész 1. és 2.: Mint a vakablak, öregem!

Téri: Laci, állj! Nem jó. Mostantól kezdve ne játssz! Ne gondolj az elemzésekre, az előképekre. Semmire az égvilágon. Felejts el mindent. Járkálj kedved szerint fel-alá a színpadon. Beszélgess vagy motyogj a tulajdon szavaiddal!

Ifjú Mensáros: Igyekszem, Árpád. Bénít ez a remekmű, kivált az egérfogó-jelenet. Mindnyájan színészek vagyunk, de milyenek. Milliméterre pontosan kiszámítjuk lépteinket. Szótagra pontosan adagoljuk szavainkat.

Színész 1. és 2.: Pontosan, öregem!

Ifjú Mensáros: Milliméterenként őrködnek lépteinken. Szótagonként engedélyeztetjük a szavakat.

Színész 1. és 2.: Nem botlunk meg, öregem. Nem beszélünk félre, öregem.

Ifjú Mensáros: Nincs rá bizonyság ennél különb; de tőr lesz e darab, hol a király, *ha bűnös, fennakad*. (*Közben Színész 1. és Színész 2. kezdi elölről a némajátékot.*)

Ifjú Mensáros (*a Színészekhez*): Állj! Nem jó. Ti itt ömlengtek, mint egy másodosztályú királydrámában, amikor fullasztó a légkör. Ez nem királydráma, hanem egy Hamlet-előadás. Nyersen játsszatok. Szikáran. Hiszen színészeknek komédiáztok. Meg lehet itt fulladni. Nyissatok ablakot. Dánia padlásáról az eget is lesöprik.

9. jelenet

Kitör a forradalom. A kivetítőkön felvonulás, tüntetés. Közben a Sors színpadán néma vonulás. Lövés dörren, hárman összerogynak. A tömeg megdermed, majd felnyalábolják a három halottat, és kiviszik.

10. jelenet: a Gondolat színpadán.

Mensáros (*háromszor elmondja*): Szélfútta levél a világ. De hol az ág? De ki az ág? *A három halott gyertyával a kezében fellépdel a Gondolat színpadára, és megállnak. (ZENE)*

11. jelenet: a Sors, a Gondolat és a Cselekmény színpadán.

A Sors színpadán eljátsszák a vörös csillag leverését (egy ablakból kilógatott férfi lerugdossa). Először a Hej Dunáról fúj a szél… *kezdetű kuláknótát, a vörös csillag lerugdosása után a* Fölszállott a pávát *éneklik többen a színpadon.*

Mensáros: Megkértek, hogy mondjam el a Nemzeti dalt. Mégis hogyan, ha egyszer ellenkezik az alkatommal! Nem voltam jó hősszerelmes… de hős aztán végképp nem voltam. Gyerünk, forgassuk fel a… mit is? A világrendet? Túl sokan hősködnek. Folyjon a vér. Kápó, népbiztos, smasszer. Felkelő, nemzetőr, fegyenc. Mások behúzzák fülüket-farkukat, és megalkusznak az ördöggel. Mindegy, hogy ki és hová, csak szervezzék be… és léptessék át… és írassák alá. Itt írja alá, kérem… tessék, parancsoljon, a tagsági igazolvány. Ó, a kényszeres átléptetők, beszervezők, aláíratók… és a beléptetett, beszervezett, aláíró meggyőződések! De ki az, aki egyszerűen jót akar cselekedni? Tudja, hogy nem tudhatja, mi a jó, ám akarja a jót. Ül a Parlamentben… nyilatkozatot, közleményt, kiáltványt fogalmaz… felhívást, memorandumot… és tépelődik, és nem mozdul, amíg a katonák rá nem rontanak.

Ifjú Mensáros a Cselekmény színpadán ül, és papírból tanulja a Nemzeti dalt*, néhány sorát félhangosan elmotyogja.*

Ifjú Mensáros: Milyen egy forradalmi szavalat? Mit szavalat? Versmondás… Egyáltalában, mi ez? Mi történik velünk? Forradalom? Tüntetés? Felkelés? Zavargás? Én színész vagyok, nem népvezér. A Talpra magyar nem való nekem. Sose mondtam.

Izgága belép a Sors színpadára, többeket félrelökve előtérbe verekszi magát.

Izgága (*túlzott hevülettel*): Talpra magyar, hí a haza. Itt az idő, most vagy soha. Rabok legyünk, vagy szabadok? Ez a kérdés, válasszatok! A magyarok istenére esküszünk, esküszünk, hogy… a bitó a leghívebb eszközünk! (*Lerohan a Cselekmény színpadára, mialatt a többi szereplő is bejön.*)

12. jelenet: a Cselekmény színpadán.
Ifjú Mensáros, Párttitkár, Titkárnő, Für, Izgága

Izgága: Követeljük a népbíróságok felállítását és az azonnali felelősségre vonást! A Forradalmi Bizottmány adjon fegyvert a kezünkbe!

Für: Egyéb se hiányzik.

Párttitkár: Laci, te vagy a bizottmány elnöke. Felszólítalak, hogy tartsd fenn a közrendet.

Titkárnő: A társulat zúgolódik. Nem értik, mit keres köztünk még mindig ez a keretlegény (*a Párttitkárra néz*).

Ifjú Mensáros: Nem cselekedhetünk, amíg zavaros a helyzet. Ezt meg kell érteniük.
Titkárnő: Megteszem, ami tőlem telik…
Izgága: Pártütő. Cselszövő. Hitvány némber.
Titkárnő: Még te dumálsz?
Izgága: Mi közöd hozzá? Okoskodsz meg pletykálkodsz a hátam mögött… mindnyájunk háta mögött.
Titkárnő: Én aztán nem…
Izgága: A hajad szála sem *görbül*. Csak mert *ollan* elbűvölően pipiskedsz és selypegsz. Kivételezett vagy!
Párttitkár: Elég ebből, gyerekek. (*Izgágához*) Ne csinálj mindenkiből közellenséget. Attól még, hogy nem rád bukik…
Izgága: Bottal se piszkálnám meg.
Titkárnő: Kikérem ezt az alpári stílust…
Izgága: Zsidóbérenc.
Titkárnő: Ezt ne… mi köze ehhez…?
Párttitkár: Ugyan már…
Izgága (*Párttitkárhoz*): Egy követ fújsz vele. (*Titkárnőhöz*) Zsidókurva.
Titkárnő (*felpofozza*): Mit képzelsz te magadról?
Párttitkár: Lacikám, látod, folytatják a rendbontást. Látszólag békés utcai felvonulás. Aztán megbénítják a törvényes állami szerveket, végül jöhet a vérontás. Elszabadul a pokol. Ránk szakad az egész firmamentum. *Pogromozott* vérszivattyúk. A kommunizmus és az anarchia között kell választani.
Izgága: Rabok legyünk, vagy szabadok! Az ilyenek csak az erőből értenek. Minden konszolidáció terrorba fullad. Térit is haladéktalanul fosszuk meg igazgatói tisztségétől. Aki eddig vezető káder volt, bekasztnizzuk, oszt' jónapot. Majd a nép ítél felőle.
Titkárnő: Téri nincs idehaza. Évekig ő tartotta a hátát, hogy mi tehessük a dolgunkat.
Izgága: Ugyan, miért nincs Debrecenben? A patkányok elhordják a belüket… mentik az irhájukat, hogy a fene…
Für: Elég ebből. Lacival most jövünk a városházi bizottmányból. Senki nem dönti meg az államrendet, és nem akar vért látni.
Ifjú Mensáros: Azért alakult meg a színház forradalmi bizottmánya, hogy nyugalom legyen. Nem fegyverkezünk. Nem váltjuk le a vezetést. Kik vagyunk mi, hogy új világot építsünk? Milyen alapokra helyeznénk? Már egymás közt is hajba kapunk.
Titkárnő: De Laci, Dánia börtön. Ezt azért ne feledd!
Izgága (*Titkárnőhöz*): Hallottam hírét, festjük is magunkat?
Titkárnő: Szép kis Hamlet lennél. Még Biberachnak is krajcáros vagy. Semmirekellő.
Izgága: Én nyíltszívű vagyok. Ami a szívemen, az a számon.
Párttitkár: Szívesen számon kérlek, ha vége lesz egyszer a ribilliónak.

Izgága (*Párttitkárnak*): A magadfajták nem basáskodnak többé.
Für: Nincs az a szent örvény, ami nem kavarja fel a szart is.
Izgága: A forradalmat csak a vér tisztítja meg. Nem törvény az, ami megnyomorít. Szükség törvényt bont. A terror nem alkotmány.
Ifjú Mensáros: Terrorral a terror ellen? Kóristák lázadása.
Izgága: Te még a sztrájkpénzt is visszatartod.
Ifjú Mensáros: Nem igazságos felvenni a pénzt, ha az ember nem dolgozik meg érte.
Izgága: Mi a szebb jövőért dolgozunk, nem a kommunizmusért. Ami jár, az jár.
Titkárnő: A korsó a kútra.
Ifjú Mensáros: A sztrájk nem váltja meg a világot.
Für: De megbénítja az országot.
Izgága: Ha nem vesszük fel a munkát, megmutatjuk nekik…
Titkárnő: Nélküled elmuzsikálunk. Te csak sztrájkolj. Legfeljebb hiányzik az intrikus a dramaturgiából.
Ifjú Mensáros: Összefogásra van szükség, nem széthúzásra.
Párttitkár: Te is pórul jársz, Laci. Ha az elvadult kommunistákkal tartasz.
Ifjú Mensáros: Kikkel?
Párttitkár: A kóristáiddal. A csőcselékkel.
Für: Őrizzük meg a hidegvérünket.
Párttitkár: Különben elárad a fasiszta kékvér, és nincs az a karhatalom, amelyik lemossa… a gyalázatot.
Izgága: Erről a demagógról beszélek… tőlük óvjuk meg a hazát.
Párttitkár: Felforgató imperialista!
Für: Határozat született az automatikus kádercsere betiltásáról.
Izgága: Kerékcsere, az kéne a koponyákban odafönn. Üljünk ölbe tett kézzel? Amikor a zsarnok feje porba hullik?
Titkárnő: A csizmája még a helyén. Sőt, a flaszteron trappol.
Ifjú Mensáros: Nem lesznek tisztogatások, amíg én felelek a rendért. A termelés sem állhat le. Senkit sem a szerepe minősít, hanem az, hogy mit tesz vagy mulaszt. A történelem egyetemes, de a felelősség egyéni.
Titkárnő: Túl nagy a felzúdulás. Követelik Téri leváltását és a teljes körű elszámoltatást.
Izgága: Ha nem kapunk fegyvert, elvesszük magunktól. Akkor hozhattok új határozatot. Ha lesz rá időtök egyáltalán. Az lesz ám a kényszerpálya.
Für: A rend és a törvényesség pártján vagyunk.
Ifjú Mensáros: Nesze, fogd ezt a puskát, és eridj őrszolgálatba. (*Kellékfegyvert nyom Izgága kezébe, aki elsiet vele.*) De meg ne lássam…
Für: A vár vérmosta fokán találkozhat Lenin atyjának szellemével…
Titkárnő: Ha eleget… (*poharazgatást imitál*)
Párttitkár (*odasúgja ifjú Mensárosnak*): Felhívhatnám a miskolci öcsémet? Ő ott szolgál az ÁVO kötelékében… fogalmam sincs, mi lehet vele. Aggódom… napok óta…

Ifjú Mensáros: Hívd csak föl. Telefont! Micsoda felfordulás… Rajtunk múlik, hogy milyen szerepet osztanak ránk? Mocskoltak a családomért, meg azért, mert színész lettem. Most meg két tűz között.

Titkárnő telefont hoz elő, Párttitkár tárcsáz. Közben besiet Izgága a két Színész-Államvédelmis, ezúttal Nemzetőr élén.

Izgága: Parancsot hoztam, mint a fegyveres népfelkelés tagja.

Nemzetőr 1.: Letartóztatási parancsunk van. Egy bizonyos rákosista elhajlót veszünk őrizetbe. Kit is?

Nemzetőr 2.: Kit?

Izgága: A színház Forradalmi Bizottmányának elnökét. Összejátszik az ávóval. Íme, telefonkészülékkel üzérkedik, hogy bomlassza a nemzet egységét.

Ifjú Mensáros: Ki a nemzet? Mindig az, aki a leghangosabb?

Nemzetőr 1.: A forradalom nevében letartóztatom!

Nemzetőr 2.: Kit tartóztatsz le? Nem látsz a szemedtől?

Nemzetőr 1.: Kit?

Nemzetőr 2.: Nézd meg alaposabban. Hiszen ő Hamlet úrfi.

Ifjú Mensáros: Guildenstern! Rosencrantz! Szerelmes drága barátim!

Nemzetőr 1.: Anemjóját, fenséges úr!

Nemzetőr 2.: Imádba legyenek foglalva minden bűneink.

Nemzetőr 1.: Ez nem a te szöveged, cimbora, hanem az övé.

Ifjú Mensáros: Ej, ócskaság. Hiába húzunk elő a lajbizsebből bármilyen szöveget. Akárki írta meg előre, még ha a nagy Shakespeare is, nem stimmel. Azt is el szokták téveszteni, hogy a királyné is be van avatva, meg Polonius is, pedig nem voltak beavatva. Mint ahogy mi sem voltunk beavatva Rákosi és Péter Gábor ügyeibe. Alkottunk ugyan egy dán királyi udvart, de nem tudtuk, hogy mi történik. Egy ember van csak, aki tudja, a többi pedig akaratlanul asszisztál hozzá. Sodródik vele együtt. Mindenki át lett ejtve a palánkon.

Nemzetőr 2.: Ez itt nem a gyanúsított. (*Izgágához*) Nosza, elviszünk magunkkal téged, hogy kiteljék a létszám. (*Izgágát karon fogva elhurcolják.*)

Izgága: Dánia börtön! Dánia börtön! (*Utánuk mind kimennek.*)

13. jelenet: a Gondolat színpadán. (*Közben a Csokonai Színház Forradalmi Bizottmánya kiáltványának kivetítése. ZENE.*)

Mensáros: A történelem erkölcs nélküli: az események bekövetkeznek. Ám az emlékezés erkölcsös vagy erkölcstelen. Amire a tudatunk emlékezik, az nem más, mint amire a lelkiismeretünk emlékezik. Aki erkölcsösen viselkedik, nem a történelem hőse kíván lenni. Nem áltatja magát azzal, hogy új államalapító, s nem kérkedik vagy hőzöng. Az események gyűjtőfogalma csak utólag a „forradalom", aki átéli őket, csupán az emberséges és az embertelen közötti választási lehetőséget kapja meg. Igaz embernek minden körülmények között megmaradhat, ha elég erős hozzá. Ez nem elvi síkon merül fel,

mint a helyes államrend vagy a méltányos büntetés. Melyikünk gondolkodott azon, hogy a szocializmus jó-e, vagy rossz? A szocializmus akkoriban a megmásíthatatlan valóságot jelentette, ami egyszerűen tűrhetetlen volt. Nem olyan elvont kérdések között őrlődtem, hogy mit állíthatnánk a helyébe, vagy mi jöhetne azután. Egyetlen téthelyzet ismétlődött színpadias megpróbáltatásaim során. Azt kellett kipuhatolnom, hogy miként őrzöm meg az emberi méltóságom.

14. jelenet: a Sors színpadán.
Losonczy, ifjú Mensáros, Für

Für: Debrecenből keressük Nagy Imre miniszterelnököt. Engedje meg, hogy bemutatkozzam: Für Lajos.

Losonczy: Losonczy Géza vagyok, néhány órája a magyar kormány államminisztere.

Ifjú Mensáros: Gratulálunk. Mensáros László.

Losonczy: Debrecenben végeztem az egyetemet. Mi újság az Arany Bikában?

Für: Elhangzott a Talpra magyar. Levertük a vörös csillagot.

Losonczy: Hát a forradalmi bizottmány?

Ifjú Mensáros: Megalakult, biztosítja a közrendet. Én magam színész vagyok, a Csokonai Színház forradalmi bizottmányának elnöke. Fogadom, hogy színművészként is állok a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány rendelkezésére. Ismertetem a kiáltványunkat…

Losonczy: Köszönöm, nem szükséges. És csak ne fogadkozzon, elvtárs. Percről percre változnak az események. Négy napja még az lett volna a siker, ha a Központi Vezetőség demokratikus tömegmozgalomnak értékeli őket. A javaslatom elhasalt. Ma viszont Nagy Imre bejelentette az egypártrendszer megszüntetését.

Für: Nem tudtunk róla, úton voltunk Pest felé a busszal.

Ifjú Mensáros: Mi hát a teendőnk?

Losonczy: Elvtársak, mi, kommunisták megbuktunk. Nem a magunk eszméivel, hanem a gyakorlati politika terepén. Folytatnunk kell a harcot az igazságos társadalomért, de más eszközökkel. Engednünk kell, hogy a tömeg formálja tovább a történelmet. Háttérbe kell húzódnunk, hogy a dialektika kifejtse hatóerejét. A pártvezetés nem tudta magáévá tenni a dolgozó nép követeléseiből mindazt, ami helyes és jogos. Mi levontuk a szükséges konzekvenciákat. Vissza kell lépni az egypártrendszerrel. Olyan blamázs történt, amihez tovább nem szabad ragaszkodni. Ezért engedjük, hogy bármilyen irányvonal képviseletéhez pártokba tömörüljön a munkásosztály és az értelmiség. Kivéve a fajgyűlölő jelszavakat. Azok elfogadhatatlanok.

Für: És mi vonatkozik mindebből ránk Debrecenben?

Losonczy: Mi vonatkozik? Mi a teendő? Lenin híres brosúrája is ezt a kérdést tette föl. Egyikünk sincsen tisztában, elvtársak, azzal, hogy a dolgozó nép

merre fordul. A szélirány változékony. A dialektikus materializmus az anyag mozgására bízza a jövőt. Bizakodjunk, elvtársak! A magunk bölcsességére hagyatkozhatunk. Állam és forradalom dialektikája megint csak kihívásokat tartogat. Hogyan látta Lenin? A munkások lakájszerűen alkalmazkodnak az államhoz. Mi nem esünk a szociálsovinizmus bűnébe, és az állam elhalásától is messze vagyunk. Egy dolgot azonban ki kell zárnunk: a statáriális bíráskodást. Vegyék elejét annak, hogy a dolgozó népből csőcselék váljék. Ami a szemünk láttára történik, azt nem egyes emberek, nem nézetek vagy vélemények szítják és hajtják végre, hanem a népakarat. Az osztatlan népakarat. Elvtársak, a csontom velejéig megrendültem. Most tudom lemérni, milyen halálosan kegyetlen nyomás nehezedett a népre. 48 magyar ifjúsága és 17 októbere után most támadt egy 56-os októberi ifjúságunk. Velük együtt fogjuk helyreütni a szocializmus becsületét. Most pedig, ha megbocsátanak az elvtársak, sietek. (*Losonczy elsiet, Für és ifjú Mensáros szintén kimennek a színről.*)

15. jelenet: a Gondolat színpadán.

Mensáros: Mutassatok csak egy valakit, aki nemhogy nap mint nap, hanem egyáltalán valamikor kiharcolta magának a materializmust! Húszéves koromban megharcoltam a materializmusért, olvastam, tanulmányoztam mindent, ami ebben alátámaszt. Aztán harmincéves koromban megharcoltam háborúmat a hitért, Istenért, s ez a harc azóta is folyik. A nem hívők azt hiszik, hogy hitünk készen kapott, kényelmes bérletváltás Ábrahám ölébe. Éppen ellenkezőleg, a hívő fegyelmezettséggel, gondolati és cselekedeti erőfeszítéssel próbál nap mint nap eleget tenni hitének. (*Ezalatt a Cselekmény színpadára néhányan székekkel besétálnak, és leülnek rájuk.*)

16. jelenet: a Cselekmény, a Sors és a Gondolat színpadán.

Ifjú Mensáros rádiómikrofonba beszél a Cselekmény színpadán, előtte hallgatóság ül a székeken, akárcsak Thornton Wilder A mi kis városunk *című darabjának rendezői utasítása szerint a halottak. Közben a Sors színpadán felállított hangfalak és a kopjafa között átsétál a három halott, gyertyával a kezükben, mialatt Mensáros lejön a Gondolat színpadáról a Cselekmény színpadára, s egy üresen hagyott székre ereszkedik.*

Ifjú Mensáros: Tisztelt Gyászoló Gyülekezet! Kedves Debreceniek! Három bajtársunkat kísérjük végső útjára. Gorzsás Jánost, Ács Zoltánt és Ádám Mihályt. Mélységes fájdalommal búcsúzunk hősi halált halt magyar testvéreinktől, akik jogos követeléseinkért vívott harcban félelmet nem ismerve áldozták fel életüket. A forradalmi bizottmány mélyen elítéli azokat az árulókat, akik a nép akaratát békésen követelőkre fegyvert fogtak. Hiszem, hogy felkelésünk nem a bolygómozgás vagy a tömegvonzás törvényének, hanem

a szellem parancsának engedelmeskedik. Talán egy teremtő akarat óvja tetteinket és igazítja lépteinket, hogy ne bukjunk el, ne szálljunk alá a poklokra. Kérjük együtt a teremtő szellemi hatalmat, hogy testvéreink, akik már elhunytak, vagy még ezután esnek el a hazájukat oltalmazva, ne hiábavalóan ontsák ki vérüket. Mi pedig ne csak a gyászban, de egy emberhez méltó világban is osztozhassunk és egymáshoz tartozhassunk.

A kivetítőkön Ács Zoltán lánya nyilatkozik; majd tankok, a hangfalakból harckocsik robaja. Mindenki eltűnik a színről, csak Mensáros marad, moccanatlanul ül. A Sors színpadán a két iménti nemzetőr pufajkásként tűnik fel, megállnak a színpad közepén.

Mensáros (*felál*): Szélfútta levél a világ. De hol az ág? De ki az ág?
Losonczy bejön.
Losonczy: Elvtárs, látta Lenint?
Mensáros: Kit?
Losonczy: Érezte már úgy, hogy céltalanul bolyong az időben?
Mensáros: Nem céltalanul. Értelmet csak utólag vihetünk az eseményekbe.
Losonczy: Azt álmodtam, hogy Lenintől kérek tanácsot. Aztán elhurcoltak Romániába… Hol vagyok?
Mensáros (*az üres székekre mutat*): Halottak között.
Losonczy: Én még élek? Mit keresek itt?
Mensáros: Már senki sem él. Igazából nem is hal meg soha senki.
Losonczy: Mit tettem?
Mensáros: Ezt ne itt vitassuk meg. Losonczy elvtárs emlékszik rám a Parlamentből? A debreceni deputáció tagja voltam.
Losonczy: Már emlékszem. Aznap neveztek ki államminiszternek… de mi történt azután? Lenintől kértem tanácsot. Neki látnia kellett, hogy merre fordul a magyar nép. Zsebre dugott kézzel jött szembe a folyosón, a régi felsőházi ülésterem felől. Sejtelmesen vigyorgott. Megkérdezte, hol bujkál a burzsoázia.
Mensáros: Leverték a forradalmat.
Losonczy: Éppen Romániába szállítanak a jugoszláv követségről. Mi lesz velem?
Mensáros: Nem árulhatom el… Kizökkent az idő. (*Mensáros fölmegy a Gondolat színpadára, Losonczy kimegy a színről.*)

17. jelenet: a Cselekmény és a Gondolat színpadán.
Téri és ifjú Mensáros bejön a Cselekmény színpadára.
A Sors színpadán továbbra is ott áll a két pufajkás.

Téri: Nálam meghúzhatod magad.
Ifjú Mensáros: Láthattam volna előre, hogy nem futamodnak meg egykönnyen. Persze mindjárt gyanús volt, amikor minket kértek a szovjet katonák, hogy biztosítsuk a kivonulásukat. A családjaik és a bútorok ott maradtak, érted? Pontosan tudták, hogy amint átlépik a határt, rögtön visszafordulnak.

Téri: Én pedig nem voltam idehaza. Mitévő lettem volna? Közétek állok, de az is lehet, hogy engem koncolnak fel.
Ifjú Mensáros: Ugyan. Nem esett volna bántódásod.
Téri: Most meg újra színpadon. Vérengzésre tértem vissza közétek, mint Endre király a Bánk bánban. Hogy van Judit? És a gyerekek?
Ifjú Mensáros: Bűntudatom van. Nem törődöm eleget velük. Előbb vállaltam ezt a dicstelen forradalmárosdit… Nem vagyok alkalmas a családi életre, bár azt szeretem legjobban a világon.
Téri: Azt tetted, amit…
Ifjú Mensáros: Még a színház is előbbrevaló…
Téri: Te színész vagy! Mostantól kezdve a színházon kívül is pontosan kell alakítanod. Bárhová megyek, te követsz, nem tágítasz mellőlem egy tapodtat sem. Lábad minden egyes nyomán egy Polonius, egy Rosencrantz vagy Guildenstern őrködik.
Ifjú Mensáros: A hazajöveteled is pengeélen táncolt.
Téri: Jól döntöttem, hogy alávetem magam a társulatnak?
Ifjú Mensáros: Hát persze. Visszafogott voltál, ahogy kellett.
Téri: Így is azt suttogják, hogy az asztalra csaptam a párttagkönyvemet.
Ifjú Mensáros: Az idő elsimítja a rágalmakat.
Téri: Kis szerencsével odébbállunk.
Ifjú Mensáros: Odébb, hová?
Téri: Ha egy mód van rá. Megkísérlem… akárhová. Kecskemétre, Szolnokra, Pestre, a Madáchba…
Ifjú Mensáros: Tégy úgy, ahogy jónak látod.
Téri: Na, nem egyedül. Te is jössz.
Ifjú Mensáros: Talán nem bántanak… Elnagyolták a kihallgatást. Rosszat sejtek, hogy ez csupán a kezdet… A derék Kozlovval mindenesetre nem lesz baj. Szépen betilinkózott velünk a színészházban. Ez már másik világ. Egyik nap kihallgat a laktanyában, másik nap összefogódzkodva piálunk. Nem is gondoltam volna, milyen cudarul bírják a ruszkik a jófajta alföldi fütyülőst. Emlékszel a hínáros szemére? A füle kettéállt, a nyelve letapadt a szájpadlására. Úgy ölelgetett, mint a gyerekkori cimboráját.
Téri: Ma reggel lelőtték. Ennyit a parancsnokról.
Ifjú Mensáros: Mi?
Téri: Lelőtték a laktanyában. Túl joviális volt velünk.
Ifjú Mensáros: Ki lőtte le?
Téri: Szerinted hivatalos nyomozás indul, és bemondja a rádió a fejleményeket?
Ifjú Mensáros: Tegnap kidugtam az orromat. Láttad volna azokat a gyűlölködő szempárokat. Mind rám szegeződtek. Valaki elkurjantotta magát. *Na, nem sokáig tartott a pünkösdi királyság! Kellett volna a hatalom, mi?* Hatalom: nekem?
Téri: Ne mozdulj ki. Puskaporos a hangulat. Bajod eshet.
Ifjú Mensáros: Marad a színpad.
Téri: Kell ennél több? Mit beszélek… mindenki sztrájkolni akar.

Ifjú Mensáros: Én ugyan nem. Sokan felvennék a munkát.

Téri: Ha elrendelném a próbát… nem túl kockázatos?

Ifjú Mensáros: Tehetünk mást, mint hogy dolgozunk? Színész vagyok. Az én kockázatom az előadás.

Téri: Az enyém a színház, a színészek, a repertoár, a libikóka a hatalommal…

Ifjú Mensáros: Te döntesz.

Téri: Tudom… én nem bújhatok szerepek mögé.

Ifjú Mensáros: Nekem pedig muszáj oda bújnom. Nem lehetek önmagam? Örökké csak Hamlet? Hasadt lélek, amelynek részei egymással civakodnak?

Téri: A szerep megoldandó föladvány. Ha jól felelsz a kérdéseire, megoldottad önmagadat. Gyerünk, vegyük elő a Hamletet! Próba.

(*Pufajkás 1. és Pufajkás 2. lejönnek a Cselekmény színpadára.*)

Ifjú Mensáros: Hallottam én, hogy nagy gonosztevőt színházban a csupán költött darab úgy meghatott lelkéig, hogy legottan önként feladta bűnös tetteit. Nincs rá bizonyság ennél különb; de tőr lesz e darab, hol a király, *ha bűnös fennakad*. (*Az utolsó sort rossz hangsúllyal.*)

Téri: Nem jó. Állj! Rossz a hangsúly… de tőr lesz e darab, hol a király, *ha bűnös, fennakad*. Tartsd ki a szünetet a *bűnös* után. A színház nem más, mint egérfogó. (*Közben Pufajkás 1. és Pufajkás 2. a Gonzago megölése némajáték helyett akasztást mímelnek.*)

Ifjú Mensáros: Állj! Nem jó. Dölyfösködtök, túljátsszátok. Szerény és természetes taglejtést kérek! Gonzago megölése. Te, te, a király, figyelj!

Pufajkás 1.: Igenis, fölség.

Ifjú Mensáros: Hajolj közelebb. Meg tudnál-e tanulni pár sort, amit magam illesztenék a szövegbe?

Pufajkás 1.: Úgy ám!

Ifjú Mensáros: Tedd hozzá a következőt. *Kik leverték a forradalmat, a gyilkosok mind köztünk vannak.*

Pufajkás 1.: Istenuccse, Hamlet úrfi, ne légyen a nevem tisztes pufajkás, ha betéve meg nem tanulom.

Ifjú Mensáros: Te, hóhér, ne vakard az üstöködet. Ide süss!

Pufajkás 2.: Jelen! Szolgálatára, fenség.

Ifjú Mensáros: Bánj szenvtelenül azzal a bitóval. Ne játszd érzelgősen, elvégre színházban vagyunk.

Pufajkás 2.: Én leszek a legközönyösebb hóhér, akit fenséged valaha látott.

Ifjú Mensáros: Hallottam én, hogy nagy gonosztevőt színházban a csupán költött darab úgy meghatott lelkéig, hogy legottan önként feladta bűnös tetteit. Nincs rá bizonyság ennél különb; de tőr lesz e darab, hol a király, *ha bűnös, fennakad*. (*Közben Pufajkás 1. és Pufajkás 2. akasztást játszanak.*)

Téri: Jól van, Laci. Szigorúan instruáld a helsingőri színészeket. Ne feledd, hogy lenyűgöz hekuba, a színjátszók beleélése. Úgy érzed, hogy az ő színpadi cselekvésük szenvedélyesebb és határozottabb, mint a te valóságos játékod. Csak tetteted az őrültet, ám a kizökkent időt helyretolni rest vagy. És még

egy. Saját magadnak adsz haladékot ezzel az átírt darabbal, hiszen nem kételkedsz a hatásában. Előre látod a dolog végkimenetelét. Extrém a beszédhelyzet. Nem nyomozol, inkább bábozol az udvari figurákkal. Ilyesmi járjon az eszedben.

Pufajkás 1. és 2.: Folytassuk a gyakorlatot, fenség?

Mensáros (*közben lejön a Gondolat színpadáról*): Én alakítom Hamlet atyjának szellemét. (*Ifjú Mensáros megrendül*) Lehangoló a játék, semmi érdekes. Csak emlékezetes színházat akarsz csinálni. De hát milyen az a jó színház? Elég ehhez alkalmasan játszani? A l'art pour l'art *jól játszás* nem elegendő ahhoz, hogy a színjátszás jó legyen. Mutass nekem egy költőt, írót, szobrászt, zenészt, bárkit, aki csak attól lett nagy, mert valamit jól csinált. Mit képvisel: ez a döntő. Helyén van a hangsúly és az eszed. *Nincs rá bizonyság ennél különb; de tőr lesz e darab, hol a király, ha bűnös, fennakad*. A hang súlypontját nem ám az észről helyezzük át. Eszed tokja! Te csak spekulálsz itt, pedig a tehetséges színész önmagában egy nagy gondolat. Nem átél és szájbarág, hanem koncentrál. A kimondott dolog lebegését, sőt bizonytalanságát is érzékeltetni tudja. Alázatosan tűri, hogy a személyisége beledögöljön. Így nyeri meg az egyéniségét. Belső harcok árán, nem pedig külsődleges eszközökkel. Hiú vagy. Komédiázol, pöffeszkedsz. Jól kezeled a hangodat és a testedet, ám mindez bántóan kevés. Légy színész reggeltől estig. Ne csak viselkedj, hanem cselekedj is! Ki nem akar szenvedni, kétszer szenved.

Ifjú Mensáros: A látott szellem ördög is lehet, mert az ölthet oly tetszős hüvelyt; s tán gyöngeségem, mélakórom által – mert ily kedélyre nagy hatalma van – a kárhozatba dönt.

Mensáros: Ne affektálj! Hiszen nem színház ez, hanem az életünk.

Téri (*Mensárosra bökve*): Egy porszem ő, az ész szemét zavarni. Összerezzenni, Laci, nincs okod. Ez csak színház, ahol rejtőzködhetsz. Mostantól kezdve ne játssz! Felejts el minden fenyítő hatalmat. Járkálj kedved szerint fel s alá a színpadon. Beszélgess vagy motyogj tulajdon szavaiddal.

Ifjú Mensáros: Hát színész vagyok én, vagy puszta báb? Bujkálok Téri biztonságos rejtekhelyén és a Hamlet díszletei között. Éjjel bort töltök a színházi büfében, betankolok, vagy primadonnákkal cicázom. Siratom hazámat? Egy fenét! Tetszelgek csak a siker szórt és tört fényein. Fejgépből ki és be. Festett maszkkal, fölcicomázva. Hivalkodom. A család… hiányol az asztalfőről. (*Téri és Mensáros kimennek*.)

18. jelenet: *A két pufajkás fölmegy a Gondolat színpadára, mintegy elfoglalva azt. A Sors színpadára, a kopjafa mellé kisgyerek jön be. (ZENE)*

Kisgyerek: A sír, a sír nincs sehol. A test, a test nincs sehol. A csont, a csont nincs sehol. A gyilkosok, a gyilkosok se itt, se ott. Egyszer majd el kell temetni. És nekünk nem szabad feledni. A gyilkosokat néven nevezni. *(Kisgyerek kiszalad a színről*.)

19. jelenet: a Cselekmény és a Gondolat színpadán.

Pufajkás 1. és Pufajkás 2. a Gondolat színpadán beszélnek, utána lesétálnak a Cselekmény színpadára.

Pufajkás 1.: Mensáros Lászlót legalább hetvenkét óra időtartamra őrizetbe veszem. Ezidő alatt terheltté minősítem, és alapos gyanúsítottként kihallgatom. Ha szükséges, célravezető tanúval szembesítem.
Pufajkás 2.: Mensáros László 1956 októberében, majd azt követően tevékenyen részt vett a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben. (*Lemennek.*)

Ifjú Mensáros széken ül. Írógép kattog.

Pufajkás 1.: Neve?
Ifjú Mensáros: Mensáros László.
Pufajkás 1.: Anyja neve?
Ifjú Mensáros: Springer Piroska.
Pufajkás 2.: Sprin-ger! Sprin-ger! Ka-ra-láb! Ka-ra-láb!
Pufajkás 1.: Büdös volt az anyjának Konyáron házirézi nélkül, mi?
Pufajkás 2.: De hiszen ez Hamlet úrfi!
Pufajkás 1.: Terhelt személy játszott-e egy bizonyos Hamlet, dán királyfi szerepében?
Pufajkás 2.: Mint feudális csökevény.
Ifjú Mensáros: No, hadd kérdjelek ki apróra: mit vétettetek, jó barátim, a sorsnak, hogy ideküld benneteket, börtönbe?
Pufajkás 1.: Itt mi kérdezünk, terhelt!
Pufajkás 2.: Börtönné a nagyravágyás teszi a magyar népi demokráciát.
Ifjú Mensáros: Egy csigahéjban ellaknám, s végetlen birodalom királyának vélném magamat, csak ne volnának rossz álmaim.
Pufajkás 1.: Jegyzőkönyvbe vesszük, hogy terhelt lelkiismerete rossz. Nem tud aludni.
Pufajkás 2.: Terhelt tagadja tán, hogy tagja volt a színházi „forr" bizottmánynak?
Ifjú Mensáros: Nem tagadom. A bizottmány ülésein kifejtettem nézeteimet.
Pufajkás 1.: Szóval nézetei vannak. Miféle nézetei?
Ifjú Mensáros: Úgy foglaltam állást, hogy nem a rendszert megdöntő mozgalom indult el, hanem egy belső tisztulási folyamat.
Pufajkás 2.: A hatóság tudomására jutott, hogy részt vett a vörös csillag leverésében, és szavalt a tüntetésen.
Ifjú Mensáros: Ez pletyka. Nem szavaltam.
Pufajkás 1.: Viszont harsányan követelte egy *Térffy Árpád* nevezetű színházigazgató leváltását.
Ifjú Mensáros: Téri Árpád.

Pufajkás 1.: Miféle név az? A Térffy legalább vérbeli arisztokrata család.
Pufajkás 2.: Kutyabőr.
Pufajkás 1.: Rókaprém. *Tyuhahé, rókaprém!* Ki a kurva, te vagy én?
Pufajkás 1.: Na, mit tud erről a *Térffy-Téri*, *Frédi-Béni,* bánomisén kicsodáról?
Ifjú Mensáros: Olyasvalaki, akinek hálával tartozom. Téri Árpád igazgatói tevékenysége alatt mindenkiért kiállt.
Pufajkás 2.: A magafajtáért is, mi?
Ifjú Mensáros: Neki köszönhetem, hogy színész lettem.
Pufajkás 2.: Minket nem tud átverni, terhelt!
Pufajkás 1.: Azt hiszi, próbázhat itten? Kihallgatáson van, terhelt, vegye tudomásul. Ha rajtunk múlik, ennél is rosszabb színész lesz. Lehúzzuk ezt a komédiát.
Pufajkás 2.: Megirigyelte a rendezést, mi? Fegyvert osztogatott, és meg akarta rohamozni az ÁVH laktanyáját.
Ifjú Mensáros: Tagadom. Kimentünk a laktanyába, és láttuk, hogy a kormányrendelet végrehajtása elmaradt, nem szerelték le az ávósokat. A bizottmányban követeltem, hogy azonnal oszlassák fel az ÁVH-t, és tisztázzák, ki lövetett a tüntetőkre. Aztán hallottam, hogy többeket letartóztattak, de semmiféle fegyveres cselekményt nem buzdítottam.
Pufajkás 1.: Válaszát nem fogadjuk el. Adataink vannak arra vonatkozóan, hogy felszólalásaival a párt ellen hergelte a tömeget. A szovjet csapatok kivonását követelte. A Magyar Népköztársaság kilépését a Varsói Szerződésből. Küldöttséget menesztett Győrbe és Budapestre.
Ifjú Mensáros: Én csak egy küldöttség része voltam. Budapesten találkoztunk Losonczy Gézával. Utunk során megtekintettük a Köztársaság teret. Megdöbbenve láttuk messziről a halottakat. Feküdtek a földön szerteszéjjel.
Pufajkás 1.: Miféle halottakat? Hol feküdtek?
Ifjú Mensáros: Ha az ember szemben áll az Erkel Színházzal…
Pufajkás 2.: Mindenfajta színházasdival határozottan szemben állunk!
Ifjú Mensáros: …akkor az autóbusszal a tér bal oldali részén, hátul mentünk lassan körbe. Onnan láttuk a romhalmazt.
Pufajkás 1.: Szóval kéjelegtek a látottakon. Tetszett, ahogy azok bekrepáltak, mi? Odacsődültek, és tunkolták a vért.
Ifjú Mensáros: Tapasztaltam, hogy a jogos követelések embertelenséggé fajulhatnak. Ezért kapcsolódtam be jobban a bizottmány munkájába.
Pufajkás 2.: Hazudik. Uszított, bizalmatlanságot szított, hangoskodott. Azt hiszi, nem tudjuk az elvtársnál is jobban, mi az igazság?
Pufajkás 1.: Nekünk adataink vannak, terhelt, vegye tudomásul.
Pufajkás 2.: Majd mi megmondjuk, ki hol feküdt, meg mi célból dobta föl a talpát.
Ifjú Mensáros: A Parlamentnél is halottak…
Pufajkás 1.: Hol?
Ifjú Mensáros: Legéppuskázva… fél pár gyerekcipő, ingfoszlány, üvegtörmelék…

Pufajkás 2.: Hallucinált, gyanúsított! Azt látta, amit látni akart.
Pufajkás 1.: Nem látott a szemétől.

Izgága egyenruhában és a kellékfegyverrel belép a Cselekmény színpadára.

Izgága: Üdv, Rosencrantz, Guildenstern, édesim!
Pufajkás 1. és 2.: Szolgálatunkat, ím, mély bókolattal hajtjuk, magunkkal együtt, e lábakhoz, parancsra készen.
Izgága: Hallátok bizony, Hamlet hogyan ki van cserélve; ki – mert nem hasonlít ahhoz, ami volt, se a kül-ember most, se a bel-ember.
Pufajkás 1.: Kiszedjük belőle, mit ki kell szednünk.
Pufajkás 2.: Még többet is, jövőnk a kartotékok adatsorából pontosan megjósolható. Pár emberöltő múlva senki sem számolhat be az ellenforradalomról úgy, mint szemtanú. Jegyzőkönyveink levéltárakban őrzik a valót.
Pufajkás 1.: Bölcsen szól az elvtárs. E hivatalos irományok szerzői, fenséged hűséges alattvalóiként, mi volnánk. Tisztünk a latrok kivallatása.
Pufajkás 2.: Alkalmasint az akták fektetése.
Izgága: Úgy, úgy, csak iktassátok szennyes titkotok. *Nyárson forgassátok a tanúk nyelvét, hajtsátok végre a párt irányelvét.*
Ifjú Mensáros: Te mit keresel itt?
Izgága (*ráfogja a kellékpisztolyt)*: Találkoztunk már valahol, gyanúsított?
Ifjú Mensáros: Na, ne bohóckodj… ez a micsoda is tőlem van. Tedd el szépen, ne hadonássz.
Izgága: Kellett volna a hatalom, mi? Mostantól nem te írod a történelmet. Gyanúsított.
Ifjú Mensáros: Mindenféle hatalom kegyéből kiestem. És nem hulltam Mária ölébe. *Az én országom nem e világból való* – ezt a mondást hittanon bifláztuk. Ha valami fáj, hát az, hogy *abból* az országból kitoloncoltak.
Izgága: Idézgetünk, idézgetünk? Gyönge jellem vagy. Pipogya figura. Nem cselekedtél idejekorán. Átvettük az irányítást.
Ifjú Mensáros: A melankólia az Erzsébet-kor betegsége volt. Nem a Rákosi-koré.
Izgága: Most még Claudius vagyok, de nemsokára *én* leszek Hamlet.
Ifjú Mensáros: Te mindig a nyerő oldalon…?
Izgága (*a Clownokhoz*): Egy szavát sem értem ennek az *akasztófáravalónak*. Vigyétek innét. Kotródjatok.

Pufajkás 1. és 2. megbilincselik ifjú Mensárost, kezdik elvezetni a színpadról. Izgága a másik irányban távozik.

Pufajkás 1.: Ha nem bánja, leveszem a bilincset. (*Leveszi a bilincset.)* Mégiscsak országos hírű Hamlet úrfi.
Pufajkás 2.: Jól játszik feudális csökevényt, meg kell hagyni. (*Kimennek.*)

20. jelenet: a Gondolat színpadán.

Mensáros: A gyerekkori vallásosságot évekkel ezelőtt kivetettem magamból. A tudományos ismerkedés logikája kizárta az érzelmes vakhitet. Akkor kezdtem a színjátszást. Minden erőmmel a szakmai problémákra vetettem magam. Az lett a vallásom. A lelkiismeretem mégis igényeket támasztott, táplálta a vágyat a nagy élet iránt. Mert kis élet az, amelyik másvilágtalan, még ha nem is élvhajhász vagy céda. Eszménytelenné sohasem váltam, törődtem a pályámmal, de belső, nagy élet nélkül oly kevés eredmény érhető el. Az ember eszköz, nem pedig végcél. (*ZENE)*

21. jelenet: a Cselekmény, a Sors és a Gondolat színpadán.
A Cselekmény színpadán: Bíró, Ügyész, Védő, Izgága (tanú), Párttitkár (tanú), Titkárnő (tanú), Für (tanú), ifjú Mensáros (vádlott) a tárgyalótermi ülésrend szerint. A négy tanú szembesítése zajlik. A Sors színpadán Pufajkás 1. és Pufajkás 2., ezúttal mint jegyzőkönyvvezetők vadul vernek egy-egy írógépet. Leállnak.

Jegyzőkönyvvezető 1.: Kész vagy?
Jegyzőkönyvvezető 2.: Szó, szó, szó.
Jegyzőkönyvvezető 1.: De a veleje?
Jegyzőkönyvvezető 2.: Kiknek a veleje?
Jegyzőkönyvvezető 1.: Ezeknek itt, ni. (*A Cselekmény színpadára bök.*)
Jegyzőkönyvvezető 2.: Elébb kiszívjuk a velőt kicsinyke kobakjukból…
Jegyzőkönyvvezető 1.: Aztán visszatöltjük, amit kell, nehogy belebakizzanak a történelembe.
Bíró: A tárgyalást megnyitom.
Jegyzőkönyvvezető 1.: Én leszek az ügyésszel.
Jegyzőkönyvvezető 2.: Akkor enyém a védelem. A tanúk vallomásai egymással ellentétesek, ezért indítványozom, hogy a tisztelt bíróság rendelje el a szembesítésüket.
Védő: A tanúk vallomásai egymással ellentétesek, ezért indítványozom, hogy a tisztelt bíróság rendelje el a szembesítésüket.
Jegyzőkönyvvezető 1.: A bizonyítási eljárás folytatása indokolatlan. A történeti tényállást alaposan feltártuk.
Ügyész: A bizonyítási eljárás folytatása indokolatlan. A történeti tényállást alaposan feltártuk.
Bíró: A védelem indítványának helyt adok. Elrendelem a tanúk szembesítését. Hogyan emlékeznek Mensáros László terhelt tevékenységére a Csokonai Színház forradalmi bizottmányában?
Izgága: Uszító hangú beszédeket tartott.
Jegyzőkönyvvezető 1. (*maga elé*): Ez így lapos… (*fennhangon*) Meggyőződéssel állította, hogy…
Izgága: …Magyarországon dicsőséges szabadságharc folyik.

Bíró: Terhelt mikor tett ilyen tartalmú kijelentést?

Izgága: Amikor a delegációval visszajöttek Pestről. A Losonczyval való megbeszélés után.

Ifjú Mensáros: Ilyen kijelentést biztosan nem tettem.

Bíró: Nem kérdeztem, terhelt. A többi megidézett tanú csatlakozik-e az imént hallott vallomáshoz?

Für: Én kérem a delegáció tagja voltam. Találkoztunk Losonczy Géza államminiszterrel. Hazafelé láttuk a holttesteket a Köztársaság téren. Akkor Mensáros László szóról szóra azt mondta, hogy nem ért egyet azzal, ami Pesten történt. Az ő célja különben a forradalmi bizottmányban sem volt egyéb, mint a magyar kultúra magasba emelése.

Jegyzőkönyvvezető 2.: Mensáros a demokratikus népi Magyarország mellett állt.

Für: Mensáros a demokratikus népi Magyarország mellett állt.

Párttitkár: Nem is volt kommunista. Ahogyan Téri sem, aki egy társulati ülésen az asztalra dobta a párttagsági könyvét, és azt mondta, hogy mélységesen szégyenli, hogy ennek a pártnak a tagja volt.

Jegyzőkönyvvezető 2.: Nem így mondta. Sajnálta, ami történt…

Titkárnő: …És a színház tagságára bízta, maradhat-e továbbra is igazgató.

Izgága: Azért maradhatott igazgató, mert Mensáros szubjektív okokból védte. Még távollétében is. Neki köszönheti, hogy jártathatta a száját, és nem került az ávóra.

Titkárnő: Ez merő rágalom. Mensáros békét teremtett a színházisták között. Nem akart felfordulást.

Jegyzőkönyvvezető 2.: Az igazgatóság dezorganizáltsága ellen dolgozott.

Titkárnő: Az igazgatóság dezorganizáltsága ellen dolgozott.

Jegyzőkönyvvezető 1.: Jöhet egy kis csihi-puhi?

Jegyzőkönyvvezető 2.: Haddelhadd.

Jegyzőkönyvvezető 1.: Tombolt az antiszemitizmus.

Izgága: Tombolt az antiszemitizmus.

Jegyzőkönyvvezető 2.: Ez aztán a mélyütés! Bang! Na, várj csak. Ez az ember, kérem, hangulatot keltett.

Titkárnő (*Izgágára bökve*): Ez az ember, kérem, hangulatot keltett.

Izgága: Még hogy én hangulatot? Mentettem a menthetőt.

Titkárnő: Te, véresszájú…

Izgága: Lehet, hogy időnként színleg avatkoztam közbe. Próbára tettem a vezetést. Persze rosszul vizsgáztak.

Titkárnő: Bujtogatott. A származásomat szidta. A párttitkár skalpját követelte. Jól mondom?

Párttitkár: Nem emlékszem ilyen esetre. Titkárnő viszont Mensáros pártját fogta.

Titkárnő: Ő meg a magáét. (*Izgágára bökve*) Higgyék el, hogy *ez* az alak…

Ügyész: Bíró úr, emlékeztetem arra, hogy Mensáros László büntetőpere folyik.

Bíró: A tanúk fejezzék be a vádaskodást. Már ami egymás bemártását illeti. Terhelt miként értékeli a szerepét az ellenforradalmi tanácsban?

Ifjú Mensáros: A forradalmi bizottmány megvédte a színházat a felbomlástól. A városi bizottmányban a Köztársaság téri tapasztalatok miatt kezdtem aktívabb szerepet vinni. De csak adminisztratív teendőket láttam el.

Bíró: Terhelt mondott-e olyat – idézem a nyomozati jegyzőkönyvekből –, hogy elvadult kommunisták között is megőrizte Téri Árpád a nyugodtságát?

Ifjú Mensáros: Nem emlékszem, hogy ilyet mondtam volna. Egy ember volt elvadult, mégpedig ez az izgága.

Izgága: Mensáros László adott fegyvert a kezünkbe, hogy foglaljuk el az államvédelmisek laktanyáját.

Ifjú Mensáros: Addig handabandáztál, hogy végül kaptál egy ártalmatlan kellékfegyvert.

Titkárnő: Tanúsíthatom, hogy részegen aludt az őrszolgálaton. Elvadult kommunistákat a Párttitkár emlegetett.

Párttitkár: Rajtam kívül mindenki elvadult.

Izgága: Engem le akart tartóztatni ez a ficsúr.

Titkárnő: Nem igaz. Mensáros Lászlót akarta lefogni a színházisták fasiszta szárnya.

Párttitkár: Ő tartozott a fasisztákhoz.

Izgága: Úgy van, bizony! Ide a rozsdás bökőt, hogy…

Ifjú Mensáros: Tisztelt Bíróság! Ez a két tanú akkor egymás torkának esett volna. Most meg milyen mély egyetértésben licitálnak rá egymás bemondásaira.

Für: Nem annál volt fegyver, aki a vádlottak padján foglal helyet. Ez tény.

Izgága: Konspiratív célból átvettem a géppisztolyt. Nehogy az ellenforradalmárok kezére jusson.

Bíró (*Izgágához*): Fejtse ki, mit értett a terhelt az elvadult kommunisták kifejezésen.

Izgága: A központi pártirányításra sokan legyintettek. Sok helyi káder. Például egy alkalommal a színház nem jegyzett békekölcsönt…

Párttitkár: Én a Rajk-esetre gondoltam.

Bíró: Milyen értelemben gondolt a Rajk-esetre?

Párttitkár: Hát kérem, abban az ügyben elvált a szar a májtól. Vannak, ugye, rossz kommunisták, meg vannak jók…

Bíró: Tanú szerint Téri Árpád igazgatót a terhelt rossz vagy jó kommunistának tartotta-e?

Párttitkár: Nem értett egyet a pártközponttal… vagyis csak az utóbb beismert és korrekció alá vont hibáival értett egyet…

Für: Ezek szerint Téri és Mensáros jó kommunisták voltak?

Párttitkár: A központi irányítás többnyire a helyes ideológiát követte. Mensáros azt tartotta elvadultnak.

Bíró: Terhelt azelőtt tartotta elvadultnak a központi pártirányítást, hogy az önkritikát gyakorolt volna?

Izgága: A központi pártirányítás volt az elvadult.

Bíró: Tanú szerint a központi pártirányítás lett volna elvadult?

Izgága: Nem, Mensáros szerint. Én személy szerint mindig is hittem a pártközpont bölcsességében.

Párttitkár: Abban is hittünk, hogy szükség esetén a párt képes az önkorrekcióra. A helyi funkcionáriusok ne szóljanak bele a direktívák alakulásába. Miskolcon az ÁVO-n szolgálatot teljesítő öcsémet felkötötték – kis híján. Tartani lehetett, kérem szépen, attól, hogy Mensáros vezetésével Debrecenre ugyanaz a vérfürdő vár, mint a Köztársaság térre a pesti ellenforradalomban.

Für: Akkor még híre se ment. Később számoltunk be a látottakról.

Ifjú Mensáros: Eszem ágában sem volt politizálni.

Bíró: Terhelt szerint a forradalmi bizottmányok nem politizáltak?

Ifjú Mensáros: Nem a párt politikai vonalvezetését bíráltuk. Az anarchiát igyekeztünk elkerülni.

Ügyész: A vádiratban foglaltak alátámasztják, hogy vádlott elmarasztalható a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel bűntettében. A nyomozati szakban felvett tanúvallomások egyértelműen bizonyítják, hogy vádlott a fasiszta ellenforradalmárok hangadója volt.

Für: Mensáros László a színházban a középvonalat vivő csoporthoz tartozott. Nem az MSZMP ellen, legfeljebb bizonyos személyek ellen szólalt fel.

Ifjú Mensáros: Téri Árpád és a vezetőség elmozdítását ez az izgága követelte. Azért, mert nem kapott olyan kaliberű szerepeket, mint amilyenekre vágyott. Tudják, a színházban az irigység, a fúrások megszokottak.

Izgága: Mensáros büntetett előéletű volt. Igazán semmi szükség nem volt arra, hogy áskálódjunk ellene. A kivételezése szorult magyarázatra.

Titkárnő: Mindenki tudta, hogy büntetett előéletű. Ahogy a kiemelkedő tehetségével is tisztában voltunk.

Izgága (*Titkárnőhöz*): *Te* bizonyára tisztában voltál. Egyesek, érdekes módon, mindig főszerepet visznek. Belőlük lesznek a főkolomposok. De az igazi Hamletet, a vívódó királyfit, én játszottam.

Titkárnő: Hamletet? Ne röhögtess.

Bíró: Figyelmeztetem a tanúkat, hogy bírósági tárgyaláson vannak. A személyeskedést megtiltom.

Párttitkár: A színháznál az emberkérdés csúnyán állt. Nemcsak a kádercsere felvetése miatt. Mensáros figyelmeztetett minket, hogy aki nem sztrájkol, annak baja lesz majd.

Titkárnő: Éppen ellenkezőleg. Úgy fogalmazott, hogy nem igazságos felvenni a pénzt, ha az ember nem dolgozik meg érte. Nem akart a sztrájkpénzből patáliát.

Für: Úgy tudom, hogy az iskolába is bement, és leszerelő hangú beszédet tartott. Mondván, hogy a tanulók dolga a tanulás.

Párttitkár: Az ifjúság azért követett olyan tendenciákat, amilyeneket, mert a fasiszták hergelték őket.

Für: Mensáros ellenállt a szélsőséges kirohanásoknak.

Ifjú Mensáros: A szülői munkaközösség tagja voltam. Arról beszéltem a diákoknak, hogy az első a tanulás, a szellemi fejlődés.

Ügyész: Vádlott agitációs tevékenységet is folytatott. Röpcédulák terjesztését szorgalmazta a szovjet katonák körében azzal a propagandával, hogy álljanak át az ellenforradalmárok oldalára.

Izgága: Ezt is igazolom. Az egyik társulati ülésen gépelt röpcédulákat dugott az orrunk elé. Kötelezni akart bennünket a szétszórásukra. Mi persze nem hagytuk…

Titkárnő: Rágalom. A szórólapok csak a sztrájkfelhívásról szóltak. De azt sem erőltette Mensáros.

Bíró: A bíróság megállapítja, hogy a szembesítés nem vezetett eredményre. Két mentő tanú áll szemben két terhelő tanúval.

Védő: Indítványozom további tanúk meghallgatását.

Bíró: Az indítványt elutasítom. A bizonyítási eljárás teljeskörűen lefolytatottnak, minden részletre kiterjedően lezártnak tekintendő.

Jegyzőkönyvvezető 1.: Jók voltak?

Jegyzőkönyvvezető 2.: Jók. Ügyesen megírtuk.

Jegyzőkönyvvezető 1.: Kicsit gyorsítsuk fel az ügymenetet. Leszek a vádlott az utolsó szó jogán.

Jegyzőkönyvvezető 2.: Akkor én leszek a védő. Beszúrok egy-két kenetteljes adalékot. Hadd higgye az utókor, hogy az állam tud érzelgős is lenni.

Jegyzőkönyvvezető 1.: Előnyös számunkra, ha hisznek az utódok a szabad akaratban és a tisztességes eljárásban. Úgy könnyebben engedelmeskednek a rendezői szándéknak.

Jegyzőkönyvvezető 2.: Pedig mindenki szerepet játszik. Idefönn jó előre lezsugázzuk…

Jegyzőkönyvvezető 1.: A sors… az anyagi részecskék apró rezgései…

Jegyzőkönyvvezető 2.: Mi vagyunk a Gondviselés. Nélkülünk ez a vándorcirkusz…

Jegyzőkönyvvezető 1.: …szétesne darabjaira.

Jegyzőkönyvvezető 2.: A törvény nem lenne törvény, ha minden tanú a magáét hajtogatná.

Jegyzőkönyvvezető 1.: Így viszont a történeti tényállás a törvényi tényállással szépen összeér. Megtörténik utólag, amit bizonyítani kell.

Losonczy bejön a Sors színpadára.

Losonczy: Kinek az ügyét tárgyalják?

Jegyzőkönyvvezető 2.: Az elvtárs lekéste a saját perét.

Jegyzőkönyvvezető 1.: Illetőleg elsiette. Évekkel ezelőtt, ítélethirdetés előtt távozott a börtönből.

Losonczy: Szóval már nem élek. Miért kell hát bolyonganom? Akár egy rontó szellemnek…

Jegyzőkönyvvezető 1. és 2. cinkosan összesúgnak.

Jegyzőkönyvvezető 2.: Jeltelen sírban fekszik. Kátránypapírba drótozva. Arccal a földnek.

Jegyzőkönyvvezető 1.: Új Köztemető. Közben utánanéztem. A végtisztességre évtizedekig várnia kell.

Losonczy: Csak ne voln' tilos Börtönlakom titkát elmondani: olyat fedeznék föl, hogy legkisebb szavára lelked hánytorogna fel, megfagyna ifju véred, s két szemed, köréből mint csillag szökellne ki, szétválna fürtbe kondorult hajad, s élére állna minden szál külön, Mint tüske-állat zörgő tollai… (*Losonczy kimegy a színről.*)

Védő: Kérem a tisztelt bíróságot, vegye figyelembe, hogy a vádlott az ellenforradalom idején az üldözöttek védelmére kelt. Ez kétségtelenül pozitív magatartás, az akkori helyzetben baloldali. A vádlott ezen kívül művész, aki fokozottabban reagál az igazságtalanságokra. Érzékenyebb, mint mások. Enyhítő körülményként kérem értékelni, hogy a bűncselekmény elkövetésének idején nagyon sokan nem ismerték fel a helyes politikai irányvonalat. A politikailag fejlettebbek sem. A pártbizottság maga is helyeselte a sajnálatos eseményeket a sajtóban. Ezt bizonyítja a Napló 1956. november 22. napján megjelent számának Egység és bizalom című cikke. Továbbá hosszú idő telt el a bűncselekmény elkövetése óta. Ugyancsak enyhítő körülmény, hogy a vádlott három kiskorú gyermeket nevel.

Ifjú Mensáros: Egyetértek a védőm által elmondottakkal. Úgy érzem, az ellenforradalom idején olyan voltam, mint egy műkedvelő a színpadon. Nem láttam a következményeket. Vegye a tisztelt bíróság figyelembe, hogy senkinek sem ártottam, egyéni bosszú nem vezérelt. (*Mensáros közben lesétál a Gondolat színpadáról a Cselekmény színpadára.*)

Mensáros (*ifjú Mensároshoz*): Fején találtad a szöget. Műkedvelő vagy. Azt hiszed, hogy valaki előre megrendezte ezt a kutyakomédiát? A bíró? Az ügyész? A párt? A megfélemlített vagy megzsarolt tanúk? Mindenkit megillet a szabad akarat. A védőt, a tanúkat, téged is. Nincsen sors, nincsenek körülmények. Te választasz. Tiéd a cselekvés szabadsága. Akaratszabadságban pedig a túlvilágról felénk áradó isteni kegyelem részesít. Aki nem hisz Istenben, annak a körülmények parancsolnak. Szűkös lehetőségek nyílnak számára. Mások, a többi ember, a hatalom, a természet erői rendre lenyűgözik. Te csak sodródsz az eseményekkel. Ártatlannak véled magad? Tudd meg, hogy bűnös vagy.

Ifjú Mensáros: Bűnös? De hiszen a sztrájkpénzt… nem adtam fegyvert… nem akartam a rendszert felforgatni…

Mensáros: Te tényleg azt hiszed, hogy ez az egész eljárás ésszerű? Azt hiszed, hogy rólad szól? Hogy a bíró és az ügyész kitervelték, és a párt koncepciójának estél áldozatul? Sokkal nagyobb hatalmat szolgál ez az apparátus. Odafenn, egy másik színpadon már próbálnak az igazi peredhez. (*Mensáros kimegy.*)

Ifjú Mensáros: De hát miért bűnhődöm? Kinek ártottam?

Védő (*odasúgja ifjú Mensárosnak*): Alaki hiba történt. Nem rendelkeztek az előzetes letartóztatás meghosszabbításáról. Maga egyelőre szabad. Tűnjön el a teremből!

Ifjú Mensáros: Szabad vagyok. Szabad vagyok! Szabad vagyok! (*Közben kimegy a színről. Ellenkező irányban a többiek is elhagyják a Cselekmény színpadát.*)

A kivetítőkön megjelenik az ítélet szövege.

Jegyzőkönyvvezető 1.: Elfogjuk?

Jegyzőkönyvvezető 2.: Ne, hagyd csak. Játsszon, forgasson, élje az életét. Abban a hiszemben, hogy szabad. Később elővezetjük.

Jegyzőkönyvvezető 1.: Addig mi tovább szőjük a történet fonalát.

Jegyzőkönyvvezető 2.: Írjuk a jegyzőkönyvet.

Jegyzőkönyvvezető 1.: Fejlesztjük a forgatókönyvet. Legyen nevük a mentő tanúknak?

Jegyzőkönyvvezető 2.: Legyen. És lehetnek többen is. Nem számít. Kell a konc az utókornak, hogy becsüljenek is valakit. Írod?

Jegyzőkönyvvezető 1.: Írom.

Jegyzőkönyvvezető 2.: Akkor a hasamra ütök, és diktálom. Hogyaszongya. Dr. Pöstényi Márton ügyvéd, dr. Kulin László professzor, Vámos László rendező, Blum Tamás karmester, Berényi Gábor rendező, Hegedűs Ágnes színésznő, Erdős Panni titkárnő, dr. Földényi László tanár, Kerekes Gábor operaénekes, Für Lajos történész. Lesz belőle miniszter is, de psszt. (*Közben kattog az írógép, utána kimennek. ZENE.*)

(Folytatása a decemberi számunkban)

Czinder Antal: Az 1956-os forradalom és szabadságharc névtelen hősei és áldozatai emlékére (bronz-részlet, Budapest, Bakáts tér, 1993)

Ablonczy László

Vörös csillag a Nemzeti Színház homlokán[1]

I. Küzdve és bízva: 56 ősze

„Írnok: *...De ki merész elmondani amit lát?*
Ocsmány világ ez! Azért pusztul el,
Mert ilyen bűnökről hallgatni kell."
(Shakespeare: *III. Richárd*)

NYÍLIK A VILÁG. A hazai színháziaknak távolabbra vezettek utak 1956 nyarán. A június 17-én megszavazott szövetségi nyilatkozatban olvasható: „Érthetetlen dolog, hogy az idei párizsi fesztiválon ismét nem szerepeltünk. Ezen kívül meg kell szervezni, lehetőséget kell nyújtani arra is, hogy művészeink külföldi tanulmányutakon vegyenek részt." Gobbi Hilda erre hivatkozhatott a felsőbbeknél, s az ő tekintélye és szívóssága a bürokrácia és a politika terepén felszedte az aknákat, és júliusban (18–22) 160 színházi és filmes személlyel s bizonyára néhány ÁVH-s alakkal is kísérve művészhajó indulhatott Bécsbe. Szakmai útnak aligha mondhatták persze, bécsi színház alig játszott már, a párizsi Lido revü vendégszerepelt az osztrák fővárosban; s Molnár Ferenc *Hattyú* című darabjának amerikai filmváltozata volt a hét eseménye. Így jobbára maradt a kirakatok ámulata, hozzá: a zokniba és bugyiba rejtett dollárok jóvoltából a bevásárolókedv a shilling-készlet szerint hullámzott. A szépművészeti múzeum Breughel-képeit őrző termeit sem láthatták, mert mire a tárlatjáráson odajutottak volna, a gyűjteményszakasz már bezárt… Hazafelé „A hajóúton is csak nejlonról és árakról volt szó" – jegyezte naplójába Gábor Miklós (*Sánta szabadság*). Fiatalok társasága, „delegációja" Berek Kati, Schubert Éva, Vámos László és Szinetár Miklós Párizsba és Avignonba utazhatott. Ahol megismerhették a TNP előadásait és Jean Vilar Népszínházát. A *Színház és Filmművészet* című havilap nyári, kora őszi számai már párizsi, berlini (Brecht) és más külföldi színházak eseményeiről, Felzenstein operarendezéseiről, a bukaresti Nemzeti párizsi vendégjátékáról is beszámoltak. Major Tamás hivatalosan július első hetében Párizsba utazott, ahol a Nemzeti tagjának, Somló Istvánnak az ott élő testvére vacsorára hívta a Nemzeti direktorát. Ami majd hasznot ígért Somlónak is, mert augusz-

Ablonczy László (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999); legutóbbi kötete: *„Templom, parlament, kínpad: megannyi színpad" – ÁVH-s (be)súgókkal* (2014).

1 Részlet a szerző készülő Major Tamás-monográfiájából.

tusban először látogathatta meg András bátyját, s hogy hosszabbítsa maradását, Major jóindulatát kérte. Hazatérve bólintott a direktor, így Somló augusztus 27. helyett szeptember 7-ig élte a francia főváros színházi és művészi életét. Alighanem ez a Párizs-szövetség az, amely az elkövetkezendő évek Major–Somló barátságát alapozta, melynek jeleként 1957 tavaszán ő lett a Nemzeti Kossuth-díjasa. Major Párizs-járásáról keveset tudunk Somlótól, de egyet bizonyosan: igazgatója látta Beckett *Godot*-ját a Hébertot Színházban: „…velem együtt beleszeretett a darabba, és minden valószínűség szerint még ez évben játszani fogja" – olvashatjuk október 25-ei, Párizsba postázott levelében –, mintha két nappal korábban semmi sem történt volna Pesten és a Nemzetiben. Mi alapozta meg Major lelkesedését? Alighanem a játék külsősége, hogy bohóctréfának mutatja magát, s Major vélhetően színészi magára is gondolt, talán Pozzó alakítását nézve. Meglehet, Majort párthűségében inspirálta az is, hogy úgy értelmezheti a *Godot*-t, mely leleplezi a kapitalizmus emberének szolga voltát és várakozását a jobb életre, amit majd a kommunizmus teljesít be…? Avagy csak Somlónak akart helyeselni? Netán egy stúdiószínház újdonságának gondolta? Merthogy 1954 óta a Nemzeti vezetőiben változatos elgondolások formájában érett egy harmadik játszóhely igénye. Alighanem együtt gomolygott benne számos impulzus a Nemzeti frissítésének óhajával, miközben a Brecht-bemutatóra szólító hangokat és jeleket nem akarta hallani – ezt is Somló levelezéséből tudjuk. A tavaszi közélet a nyárral tovább forrósodott: június 27-én a Petőfi Kör sajtóvitája több mint ötezres hallgatóság előtt bonyolódott; Poznan híre is izzította a hangulatot; június 28-án Nagy Imre 60. születésnapja az Orsó utcai házban híveinek az értelmiség tüntetéserejű ünnepévé emelkedett. Alighanem Párizsban éri az igazi döbbenet Majort, mert a *Le Monde* közreadta Hruscsov száz és fél oldalas, gépelt kongresszusi beszédét, így baloldali magyar és francia ismerősök körében van mit vitatni. Mulatságos is Mocsár Gábor egykori főmunkatárs emlékezetét olvasni: hihetetlen szinte, hogy a *Szabad Nép* szerkesztősége július elején Nyugatról bereptetett légballonok anyagából olvasta s vitatta meg a kommunista fordulatot jelentő február végén elmondott teljes Hruscsov-szöveget (*Eleitől fogva*). Sztálin és bandájának alvilági leltára, hithű bolseviknak itthon és külföldön is eszmerogyasztó csapást jelentett. Major még Párizsban időzött, amikor július 18-án megkezdődött a felső pártvezetés értekezlete, melyen Mikojan vezetésével a szovjet delegáció diktátumára Rákosi Mátyás lemondott minden tisztéről, s július 22-én örökre távozott Magyarországról. Major 20-án érkezett haza, tehát a 21-ei fordulat eseményéről már itthon értesült. Rákosi utódja, Gerő is hasonlóan elvakult magyargyűlölő bolsevik, de alant az emberek egyre bátrabban beszéltek s cselekedtek. Nyári szünetre kényszerült ugyan a Petőfi Kör, de a cselekvőkedv nem pihent. A párt új értelmiségi politikáját a *Társadalmi Szemle* szeptemberi száma közölte, melyre már hangolt Sebestyén György, a *Magyar Nemzet* munkatársa, színikritikus. Aki 1956 őszén Ausztriába távozott, fordító, színházi tanulmányok szerzője, a nyolcvanas évek végén az Osztrák Pen elnöke s egyben a magyar titkosszolgálat ügynöke. Az augusztus 26-ai számban Sebes-

tyén *A barlangkorszak vége* című írásában a változások történelmi súlyát méltatta. Cs. Szabó László Londonból hivatkozott Sebestyénre: „…a barlangkorszak Sztálin kozmikus fénykorával azonos. Forgandó az istenek szerencséje a moszkovita mitológiában: Apolló-Sztálin, aki nemrég vakító lángszekerét hajtotta a keleti égbolton, ma a pokolban ül fondorlatos ördögei közt, mint az Alvilág ura. Gondolom, Berija szolgálja fel neki a kénköves vacsorát" (*Látóhatár,* 1956, 247–251). A börtönből szabadult és szanatóriumi kezelésre kényszerült Losonczy Géza, visszatérvén a közéletbe, szólásra készült, akinek az MDP különféle beosztásokat ajánlott, de nem fogadta el. Szakírók szerint Kádár János, Angyalföld elsőtitkára, már a KB tagja is látta és véleményezte Losonczy írását. A *Művelt Nép* szeptember 2-ai számában közölt cikk a torzulások, mulasztások, törvénytelenségek tényeit és okát élesítette. Fontos tételként összegezte: „A régi és az új értelmiséget már a XX. kongresszus előtt, még inkább a kongresszus után egyre közelebb hozta egymáshoz a 49–53-as hibák jóvátételére irányuló közös vágy." Országos visszhangja kerekedett Losonczy véleményének, s különféle értelmiségi találkozókra hívták, gyakran járt vidéken is. S ha Major a Petőfi Kör nyilvánosságáig nem is fokozta közügyi érdeklődését, a politika kulisszája mögött azért építette a kapcsolatokat. Karinthy Ferenc idézi fel (*Van itt valaki*), hogy ötvenhat nyarán Mészáros Ági férjének, Voith Lajosnak belvárosi presszójába hívta Major, ahol Kádár Jánossal, Kállai Gyulával, Donáth Ferenccel találkoztak: „Cini, mondta Major, meg kell ismerned ezeket az embereket, hamarosan ők csinálják majd a politikát. Fantasztikus orra volt az ilyesmihez, egy lépéssel mindig a többiek előtt járt."

A helyzet fokozódott a színházi életben is: augusztus 30-án hazatért Páger Antal, mely bolydította a színi életet; Lipótvárosban tüntettek, s a színházi szövetségben szeptember 21-én a szövetség elnöksége ülésezett, melyen főként személyi ügyek politikai kérdéssé emelkedtek. Both Béla, a szövetség főtitkára beszámolt arról, hogy a helyi pártbizottság kérésére (!) a nyolc év börtönét is letöltött Kiss Ferenc Győrbe szerződik. Továbbá: „Néhány napja Major elvtárs bejelentette, hogy Jávor Pál szeretne visszatérni, sőt akkor venné legszívesebben, ha ez csere formájában történnék, vagyis ha Páger visszatérne." Derültség fogadta a majori ajánlatot, ami a helyzet politikai kényes voltának feloldását célozta. Felsőbb óhajra Major Both Béla és Darabos Iván államtitkár társaságában augusztus 30-ai hazatérését követően tárgyalt Págerrel, aki a Gellért szállóban lakott. Elhangzott a szövetségi ülésen, hogy Molnár Ferenc színésznő-felesége, Darvas Lili is szívesen hazatérne Amerikából. Horvai István megjegyezte: „Jó volna Jávort hazahozni", s ha a Nemzetihez szerződhetne. Az is kitűnt a megbeszélésen, hogy Major konspirációja folytán Páger ügye nem került a budapesti színigazgatók ülése elé. Ugyanakkor egy belügyi összefoglalóban arról értesülünk, hogy Major külön is találkozott Págerrel, esetleges Nemzeti-beli tagságának a gondolatában. Tanácstalanság mutatkozott az elnökségi ülésen, mert hivatalosan nem tájékoztatták őket Páger hazatérésének körülményeiről. Major talán tudta vagy sejtette, s épp ezért homályosította az eseményt: Kállai Gyula volt

az, aki 1956 márciusának végén írásba és pontokba szedett garancialevele indította hazatérésre Págert, akit az ÁVH rezidens hadművelete már 1953 végén csábítani kezdte Buenos Airesben. A szövetségi ülés, melyről Major vélhetően taktikai meggondolásból távol maradt, bizonytalan légkörben zárult. A napi ügyek mellett a szövetség átalakítása is szóba került, melyre három hónapos határidőt szabtak, de hát 56 őszén az események már naponta zuhogtak. A színházi felső vezetés is ütemzavarral küszködött (a szövetségi ülés anyaga az OSZK színházi osztályának irattárában – fond: 18/67).

ÚJ ÉVAD. Augusztus vége és szeptember a felújítások és a próbák hónapja, de szeptember elején a *Dózsa György*el elindult a nagyszínház évada, s a munkarendben már számoltak azzal is, hogy a bécsi Burg színházzal vendégjátékcserét bonyolítanak. Rákosi Moszkvába pucolt, Lukács György elvtárs Madách-elemzésének fénye (1955. tavasz) is megtört, így az esztendővel korábbi művészi-politikai tiltakozás (ötvenkilenc párttagművész levele a KV-nak) beérvén, a *Tragédia* tilalmát feloldották (felújítás: szeptember 10-én). Író és színház küzdve a drámáért, és bízva az előadásban, elérkezett a kegyelmi pillanat: Gellért Endre ismét, immár véglegesen elkezdhette Németh László 1953 óta a politika által csócsált darabjának, a *Galilei*nek a próbáit. Korjellemző is: a hazai színházi helyzetről, az új évadról a *Szabad Nép* már nem Majort kérdezte, hanem Gellért Endre beszélt terjedelmes interjúban. Higgadtan és árnyalatosan, a legfontosabb gondokat sorolta: a műsor s az előadások uniformizálódását említve hibának, látja, hogy sokan a Nemzetit követik. Racine és a görög klasszikusok hiányoznak a színházak repertoárjából, a „haladó" gondolat új formák keresését jelenti, ugyan a l'art pour l'art-t elutasítja, de híve a „bátor kezdeményezésnek. Javaslata: ne hivatali szempontok, hanem a közönség érdeklődése döntsön egy-egy előadás sorsáról. Mert a „színházak államosítása óta amúgy istenigazában nem bukhatott meg színdarab". A jutalmazás új szempontját is említi: prémium illesse azokat, „akik nem félnek az újtól". Azt is mondja Gellért: „megfeledkeztünk a mi haladó hagyományainkról". S az önkritika politikára is vált: „Túl sokat harcoltunk a naturalizmus és a formalizmus ellen, holott a magyar színház sosem volt olyan mértékben formalista, mint azt sokan belemagyarázták. Ezért is elbátorodtak a formák keresésében a rendezők" (*Helyünk a deszkákon*). Beckett *Godot*-jának intézményes örömét Major már nem osztotta meg rendezőbarátjával, mert Gellért nem említette a *Szabad Nép*-beszélgetésben.

Major Háy Gyula *Varró Gáspár igazsága* című darabjának próbáját kezdte, mely szintén felszabadult a politika anatémája alól. Háy augusztusban Kelet-Berlinben járt, Bertold Brecht temetésén. A Nemzeti házi szerzője 1932-ben ismerte meg a német színházi embert, s gyanítható, elégszer akarta Brecht-bemutatóra kapatni Majort, ám ez hiábavalónak bizonyult. De itt most szóljunk élesen egy erkölcsi szempontról: Háyról, vagyis a színház, a Nemzeti hiteléről. Ebben az öntisztulni akaró közhangulatban, bárminő a darab minősége, Háy Gyulával, a *Romok* (1947. III. 27.), *Az élet hídja* (1951. II. 13.) az *Erő* (1952. II. 25.) szerzőjével előállni, művészi mellett erkölcsileg is hitelfogyatékos igyekezet. *Az élet hídjá*ra

Háy Kossuth-díjat kapott (1951), melynek hírét Révay József így közölte az íróval: „Látja, most valami édeskésen sekélyeset írt, erre végre Kossuth-díjat adhatok magának." Nagy Imre érkezését követően Háy is megvilágosodott (1953), s megírta a szegénysorból érkezett s múltját feledő, osztályos öntudatában megroggyant lány sorsát. Még ha korábban tiltották is a darabot, de Háy néhány korábbi műve a rákosista propagandát harsonázta a Nemzeti színpadán. Illyés Gyula 1956–1957-es naplójában (*Atlantisz sorsára jutottunk*) majd feljegyezte: Háy panaszolta: „Európa minden fővárosában állandóan játszanak, kivéve Budapesten" (1957. január 17.). A szerző földrajzi túlzásától eltekintve: ahol játszották ott se *Az élet hídja* vagy az *Erő* írójához ragaszkodtak, mert az *Isten, császár, paraszt* című művét jegyezték, mely 1946. május 10-én került a Nemzeti színpadára. Háy írói-igazmondói voltában korábban többszörösen is diszkriminálta magát és a Nemzeti Színházat, pontosabban: egymást hiteltelenítették. Úgyis, hogy amikor Németh László, Tamási Áron mellett élők és holtak (Bródy, Szomory, Hunyady stb.) sokasága tiltott szerző volt, a Nemzeti s vele a politika Háyt ünnepelte. Hozzáteszem: zeneakadémiai beszédében Németh Lászlót, Tamásit maga Major seprűzte ki a magyar színházi életből (1948. szeptember).

A SZÍNPAD SZENT, aki pedig odapiszkol, a Házat és méltóságát is becsteleníti. A *Galilei* mellett az új idők fordulatát jelzi például, ha egy eddig tiltott szerző darabjának ünnepét szervezik a Nemzetiben. Ha például: nem a győri színház, hanem Major Nemzetije hirdeti és állítja színpadra Herczeg Ferenc *Bizánc*át, egy birodalom pusztulásának végjátékát. Földes Gábor, a hithű kommunista, főrendező a *Bizánc*cal kezdte az évadot Győrben, s volt is akkora sajtója a fővárosban, mintha a Nemzeti adta volna elő. A történelmi idő az erkölcsi tisztulást is követelte, nem csak az ideológia megújulását és a szovjet csapatok távozását. Németh László darabja azért is a pillanat idegébe hasított, mert Galileijét „nem az egyházi bíróság érdekelte, hanem Galilei becsülete" (Cs. Szabó László). Ebben a gondolatban a Nemzeti Színház hivatása pedig: a magyar dráma és írók becsületének visszaszerzését is követelte. Éppen azokat, akiket Major Tamás említett zeneakadémiai beszédében kitagadott. Major művészi és politikai zavartságát, bizonytalanságát kifejezte, hogy az erjedő magyar időben sem jutott tovább Háy Gyulánál. Különös összhangzat Háyval, hogy mindketten tanárok, s amikor szeptember 27-én gyűlést rendeztek a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, éppen Major és Háy nem jelent meg. *Az esztéta* című emlékiratában Csurka István elmondta a történéseket. Kíméletlen beszédben jellemezte a Simon Zsuzsa vezette műintézményt. Társai hosszan éltették Csurkát, aki közölte: „Redőné [titkár] és Simon Zsuzsa [rektor] sztálinisták és alkalmatlanok, nem művészek, márpedig művészetre tanítani csak művész tud, és hogy feleslegesen sok sztálinizmussal tömik a hallgatók fejét, a szakmát meg nem oktatják, mert minden tanárnak hét másik állása is van, és akad olyan tanár is, akinek osztálya van, de már egy fél éve nem is látták. (Ez Major volt, persze.) Ez felelőtlenség" – idézi fel az író. Emlékiratában azt is olvashatjuk, hogy Simon Zsuzsa „művészi tekintélyét is erőszakosságával, gonoszságával tartotta fenn. Napirenden

volt a tanárok és a diákok kirúgása, eltávolítása […] és olyan párttekintélyek és hatalmasok viselték el, mint Major Tamás." Arról már nem beszélt Csurka, hogy a két tény az elvtársi dialektika szerint egymásból következett: Major úgy viselte el Simon Zsuzsát, hogy tanügyi kötelezettségét gyakran ellógta, avagy párt-, minisztériumi, szövetségi stb. gyűléseken múlatta idejét, cserében Simon Zsuzsa pedig eltekintett Major elvtárs folyamatos fegyelemszegésétől, vagyis folytonos távolmaradásától. A *Művelt Nép* október 7-ei tudósítása szerint az iskolagyűlést antiszemita, fasiszta szervezkedésnek minősítették, de a rágalmakat a Főiskola DISZ vezetősége visszautasította az október 1-jei, második összejövetelen, mely Simon Zsuzsa és Berg Hédi párttitkár elvtársnő önkritikájával ért véget.

Olyik történeti munkában talánnyal említik: a felső politikai vezetés miként határozta az aradi gyásznapra Rajk László és kivégzett társainak újratemetését. Mocsár Gábor idézett emlékiratában (*Minden időben)* szerint a Rákosi-utód, Gerő Ernő nem tudta, hogy október 6-a az aradi vértanúk gyásznapja. Marosán György *A tanúk még élnek* című memoárjában részletesen felidézi, hogy a gödöllői erdő meszesgödréből előkerült áldozatok 6-ai (szombati) temetéséhez Rajk Júlia ragaszkodott. Kádárral Moszkvában időzött Gerő, s onnan telefonozta számonkérően: miért nem várták meg a temetéssel. Marosán hajtotta az eseményt; a Politikai Bizottság hétköznapot akart, tagjait nem is az aradi bestialitás, hanem a szombat aggasztotta, mert szabad délután lévén „Rajk temetése felszakítja az összes régi és új sebeket. Százezrek jelennek majd meg, és kihirdetik az ostromállapotot." Így történt. Tizenhárom tagú szervezőbizottság alakult a kegyeleti eseményre, az elvtársak változatos társaságában Lukács György, Marosán György, Mező Imre, Münnich Ferenc mellett Major Tamás is szerepelt; így ő is díszőrséget állt a ravatalnál. A temetés szertartásának folyamában a hazai bolsevizmus korábbi évtizede bölcseletként összegződött. Valaki elvtárs megjegyezte társának: „Szegény Laci, ha élne, de közénk lövetne."

„SOHA TÖBBÉ!" – írta és fogadkozott a *Szabad Nép* október 5-ei vezércikke, melynek ígérete gyorsan hitvány hazugsággá fonnyadt az 56-os őszben. Az október 6-ai temetés napja tovább forrósodott, mert este a József Attila Színházban Gáli József *Szabadsághegy* című darabját mutatták be. A nézőtéren Nagy Imre és hívei, Losonczy Géza, a Petőfi Kör szónokai s a lázas egyetemisták, a színpadon pedig addig sose látott figurák: a hatalmában romlott miniszter, ÁVH-s katona – s maga a téma… Az előadás művészi súlyát emelte, hogy a Nemzeti élszínésznője, a párt engedélyezett néphangja: Gobbi Hilda alakította az Anyát, akinek fiai a drámát perzselik. A temetés voltaképp folytatódott a színházban, mert az ártatlanul bebörtönzött fiú története mögött Gáli a hatalmat gyakorló miniszteri testvér szerelmi és morális drámáját is kibontotta. Amelyben András így összegzi Péterrel, a miniszterrel való küzdelmét: „meddig képzeled még, hogy te vagy a párt, hogy te vagy a nép? Ezt többé se fenyegetéssel, se hazugsággal, se börtönnel el nem hiheted!!" Harmadik fivérük, az ártatlanul börtönt szenvedő János nevében András tartós Szovjetunió-beli utazást stilizálva, levelekben áltatja az Anyát. Filoszok még nem észlelték: kísérteties az egyezés Gáli

darabja és Déry Tibor *Két asszony* című kisregénye között. Az utóbbi műben Luca hasonló ámító játékot játszik anyósával; tíz esztendőre ítélt férje, János nevében amerikai halhatatlanságának képtelen eseményeivel kábítja, s vele élteti ágyban fekvő, agya-fogyatékos anyósát. Gáli darabját néhányszor még játszották, s majd soha többet, szövegét is negyed század múltán az *Új Látóhatár* adta közre Münchenben. Szinte bizonyos: a Déry írásából készült *Szerelem* címmel halhatatlanult Makk-film egyik motívumát, a *Két asszony*t Gáli darabja is ihlette. Major jóváhagyta Gobbi vendégjátékát, s a bemutató tüntetés erejű ünnepséggé emelkedett: a fiatalok vállukra emelve éltették Gálit. Néhány elvtárs felháborodottan előadás közben távozott.

Major maga is vendégeskedett a Vers és Dal Színháza *Ady estjén*, melyet az öreg *Holnapos* Dutka Ákos vezette be. S mint a *Magyar Nemzet* tudósít, Medgyasszay Vilma, Péchy Blanka mellett „Ascher Oszkár a keményen forradalmi hangot ütötte le, Gobbi Hilda a szenvedélyesen izzót, Major Tamás a döbbenetesen matt, Rösler Endre a ködöset, a melankolikusat, Mádi Szabó Gábor pedig a büszkén magyart" (F. F., *Magyar Nemzet,* október 23.). Ezekben a napokban a Major-testvérek között politikai viszály lobbant. Mert a Rajk-temetés előtti este letartóztatták Farkas Vladimirt, aki az ÁVH hírhedett pribékje volt, s ugyan csak egy hét múlva közölték a nyilvánossággal, más, korábbi Andrássy úti bestiális szakemberrel egyetemben, a párt felső politikai testülete és személyesen Kádár János sürgetésére kihallgatásuk is megkezdődött. Farkas Vladimir és több keretlegény védelmét Major Tamás bátyja, dr. Major Ákos vállalta: „Első négyszemközti beszélgetésünkkor mesélte el, hogy amikor testvérével, Major Tamással közölte, hogy elvállalta védelmünket, Tamás őrjöngeni kezdett; hogyan vállalhatta el Farkas Vladimirnak, annak a szadista pribéknek a védelmét, aki Kádár János elvtársat a spanyol inkvizítorokat is túllicitáló eszközökkel és módszerekkel személyesen kínozta!" – olvasható Farkas Vladimír emlékiratában (*Nincs mentség*), melynek olykor már bravúros önmentő s magyarázó irályát itt nem elemezzük, de tanulságos: valósággal az ártatlanságig emelkedő lelke van Rákosi, Péter Gábor és apja, Farkas Mihály katonájának is. A „rémtörténet kiagyalásá"-t elutasítva Farkas Vladimír így folytatta: „Kádár a Legfelsőbb Bíróság előtt 1954 júliusában tagadta, hogy vele szemben bárki is fizikai kényszert alkalmazott volna. Szörnyű volt ezt végighallgatni, de még borzalmasabb volt azt hallani, hogy Major Tamás azzal győzködte testvérét, hogy mindezt személyesen Kádár Jánostól hallotta." Hihető a történet, s gyanítjuk a családi színházat is. Major Tamás Kádár mártíriumságát felnagyítva blöffölt a bátyjának, hogy visszariassza a politikától. Mert Ákos története horthysta múltjától az oktogoni akasztatás szervezőjéig és a kékcédulás választást felügyelő posztosig változatos dantei mélyregény. Major Tamás okkal „őrjöngött", mert a Karinthy Ferenc dicsérte „szimata" családi veszélyeztetettség folytán kudarcot ígérhetett. Kádár mártír voltáról még annyit: valóban kieszelt ürüggyel börtönt szenvedett, de Rajk és társainak kivégzésében belügyminiszterként bűnös. Áldozat és bűnös egyszerre – mint ötvenhat nyarán többször említette. Ilyenképpen rabsága tet-

testársi gyilkosnak járó (enyhe) büntetésnek is tekinthető. Rémes idők voltak, mondta Raksányi Kutya, az életben és a *III. Richárd* előadásában: a színpadi süllyesztőben tűntek el az áldozatok. Shakespere-i méretű dráma idejét éltük, persze a formátumok különböztek; 1956-ban a honi és a nemzetközi bolseviki történelem első és második gyilkosai nyüzsögtek: „Őrizd meg lelkedben az ördögöt, és ne higgy a lelkifurdalásnak, be akar hozzád férkőzni, hogy sóhajtásra bírjon" – a második gyilkos bátorítja így cimboráját (*III. Richárd,* ford. Vas István). És így éltek a börtönből szabadult elvtársak, Kádár János, Kállai Gyula, Marosán György – egykor Rákosi eszközemberei.

A Nemzeti Színházban peregtek a repertoár darabjai; a *Dózsa György* (r.: Gellért Endre), az *Ármány és szerelem* (r.: Gellért Endre), *Mirandolina* (r.: Major Tamás), a *Tragédia* (Gellért Endre, Major Tamás és Marton Endre) előadásai egymást váltva, s újra feléledhetett Major talán legnagyobb alakítása, a *III. Richárd* (r.: Nádasdy Kálmán), mely az 1955. november 4-ei bemutató után felsőpolitikai felháborodásra elsorvadt a repertoárban. A Katona József Színházban október 17-én a Major rendezte Karinthy Ferenc-darabot, az *Ezer évet* ötvenedszer játszották, 19-én pedig Gellért Endre előadása, a *Pygmalion* háromszázadszor került színpadra. Időközben október 8-án és 9-én a moszkvai Akadémiai Művész Színház *A három nővér* című előadásával a Nemzetiben vendégszerepelt. A Csehov-este politikai fogadtatásának felszele már csöndesebbre hangszereltetett, mint a korábbi évtizedben a Szovjetunióból érkezett „példaadó" színháziak fogadtatásának alkalmával. A kiváló színház és művészek tiszteletére szervezett fogadáson Major se fogalmazott oly fellengzős lelkesültséggel, mint az 1948-as kiadványban, amit a moszkvai színház félszázados működésének köszöntésére, Sztanyiszlavszkij emlékére Lukács György előszavával, a Nemzeti Színház adott közre. A *Három nővér* előadásáról vélekedve pedig már a hazai politikai felszél is áthatotta a magyar művészeket, amint arról Gábor Miklós naplójából értesülhetünk: „…Nem kell szégyenkeznünk – mondta fölényesen […] Ladomerszky Margit. – Egyértelmű… naturalista… – hallom messziről, ahogy Kálmán Gyuri véleményezte indulatosan, amit látott, Tímár pedig: – Vacak – mondta az első felvonás után, és otthagyta. Békés Bandi és Vámos Laci pedig múzeumnak nevezte az előadást. Darvas Iván viszont *Ruy Blas*-előadásunk közben, kosztümben szökött át a Nemzetibe, és felzaklatva tért vissza a harmadik felvonásbeli jelenetére, igaz, hogy ő ért oroszul…" (*Sánta szabadság*). Bátorító idő; tizenegy évesen én is napokon át a filmhíradóért jártam a debreceni Víg mozgóba, mert néhány napja, hogy Grosics visszatérhetett a válogatottba, s Moszkvában Czibor parádés góljával először győztük le a ruszkikat.

Matt – véli hallani a hírlapíró Major Ady-hangszerelését 1956 októberében. Matt: jelentésének egyik változata: póztalan szürkeséggel mondta a költő versét, akire mindenkoron a forradalmiság jegyében hivatkozott. Bármely Ady-verset is szavalta Major, „döbbenetesen matt"-sága őszinte vallomásként visszhangzik az időből. Mert a Nemzeti igazgatójának párthűségét a történelem s a nemzet mattolta az októberi őszben. A pesti utca, egyetemisták, munkások, srácok és

Nagy Imre felborította figurákat. A szabadság, a politikai és szellemi szuverenitás álma vezette a szíveket és lelkeket. A Nemzeti Színház homlokán pedig a vörös csillag változatlanul hirdette az erjedő bolsevik mindennapokat.

OKTÓBER 23-ÁN délelőtt a nagyszínpadon a *Varró Gáspár igazságá*nak főpróbáját vezette Major Tamás, a házi színpadon pedig Marton Endre irányításával Arthur Miller *Salemi boszorkányok* című darabjának olvasópróbájára került sor. Az eredeti dráma előadását Miller nem engedélyezte, mondván: a kommunista világ foglalkozzon saját boszorkánypereivel. Így Hubay Miklós fordításában Marcel Aymé francia átdolgozásában tervezték a bemutatót. Amikor a próba végén a színészek kiléptek az épületből, az addig szivárgó hírek, találgatások káprázatos valóságként elevenedtek meg: a Keleti pályaudvar felől nemzeti zászló folyamában a felvonulók serege menetelt. Sinkovits Imre gyakran felidézte, s halála után előkerült naplójában is olvasható, Pongrácz Gabriella párttitkár társaságában miként került a MEFESZ-tüntetőkkel a Petőfi-szoborhoz, ahol Gellért Endrével és Benedek Andrással is találkozott. A térre „robogott" Kuczka Péter író, aki szavalásra bátorította a Nemzeti színészét, „Furcsa izgalom vett erőt rajtam. Ilyet még nem éreztem" – jegyezte naplójába. Sinkovits felszaladt Petőfi téri otthonába, ahol világos ünnepi öltönyét magára kapta, felesége, Gombos Katalin által kokárdával díszítve, Ady- és Petőfi-kötettel kezében visszasietett. Filmfelvétel is őrzi, amint a szobor talapzatánál verset mond. Először Batsányi *A francia országi változásokra*, majd a *Látó*, aztán a *Feltámadott a tenger*, majd *Kutyák és farkasok dala* következett, s a kis forradalmi versantológia a *Felszállott a pává*t követően a *Nemzeti dal*lal zárult. „Megrázó volt, a több ezres tömeg velem együtt visszhangozta: A magyarok istenére esküszünk, esküszünk, rabok tovább nem leszünk!!! Gyönyörű volt" – jegyezte naplójába. Végezetül felolvasta az egyetemisták kiáltványát, majd a színi akadémistákhoz csatlakozva a tüntetőkkel a Bem-szoborhoz vonult, ahol Bessenyei Ferenc a *Szózat*ot mondta, s minthogy az esti *Galilei* előadására indulóban ifjú társát szólította: mondjon ő verset, de az emberek itt már nem igényelték a poézist, és szavalóját sem, mert a politikus hangját követelték. Miként a Parlamentben is: Sinkovits oda is bejutott, s az erkélyről a *Fölszállott a pává*t mondta volna, de kifütyülték, s aztán már „a *Nemzeti dal* se kellett". Nagy Imrét követelték, s a Parlamentben Sinkovitsot kérték: hívja a politikust. Tárcsázott, és győzködte feleségét: küldje a férjét, mert sok ezren a nevét skandálják! Nem, nem, aztán néhány perc múlva újra sürgető hívás, miközben gépkocsi érkezett érte az Orsó utcába. S amikor Nagy Imre az erkélyre lépett, a Nemzeti színésze fénymesterként működött, mert asztali lámpával alulról világította meg az oly igen követelt szónokot, aki általános füttyel kezdte végzetesbe emelkedő forradalmas belépőjét.

Időközben az október 20-ai bemutatót követően a *Galilei* harmadik előadása kezdődött a Katona József Színházban. A jelenetre váró színészek, műszakiak a forradalmas nap eseményeit vitatták, s figyelték az újabb eseményeket. Bessenyei Ferenc színpadi viaskodásában már a Petőfi Sándor utca népének hangja

is visszhangzott. Sokszor felzúgott a taps, Galilei keserű szavaira például: „Mert akit ragaszkodása az igazsághoz egy boldogtalan korban hazudni kényszerít, annak nincs megállás, újra és újra hazudnia kell." Elbizonytalanodtak az egykori tanúk: végig játszották-e a *Galilei*t? Hosszú előadás volt; Gellért Endre és Benedek András tervezte, hogy a szöveget rövidítse, de a 23-án még a bemutató terjedelme szerint alakult, így szinte bizonyos, hogy az eredeti szerint fél tizenkettőkor végződő előadást korábban abbahagyták. Volt ok rá, különösen a Rádió körüli harc és a halottak híre megbénította a folytatást, s hozzá a nézői nyugtalanság: az emberek torkolattüzek poklában ugyan hogyan jutnak haza?

S mi történt a Nemzetiben?

Szokatlanul hosszú főpróbára emlékeznek; mintha alibi is lett volna Majornak, hogy a Varró Gáspár színészei ne menjenek utcára. Aztán csak befejezték. A műszak bontott, s építette estére az *Ármány és szerelem* díszletét. Hat évtized távolából már bajos a tényeket összeilleszteni, különösen azért is, mert Major Tamás halála előtti emlékezései fondorlatos tényzavarokkal terheltek. Értelme sincs, hogy indaszerűen tekervényes történeteit kezdjük tisztítani, amit például Gellért Endre méltatlan portréjával egybeszerkesztve monologizál (Koltai Tamás: *Major Tamás – A Mester vallomása.* Továbbiakban: *A Mester…*) október 23-ról. Valószínűsíthetjük, Major a Háy-darab próbája után se hagyta el a színházat. Annyi igaz lehet, hogy Gellért felhívta („…lesz még ünnep a mi utcánkban…"), mert Sinkovits naplójából is értesülhetünk: a főrendező is menetelt a tüntetőkkel, persze, hogy lelkesedve beszélt igazgató-„barátjá"(?)-nak. Major ült a direktori szobában délután és este, és tájékozódott elvtársainál. Semmi kétség, hogy Kovács Aliz kapcsolta a pártközpontot, talán Révai Józsefet, aki átdühöngte a délelőttöt, hogy a *Szabad Nép* „A demokratizálás útja az egyetlen út" címmel két kolumnában (3–4. oldal) közölte a LEMP Központi Bizottságának VIII. ülésén elhangzott teljes Gomulka-beszédet. Vélhetjük, hogy Major a *Magyar Nemzet*nél dolgozó Losonczy Gézával talán többször is beszélt. Időközben egyre erősödött a hangulat a Szabad Nép székháza előtt, különösen Gerő hírhedett beszéde után, amelyet Major a színházban hallgathatott. Az október 23-ai krónikákban kevéssé olvasható, de Mocsár Gábor beszámol róla: viszályos napot éltek a *Szabad Nép* szerkesztőségében. Mert a 23-ai szám ügyében Révai és Gerő még délelőtt berendelte a szerkesztőség vezetőit az Akadémia utcai pártközpontba, ahol közölték: biztosok felügyelik a további számok megjelenését! Így estére Friss István és Révai József megjelent a *Szabad Nép* szerkesztőségében; Révai egy szerkesztett oldalt annulált, majd félelmében a nyomdán át elszökött a szerkesztőségből. Egy halott is hergelte a kedélyeket a székház előtt, de idővel kiderült: a rádiócsata áldozata, véli Mocsár Gábor, aki szerint a székház földszintjét zúzták-törték, de súlyosabb esemény nem történt. Háy a Nemzeti főpróbájáról az Írószövetségbe ment, ahol alelnökként tagja lett annak a követségnek, mely a pártközpontban próbálta Gerőt győzködni, hogy a pártvezérek közül valaki álljon be a tüntetés folyamába. Gerő nem puhult, így búcsúzóul kérték, „…ha a tömeg, ha nem lehet feltartóztatni: maga nem fog lövet-

ni… Gerő körülnéz. Aszkéta arcán fakó mosoly fut át. »Ezt megígérem magának.« És ígéretének nyomatékául kezét nyújtja. Férfias, megnyugtató kézszorítás" (*Született 1900-ban*). A Nemzetiben pedig Schiller tragédiáját játszották a különös, történelmi estén. Számosan, művészek, műszakaik nem gondolták, hogy búcsújukat élik az öreg épületben; Ferrari Violetta utoljára lépett a Nemzeti színpadára.

A forradalmas estén Magyar Bálint, a Néphadsereg Színház igazgatója, korábban (1945–1955 között) a Nemzeti főtitkára, Szörény Évánál járt egy vendégjáték ügyében. A művésznő Népszínház utca sarkán levő otthonából távozva, átellenben, betért a Nemzetibe, mert „…még mindig otthonomnak tekintettem. Major Tamást találtam bent, Marton Endrével. Egykori kolléganőm, Kovács Alice kint a folyosón az egykedvű, szótlan, gondolatait soha el nem áruló altisztnek magyarázta, hogy reformokra persze szükség van, de nem ebben a formában, amint most ezt a Szabad Nép székháza és a Rádió felé vonuló tömeg teszi. Azután bejött egy üveg vörösborral, azt megittuk négyesben, szinte szótlanul. Őszintén szólva azt reméltem, hogy a politikai életben is igazán bennfentes Major Tamás néhány szóval valamiképp eligazít: mi történik valójában, és mi lesz? Azonban nem mondott semmit. A bort megittuk, én pedig hazaindultam. Búcsúzóul kicsit félszegen azt mondtam: Tamás, ha valamiben segítségedre lehetek, számíthatsz rám" (*Bukásra ítélt siker*). Vélhetjük, amit Kovács Aliz mondott, azt Major gondolta. Tardos Tibor kívülről és pontosabban írta le az estét, mint amit Mocsár Gábor a székházban érzékelt. Tardos a Nemzeti és a Szabad Nép székháza határolta tér véres eseményeit a helyszínen élte meg. Barátaival a New York kávéházba indult vacsorázni, a hatalmas tömegen akartak áthatolni: „Selyemféle reped valahol az égben: reccs! Reccs! A következő minutumban ötven centire a cipőnktől valami lótetű belefúródik a flaszterba! De nem egy, nem kettő: tizenöt vagy húsz, egyszerre. Gépfegyvertűz. Gépfegyvergolyók. Egyelőre még nem a tömegbe bele. Még csak úgy mutatóba: a lábunk elé. Mint az Eizenstein-filmben az egykori kilencszázötös, meglőtt, tüntető sokaság, rohanva átáramlunk az akkor Nemzeti Színház Rókus-felőli oldalára. Honnan lőnek? Kik lőnek? A Népszínház utca és a Körút sarkán álló sokemeletes épület tetejéről szól a gépfegyvertűz. Az emberek ordítanak: – Az ávó! A gyilkos ávó!" (*A tengervíz sós*). Aztán már vérző és kétségbeesett emberek törnek be a Szabad Nép székházba: „Az oldalkijáraton akkor támogatják ki a halálsápadt Révai Józsefet. – Lőni! Lőni! – így ordít, dühében és félelmében reszketve az egykori kommunista vezér: kinyitják a hatalmas autója ajtaját, beültetik a lefüggönyözött ZIL-be. – Lőni! Lőni! Lőni! A nagy fekete kocsi nesztelen elsuhan az oldalutcán a pártközpont irányába."

Emlékvallomásaiban s más kései nyilatkozataiban Majornak szava sincs a Blaha Lujza téren történt eseményekről. Magyar Bálint arra emlékszik, hogy Majornak a véres estén se volt szava. Matt – időlegesen… 1958. február 11-én a veszprémi pártnapon Major Tamás előadására került sor. Ez időtt mint a Központi Bizottság tagja járta az országot, előkészítendő Nagy Imre kivégzésének politikai hangulatát. A *Középdunántúli Napló* beszámolója szerint Major beszé-

desnek mutatkozott arról az estéről. „Este hat órakor a tömeg a Szabad Nép székháza elé vonult, és kiabált: »Le a vörös zászlókkal, csillagokkal!« S közben mások arról próbáltak meggyőzni, hogy a szocialista demokrácia kiszélesítéséért, a szocializmus építésében elkövetett hibák kijavításáért harcolnak csupán az utcán. Igen, elvtársak, akkor sokan hittek ennek. Bejött egy csoport a Nemzeti Színházba is, és követelte: vegyük le a vörös csillagot, és tűzzük ki a magyar zászlót! Én azt feleltem: jó kitűzzük, de vörös lobogóval együtt. Nem akarom elmesélni, mit feleltek erre. Én azt válaszoltam: Maguk Petőfi nevében és szellemében vonultak az utcára, ezt állítják. Hát, ha Petőfinek jó volt a nemzeti zászló és a vörös lobogó, akkor miért nem jó maguknak? Nem vállalkoztam arra, beleegyezzem a vörös csillag levételébe sem" (1958. február 14.). Mint Major 1944-es illegalitásának annyi története, ez is abszurditásig menő fabula, amit hazugságnak is nevezhetünk. 1848. március 15-én a vörös zászló a kokárda mellett, s 1956. október 23-a Petőfi napjával összeférvelve?! Képtelenség. Erősen fogalmaztunk imént, de hogy Major hazudott Veszprémben 1958. február 11-én, azt néhány hónappal éppen Major korábbi szavaival igazoljuk. 1957. június 8-án az MSZMP országos értekezletén, úgyis, mint az elnökség tagja, Kádár János elvi világosságát dicsérve így beszélt: „Ilyen tisztánlátás mellett nekünk könnyű volt felismerni az ellenforradalmat. Feltették az értelmiségiek a koronát akkor, amikor egy kommunista író, október 23-a után feljött a Nemzeti Színházba, és követelte, hogy tűzzük ki a nemzeti zászlót. Minket azért dobtak ki, mert azt feleltem, hogy nagyon szívesen kitűzzük a nemzeti színű zászlót, de csak a vörös zászlóval együtt. Akik a nemzeti színű zászlót még egyszer a vörös zászlótól el akarják választani – azok ellenségek. És ezek között sajnos ott voltak a kommunista írók is." Ha valami igaz lehet Major meséjéből, az annyi, hogy a *Varró Gáspár* próbáján időző „kommunista író", vagyis a szerző Háy Gyula nem „feljött", hanem bent, a színházban nézte a darabját, s idővel a nagy utcai mozgás nyomán mondta Majornak: tetesse ki a nemzeti színű zászlót.

1957 júniusában a pártkongresszuson még szolidan beszélt: egy kommunista író követeli a magyar zászlót, ám a politikai tételt igazolandó. De fokozva a hatást, gondolatának másik passzusában általánosítva, már többes vétkesekről, a „kommunista írókról" beszélt. Bolseviki meséjét aztán Major tovább hizlalta, s 1958 februárjában, s még hány (?) alkalommal, mert járta az országot. 23-ai történetként „egy csoport"-ról szónokol, s míg a pártkongresszuson egy kommunista író követelését nem teljesíti, később már sokasítja ellenállását, és Petőfivel a vörös zászló méltó védelmében hősiesíti magát. Tegyük hozzá: a „csoportnak" megtagadja a vörös csillag levételét. De hogy a pártkongresszuson Major (még) csillagos bátorságával nem hivalkodott, a regét ő maga Major fabrikálta a bolseviki ellenállóról. És amint telt az idő, egyre nőtt hősi voltának maligánfoka. Önmítosz gyártó természetének jutalma: a júniusi kongresszuson a Központi Bizottság tagjává választották…

Felesége, Beck Judit 23-án este a Keleti pályaudvarról a Nemzetibe ment férjéért, hogy együtt térjenek haza. Emlékezete szerint „nagy volt a földindulás.

Nem is nagyon lepett meg, hogy a hangadók között mennyien voltak azok közül, akik mindent megkaptak az akkori rendszertől" (*Van itt valaki*). Tanút említettünk: Major hallgat az estében és az estéről. Harminc év múltán pedig szava sincs a csillagsorsos disputáról. Ha megtörtént, valószínűtlen, hogy azt Major ne mondta volna el Koltai Tamás mikrofonjába, avagy felesége ne értesült volna azon az estén, amit aztán felidéz később, mint férjének hősi pillanatát. Miközben Beck Judit azt is elbeszéli, miért járt a pályaudvaron, éppen ezt feledné? Major igazgatásának kivételes estéje volt 23-a, hasonlóképp a következő napok is megrengették az életét. Egyébiránt vélhetjük: Beck Judit hangulatjelentését a színháziakról már a későbbi napok emlék- és hírhordalékából turmixolta. Mert a Schiller-darabot tizenegyen játszották, a művészek többsége a *Galilei* együtteséhez tartozott, akik pedig a Petőfi Sándor utcában léptek fel, s aztán jobbára hazasiettek. Igaz, Beck Judit délutáni történetről beszél, de akkor Major Magyar Bálinttal nem találkozhatott volna este, ami pedig erős hitellel elmondott esemény.

SINKOVITS IMRÉNEK 23-án nem volt színi jelenése, ő feleségét kereste a lázas-bolydulásos véres estében, majd kijárási tilalom okán az Astoria halljában a filmrendező Banovich Tamással átbeszélgették az éjszakát. Az *Ármány és szerelem* színészei, amikor kijöttek az épületből, már nagy látvány tárult eléjük: Sztálin szobrát szeletelték, merthogy a városligeti döntés után traktorral a Nemzetihez vontatták a bajszos postarablót. Igazolván: forradalmas időkben, bár épületei változhatnak, a Nemzeti szakrális hely. S még másnap is 56 rituális eseményét jelentette a mámoros darabolás; Örkény *Tóték*jának jelenete merül fel előttünk: az Őrnagy úr, most szobor, démonként a kertben, s a derék jó Lajos lázadása: margóvágóval darabolja a mindenkori zsarnokot. Mikus Sándor Sztálin-szoborának szétverésével Tót Lajossá vált Budapest népe. A krónika szerint két napon át ütötték, kalapáccsal verték, szabdalták az ötszázötven mázsás generalisszimuszt, „…csütörtökre már darabokban feküdt, külön-külön a feje, törzse, végtagjai. Az utcán időnként megjelent egy páncélos, és a tömegbe lőtt. Ekkor történt. Fiatal fiúk valahonnan egy üveg petróleumot hoztak [alighanem a Nemzetiből] a szobor fejébe öntötték, meggyújtották, aztán ujjongva körülugrálták: »Éljen lángeszű vezérünk!«" (*Igazság* 1956. november 3.).

A Major-pár Sztálin-romját se akarta észlelni, s később se említeni, elhagyta a Nemzeti épületét. „Ahogy sétáltunk hazafelé Tamással, szembejött velünk egy kolléga, és […] elfordította a fejét." Ennyi történt volna a 23-ai késő estén (?), Beck Judit időzavara folytán a következő mondatban már a későbbiekre utal, a (30-ai) társulati ülésre: „A férjem vad vádak kereszttüzébe került." Még annyit, a Rákosi-idők egyik élszobrásza, a képzőművészeti főiskola szoc. reál-éber tanára, Beck András, aki „a rendszertől mindent megkapott", egy évvel sógora után, 1949-ben a Kossuth-díjat is, 1956-ban elhagyta az országot. Párizsban telepedett le, és eszmei, művészi irányt váltva holtáig ott alkotott. Beck Judit tovább is fokozta történetét: „Volt aztán még később is egy olyan társulati ülés, amelyen kígyót-békát kiabáltak rá. De a végén Révai mégis azt mondta: »Szóval marad a Major…«" (*Van itt valaki).* Révai József akkor már nem mondhatta, mert hatalma

sem volt hozzá. Beck Judit, férjéhez hasonlatosan, az említett 1950-es történetet fabulálja 56-osra; akkor Gábor Miklós vezetésével erős kartácstűz érte Majort, ám Gellért Endre nem vállalta a direktorságot, így Major maradt a Nemzeti élén.

„Egy kicsit tovább játszotta a Nemzeti az *Ifjú gárdá*t, mint kellett volna" – mondta Somló István Majornak, utalva arra, hogy már a statárium se riasztotta vissza a pesti srácokat, hogy Molotov-koktéllal és fegyverrel fogadják a dicső Vörös Hadsereg tankjait. Fanyar a mondat olyasképp is, hogy Fagyejev elvtárs már 1956. május 13-án a XX. kongresszus által megvilágosodva írói holnapjáról levonta a következtetést, és öngyilkos lett. Még az ószabású Nagy Imre-kormány változatos nyilatkozataival szórta az országot; mert a bolsevik párt személycserékkel zsugázott, hogy oltsa a forradalmi hevületet, de egyre inkább az utca diktálta az eseményeket. Major Tamást hívta a Rádió parlamenti stúdiója, hogy verset mondjon. Későbbi életében sehol nem említette Hubay Miklós, hogy az irodalmi anyagokat ő szerkesztette a rádióban, így Major, a Nemzeti dramaturgja, Hubay Miklós gesztusaként szerepelhetett. Október 26-án délelőtt 10 óra után néhány perccel Major Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* és József Attila *Dunánál* című versével szerepelt, 28-án pedig *Magyarok* címmel zenés irodalmi műsor közreműködője Szörényi Éva, Horváth Ferenc, Gobbi Hilda és Palló Imre társaságában. Miként mondhatta Vörösmartyt? Egyik emlékezésében (*Van itt valaki*) Major felidézte: a harmincas évek közepén a Viktória vendéglőben Reinitz Béla tanította őt verset mondani. Az éttermi közönséget megdermesztette, amikor Reinitz eldörrentette: mindenki csöndben legyen, mert „…ez a fiatalember egy verset fog elmondani". Major elszavalta, mire Reinitz ordított: „Te barom, ez nem a *Gondolatok a könyvtárban,* ez Indulatok a könyvtárban!" A zeneszerző kifejtette a vers értelmezésének mélységét: „…hogy egy gondolatnak milyen egysége van, hogy például ebben a versben micsoda hosszú gondolati egység az első. »Hová lépsz most, gondold meg, ó tudós…« egészen addig tart ez a gondolat: »Ha istenésszel, angyali érzelemmel / Használni tudnák éltök napjait.« Ha megszakítod, ha szavakat raksz egymás után, akkor a hallgató a negyedik mondat után elfelejti, hogy mivel kezdődött a vers. Hát tessék ezt tiszteletben tartani!«" Ebben az okításban Major a madáchi kételyre is emlékezett a Vörösmarty-vers kapcsán: „…lehetséges-e, kell, szükséges-e költőnek lenni egy országban, ahol az ember látja, mennyire hatástalan, amit csinál, ahol ilyen borzalmas viszonyok veszik körül…"

A „borzalmas viszonyok" most Major Tamást vették körül…

Vélhető, Major választotta a verset, saját vallomásaként a csüggedés ellen prófétált: „Testvérim vannak, számos milliók." Csakhogy Major Tamás mondhatta átszellemült személyességgel is, hitele nem volt, mert őt a forradalom népe az elvtársi testvériség figurájának tekintette, s mondhatta József Attila melengető látomását a „lelkes eggyé" válásról, nem a költői gondolatot, hanem önnön magát és bolseviki álmát vallotta és akarta hitelesíteni. Mi történt a versmondó Majorral? Az egykori pódiumi aktivista, aki munkásotthonokban, Zeneakadémián, különféle ellenzéki esteken klasszikus költőkkel üzent a Horthy-rend-

szernek, érzékelhette: klasszikusai rendszersemlegesek; Vörösmarty, Petőfi, Ady most az 1956-os indulatok érzelmi és gondolati igazát, szabadságóhajtását kiáltották a kommunista vezetésnek.

Kései tévéfelvételen Major nyomatékkal mondja s mondhatta egykoron: „Fecseg a felszín, hallgat a mély." De éppen hogy a hallgató mély támadt fel a fecsegő felszín, a bolseviki hazudozás és diktatúra ellen. Később Major Tamás eltűnt a Kossuth Rádióból, mert ahogy az utcai harcok erősödtek, keményedett a forradalmi hangulat, s a város több pontján kézzel rajzolt plakátok jelentek meg: rajta azok a színháziak, akik a Rákosi-rendszer szónokai: „VIGYÁZAT FRISSEN MÁZOLVA!" – így a nagybetűkkel írt felhívás, és mellette a névsor: „Major Tamás, Gobbi Hilda, Várkonyi Zoltán, Básti Lajos, Gábor Miklós, Apáti Imre és még?" Pontosítás végett: Apáthi Imre neve igaztalanul szerepelt a klikkesedett hatalmi csoportban, hiszen Major művészi társa, az 1943-as Major–Tartuffe-előadás rendezője a Nemzetiben éppen az az Apáthi volt, akivel 1945 után Major nem óhajtott együtt dolgozni. S a kiváló színész és rendező majd csak 1955-ben tért vissza a Nemzetibe. Mondják, Major nem kártyázott, csak kibicelte a lapjárást, ám direktorként, ahogy Apáthival is, évtizedes távlatban is zsugázott az emberekkel. Egyébiránt a fővárosi színészek megnyilatkozásának nincs nyoma egy héten át. Október 27-én délután 2 órai keltezéssel húsz neves értelmiségi, írók, képzőművészek, zenészek köztük Kodály Zoltán, Illyés Gyula, Ferencsik János, a tudós Gombás Pál, Ordas Lajos evangélikus püspök a rend, a nyugalom helyreállításának jegyében levelet írt a Miniszterelnökségnek. Amelyben kétnapos tűzszünetet hirdetve „egy békéltető bizottság" életre hívását javasolta. S ebben a rangos névsorban színész nevét nem olvashatjuk. Amint az október 28-án az ELTE-n megalakult Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának vezetőségében sem. Vidéken a fővárosiaknál előbb, a színháziak tevőlegesen a városok forradalmáraként cselekedtek: Nagy Attila Miskolcon, Debrecenben Mensáros László, Győrben Földes Gábor főrendező hangja és emberi hitele erősítette egy jobb világ ígéretét. Kaposváron, Szegeden és más színházi városokban a helyi rádióadók munkájába a színészek is bekapcsolódtak.

OKTÓBER 29-én a *Szabad Nép*nél is pirkadt, mert *Hajnalodik* címmel jelent meg a fordulatot hirdető vezércikk, melyben az 1945-öt követő esztendőkben a színházi életet és az irodalmat terrorizáló Molnár Miklós már a *Pravdá*val bátorkodott feleselni. A Magyar Rádióban délután fél négy után három perccel pedig Mészáros Ági a magyar színészek hivatását szólító kiáltványát olvasta fel: „Ebben az országban csak úgy élhetünk, ha mi, magyarok magunk intézzük sorsunkat. Ezt csak abban az esetben tudjuk, ha a szovjet csapatok elhagyják hazánkat. Az elmúlt években annyi ígéretet kaptunk, amiből semmi sem lett. Hiszek benne, hogy ezúttal az ígéret nem marad üres szó. Én a magam részéről csak akkor fogok tovább dolgozni, ha ez az ígéret a legközelebbi napokban valóra válik." A nyilatkozat ügye folytatódott, mert október 31-én, szerdán délelőtt Mészáros Ági felkereste az *Igazság* szerkesztőségét, s kérte: a lap közölje helyreigazítását, mert a *Hétfői Hírlap* 29-ei számában (mely 30-ai jelzés-

sel már 29-én, vasárnap este utcára került) rádiónyilatkozata olvasható, ám ezzel a felcímmel: „*Hétfőn megváltozott a hangja*." A Nemzeti Színház művésze az *Igazság* november 1-jei számában így nyilatkozott: „Azonnal telefonáltam Boldizsár Ivánnak, a *Hétfői Hírlap* főszerkesztőjének, hogy magyarázatot kérjek. Boldizsár bocsánatot kért, és közölte velem, hogy a kifogásolt cím folytatása az én nyilatkozatom fölé tördelt cikknek, amely éppen a rádió hazug hangja ellen tiltakozott. A hangváltozás tehát a rádióra vonatkozott, amely hétfőn közölte az én nyilatkozatomat is. Sajnálatos, hogy a lap tördelésében ezt a szándékot sok egyszerű, az újságírás technikai vonatkozásában járatlan olvasó félreértette." Mészáros Ági elfogadta Boldizsár érvét, s az október 31-ei nyilatkozata után az *Igazság* jegyzete is olvasható: „A tények kedvéért hadd említsük meg, hogy a régi Kossuth rádió már pénteken üzent Mészáros Ágiért: jöjjön szavalni. Mészáros Ági nem ment. [Bizonyos: ez lett volna a 26-ai műsor, melyben Major a Vörösmarty és a József Attila-verset mondta.] Hétfőn ismét érte jöttek. Mészáros Ági közölte, hogy csak akkor hajlandó bemenni, ha szabad akarata szerint azt a szöveget mondhatja a mikrofonba, amelyet ő írt."

OKTÓBER 30-án, tragikus események napján az új idő tovább erjedt. A Köztársság téri véres órák közepette a fordulat hírei: Mindszenty bíboros rétsági szabadulása, 14 óra 28 perckor pedig Nagy Imre a Kossuth rádióban bejelentette az egypártrendszer megszüntetése nyomán az MDP egyetértésével többpárti, nemzeti koalíciós kormány alakult. Nagy Imrét követően Tildy Zoltán, Erdei Ferenc után Kádár János már kommunista elvtársait szólította, példás segítséget kérve a demokratikus holnaphoz, „az élet elemi rendjének megalapozásában! És az így szerzett becsülettel érdemeljük ki többi honfitársaink tiszteletét is!" – zárta beszédét. 15 óra 15 perckor pedig a Rádió Forradalmi Bizottságának szózata hangzott a világba, mely Örkény István jóvoltából mély politikai elszánást, egy szabad, demokratikus Magyarország reménységének szívdobbanását jelezte. Az igazságra és a becsületre alapozottan az öntisztulás igényében írta a Magyar Rádió memorandumát: „Hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon, ahogy minap, hazánk újjászületésének órájában sem bírta abbahagyni a hazugságot."

Mintha Mészáros Ági 29-ei nyilatkozata riadójelként hangzott volna. A fővárosban 30-án délelőtt a színészek a forradalom rivaldája elé léptek. A Madách Színház művészei, Uray Tivadar, Greguss Zoltán, Bozóky István, Gábor Miklós és vendégként felesége, Ruttkai Éva, továbbá a beteget jelentő Tolnay Klári helyett Darvas Iván Horvai István igazgató lakásán a helyzet elemzését követően megfogalmaztak egy ötpontos memorandumot. Ruttkai a Néphadsereg Színházba vitte a röpiratot, Darvas Iván pedig úgy fél tizenkettő táján átkerekezett a Nemzeti Színházba, ahol a társulati ülésen felolvasta a kiáltványt, mely a szabadság és a szovjetek távozását követelte. Néhány kisebb javítással az együttes jóváhagyta a követeléseket. Illyés Gyula 56-os naplójában csak annyit olvashatunk: „A Nemzetinél. Tovább. A Baross utcáig. Lövések. Futás. Laci [Wesely László műfordító] el. Vissza a Nemzetibe. Beszéd." Major Tamás emlékfolya-

mában (*A Mester…*) a *Sztanyiszlavszkij* című kétoldalnyi fejezet, mely az orosz színházi emberrel alig, hanem Gellért Endrével foglalkozik, zavarosan, időrendet borogatva bírálja egykori barátját. Cáfolni a Major-saga más-más fejezetére marad, itt csak az október 30-ára utaló sorokat idézzük: „Volt egy társulati ülés, amin ki akartak nyírni. A legnagyobb meglepetésükre elmentem biciklivel. Odajött Darvas Iván golyószóróval az oldalán, elhívták Illyést, az is nagyon érdekes volt, Szörényi Éva meg ezek… és fölkérték Gellértet, hogy legyen igazgató. Ő erre nem válaszolt, csak mosolygott. Nem volt ellenem." Elsőbben is: Darvas Ivánnak egyetlen fegyvere a memorandum volt. 1957 tavaszán, a belügyi kihallgatások során se vádolták fegyverhasználattal, majd a bíróság se ítélte el Nemzeti-beli szereplését fegyver birtoklásáért. „Meg ezek…" – fumigálta Major művésztársait (*A Mester…*), akik megelégelték főként emberi viselkedését, bolseviki elvakultságát. Idéztük, miként mártírkodott 1958-as pártnapokon: „Minket azért dobtak ki", mert a nemzeti mellett a vörös zászlóhoz ragaszkodott. Érdekes, hogy a fegyveres rágalomária kevéssel a forradalom után Sinkovitscsal kapcsolatban Simon Zsuzsa torkából is előszárnyalt. Mondván: Sinkovits őt fegyverrel kényszerítette a lemondásra. Merő hazugság volt: a budapesti művészek Forradalmi Tanácsának képviseletében a Nemzeti színésze Gáli Józseffel ment Simont lemondatni. Gáli vállán fegyver volt, de Sinkovits a Szikra mozi előtti bozótosba dobatta az író-dramaturggal. A Főiskolára érkezve pedig Sinkovits: békésen, „Zsuzsika, kedves!" – megszólítással kérte távozásra Simon Zsuzsát

Visszatérve Major állítására: társulati ülést hirdettek, tehát a mintegy 150 jelenlevő nem „csodálkozott", hogy Major megjelent. Kállai Ferenc így idézte fel a pillanatot: „…már szinte mindenki megérkezett a színházba. Major a színészbejáró felől egy nyűtt, kopott, piszkos ballonkabátban jött. Nagyon látszott rajta a félelem és a megviseltség. Így nem lehetett látni se előbb, se utóbb. Jött, és mindenkivel kezet akart fogni. Odament többek között a Lendvay [Lajos] nevű, utóbb Amerikába távozott kollégához. Major kezet akart vele fogni, de ő erre nem volt hajlandó, azt mondta: »csak nem képzeli, hogy egy ilyen szörnyeteggel kezet fogok«. Ezt a pillanatot láttuk Bessenyeivel, és amikor Major hozzánk érkezett, direkt barátságosan fogtuk meg a kezét. Ő pedig nem is engedett el minket, odaállt mellénk, nem tágított tőlünk" (*Kállai*). Somogyvári Pál emlékezete szerint a gyűlést Major nyitotta meg, önbírálatot is gyakorolt. [Az ÁBTL 3.1.2. M-18667/5-ös dossziéjában „Meszlényi" jelentésében olvasható.] Másutt erre adatot nem találtunk, s az emlékező művészek sem említették, de Major korábban, a társulat előtti szerepléseit ismerve, nagyon is hihető a „köpj szemen bátyuska" effektus, tartós talpon maradásának királyi többesre hangolt „miönkritika" folytonos nagy, olykor bravúros dramaturgiai csavarja. A nézőtéri büfében Darvas Iván egy kis kőpadra állva olvasta fel a memorandumot, melyet megtapsoltak, éljeneztek a nemzetisek. Amikor az aláírókat sorolta, Gábor Miklós nevét hallva „egy öblös férfi hang" „köpönyegforgató!"-t kiáltott [vélhetően Juhász József]. Továbbiakban Ladányi Ferenc beszédében „elvtársozta" Darvast,

aki közbeszólt: „Nem vagyok elvtárs! Mivel nem vagyok kommunista. Ez Ladányit megzavarta” – olvasható a rendőri kihallgatás jegyzőkönyvében (ÁBTL 3.1.9. V-141863). Azzal, hogy a színháziak forradalmi bizottmányt választottak, voltaképp Major igazgatói voltát már kiiktatták. Zászlókról, vörös csillagról szó sem volt. Kihallgatásán Darvas Iván erről az eseményről nem beszélt. Arról igen, hogy a röpiratot Bessenyei Ferenc, Somogyvári Pál, Hindi Sándor, Szörényi Éva, Kovács Alíz, Major Tamás „és mások, akikre nem emlékezek” jelenlétében kisebb javításokkal véglegesítve a Nemzeti igazgatói irodájában egy hölgy legépelte. A Nemzeti-beli eseményről szóló röpke tudósítások tényei olykor megtévesztik a kései olvasót is, mert pontatlanok. Az *Igazság* volt a leggyorsabb, mert már aznap (30-án) az esti kiadásban tudósított az eseményről. Ebből tudjuk, hogy „Szörényi Éva tiltakozott a rádióban nevével leforgatott régebbi hangfelvételek felhasználása ellen”, ami azt sejteti, hogy a 26-ai *Magyarok* című irodalmi műsorban személyesen nem vett részt. Aztán, ami Illyés naplójában csak „Beszéd”-ként áll, azt az újságból megtudhatjuk: „A jelenlévő Illyés Gyula elvek helyett tényeket követelt. Köszöni a helytálló magyarságnak, hogy tetteikkel visszaadták az egész nép jövőbe vetett hitét.” Arról is tudunk más forrásból, hogy Szörényi javasolta: Illyés Gyula legyen az igazgató, amit a költő elhárított. S hogy Illyés iránt nyájas és baráti Major a költő halála után (1983) oly alpárian piszkolta, alighanem az ötvenhatos társulati ülés (freudi) emlékében fogant epéjét öklendezte (*A Mester*…). Többen felszólaltak Major ellen; de később félve a következményektől, kései nyilatkozataiban például Ferrari Violetta ezzel is magyarázta, hogy férjével távozott az országból. Kállai Ferenc vélekedését egy kései belügyi jelentésből ismerjük: „…nyíltan kiállt Major elvtárs mellett […] 1956. november 1-jén […] mélyen elítélte a Rákosi-féle vezetést, de ami most történik, azzal ő semmiképp nem tud egyetérteni, és nagyon aggódik, hogy itt ellenforradalom lesz” (ÁBTL 3.2.5. O-8-109/2/390).

(Folytatása a decemberi számunkban)

Péntek János: Jean-Pierre Pedrazzini emlékére
(A Paris Match halálosan megsebesült fotósa volt. Fametszet, 1966)

Döbrentei Kornél

Néma S.O.S.

Kisida Elek professzor úr nyolcvanadik születésnapjára, szeretettel: Kornél

A szeretet nem mindig nyájas, olykor érdes.
az őszinteség néha gyötrő, de nem mérgez,
a könyörtelen tisztaság kiirtja a járványt,
mint gyerek-halálok foganása a pesti járdán,
a vagányan brutális torlaszok,
csak a rengeteg vérrel pácolt eszme nem halott,
arasznyit mindig előbbre ráng,
s hirtelen erővel virrad fel: molotovkoktél-láng,
megvilláglik, az Ember, nem csak alja mocsokra szánt rész-teremtés,
olykor makulátlan is, mint fényesre kifent, liturgikus kés.

Aki számos hullást látott – rútat is –, az el nem vénhedett,
tudva tudja ki, kire emelt irtózatos kezet:
sarjadásnak indult ifjú testek: egymásra stószolt farakások,
eláradt rajtuk sistergőn a mésztenger,
fertőző a szabadság, hát így táplálták őket anyatejjel,
aki ezt látta, próbatételre elszánt,
mikor pegazusával magyari ugart kezdeni szánt:
jellemében, mint a feltámadó honvédsereg,
Rákóczi, Kossuth, Don, 56, megannyi temetőbe terelt,
okosan önérzetes nyáj, ritkán delelt
a dicsőség hűsében, örökletes farkasvakság, mi becsületén foltot ejt.

Szenvtelenek, haszonra idomított nemzet-irtók, tanuljátok meg ti is,
ha valahol érvényes, itt igen, a Gloria Victis!
A száj pengényi, jajszó, sikoly elapad,
a fájdalom bevésődve a génekben van, lesz és marad,
aki életigenlésre fölesküdött,
földi lény, égi küldött?
Két végéről égeti a gyertyát, abból a televény,
keserves tapasztalás, onnan csírázik a remény.

DÖBRENTEI KORNÉL (1946) költő. A *Hitel* szépirodalmi rovatát 1992 és 2006 között szerkesztette. Egybegyűjtött versei *Tartsd meg a sziklát* (2008) címmel jelentek meg.

Boldogság, hol a te kék madarad?
Míg tojásaidon ülsz,
puskák célkeresztjén csücsülsz,
te szegény,
így maradj meg keresztény!

Viharok szaggatta tölgy! A fák állva hallnak meg.
Közhely, ettől igaz, noha kétes,
mert minden önként gáton maradás: néma S.O.S.
A szútól fölemésztve lassan roskadnak le megkísértői az égnek,
megélve évgyűrűik örvénylő forgatagát,
a létakarás mámoros szédületét adják tovább.
Az elhivatott gyógyító nem dezertál,
tiszta forrásból mágikus ereje, nem szennyezi korom-pernye, sár,
miként a tiédet sem Bátyám, rendíthetetlen állsz,
béklyóként ideköt vér, lélek,
emelkedésed: az anyaföldbe süllyedésed,
akkor is, ha éppen űrbakancsban a Holdon jársz,
se pénz, se posztó ,
se önelégült koncosztó,
hiszed, eltéríteni nem tud,
s ama tengelyig-rossz szekér egyszer a kátyúból kijut.

Igen a fák! Hiába, hogy derekukban fűrészfogsor kéjeleg,
tán elég lenne egy érintés, hogy kidőljenek,
de mégse! Túl számításon, szándékon,
túl az önmaga gyászába fúlt lomb-árnyékon,
itt még mélység-egészségükben a gyökerek,
sátántartós-idő is kevés, amíg a méreg lekereng
s elveszti erejét, kimerül a dózis, nem állékony.
A kidöntés elindul, ám a hősi elesés
meg nem esik, a hadfiak hada nem mállékony,
rendre földre visszaparancsolt élet a Teremtés.

Csemetékre várok, mikor növekednek újak,
hogy hűséget leveledző ágaik alá bújjak,
vagy őrizőn eléjük kiálljak, mint cselekszed te is Bátyám,
ez nem olyan harc, melyet tankokkal vínak,
s vakmerőn-hetyke lovasrohammal, kardot rántván,
a végzet az, amelyet párbajra kihívnak.

Szeplőtelen havon síelsz, Atyaisten,
a lélekzés kevés, hogy kimerítsen,
példát mutat Veled a Fentvaló,
főként ha adatik talpad alá némi hó:
megszoktad, völgybe le, aztán hegymenet,
előtte minden zuhanás rettenet,
suhansz, merész vágtában, élőben is eleven,
a síelés Néked angyalszárnyakat terem,
nem látszik, nyílt könnyedséget mímelve, vagy suttyomban
temérdek történelmi súlyt cipelsz, Trianonokkal tetézett batyudban.

Léted, halál ellen fölesküdés, Feladat,
őrlődsz kíméletlen malomkövek alatt,
hol a vak nyomtatóló is mindig lisztet jár,
immár nyolc évtizede hajszolod magadat,
ám az eskü örök, nem, mint az óra, le nem jár.
Innen a kikezdhetetlen, szikár
örökifjú alak, a tömény tudás szétváj,
honnan a hited, hogy elbírd: az Ember a legbüdösebb salak,
honnan bizodalmas kérésed Istenhez: engedd Uram, olykor, kijavítsalak.

Én a talmi, emberből gyúrt holmi,
honnan tudnám ezt a rossz szekeret jó irányba tolni,
miként lehetne az apokalipszis lovait nemesb munkára fogni,
kényszerüljenek önként egyfelé, egy rúd mellé szokni!

Inkább fortélyosan hétfelé szakítani?
Ez volna az új hungarikum, ezt kéne tanítani?

Ideje volna már bevallani,
fülünkben túlteng a történelmi hallali,
tizenöt millió magyarból az éhező gyerekek,
elgyötörten igyekszenek túlnyöszörögni e dalmenetet,
néhányan halljuk, innen a Miatyánkon, az ártatlan kórus hogyan bőg,
Uram, add meg nekik a mindennapi kenyeret,
kívüli-bévüli kondér-körüliek pofáján kiüt a gőg;
harsánykodnak, túlüvöltik magukat,
nem hallják az életért esengést, mit elnyom a vandál,
neszekkel működő kaparókanál,
akik rendre elsikkasztják a kivajúdható jövőt,
akik bandája a nemző felmenőkbe pusztítón belelőtt,
akik nem számoltak el Isten, önmaguk és a magyarság-maradék előtt,
szavakban ős szkíta törzsökösként harcolnak:

„igen, nemzeti érdek szaporodni”,
szavalják, de nem szavatolják a feltámadást,
lelepleződik titkolt karaktere arcuknak,
szájuk, amit kifröcsög hang-halmaz, szatocs-bóvli,
lépes mézzel bekent ígérgetés a ráadás.

Tengernyi a balfogásunk, s járul hozzá mennyi minden más,
eljöhetne ide akár a Messiás,
itt kéne megigazulásra kényszeríteni a világot,
mely nemcsak nekünk, önmagának is bűnről bűnre hágva ártott,
sorsunk ezért szakadatlan hátba támadás.
A kiagyalók és az elkövetők hizlalt ülepét korbáccsal kéne mintásra szaggatni,
eltökélten, naprakészen verni bottal, nem fölakasztani,
míg elő nem bukkan a testnedvekben bujkáló lelkiismeret:
emberek, vérszívó élősködők aranykorának immár véget vessetek!

Ennek a botnak két vége van, összeforrasztni jő még üzenet?
Majd lobogó kerülhet rá: nem hamvakat, hamut éleszt, de tüzeket!

Az ország-kirablás gennyedző gócait, együtt a szövődményes ínséggel,
mint egykor a sarlót s kalapácsot, vágd ki feltáró szikéddel,
más nem marad, sem elrettentő, sem megtartó, sem ártó,
csak az Ítélet s a szenvedés térképe: a háromszínű vászon,
készen, még mindig vérben ázzon,
nem számít ki, tízen- vagy nyolcvan éves tartja,
csak fel, nem petyhüdhet el, Isten lehe lobogtatja.

Ha tenyerük kosara nem üres ereklyetartó, fölvirít belőle a zászló,
és tudja meg ama Vörösmarty-szólította Nagyvilág,
a magyar piros-fehér-zöld nem egynyári virág.

Urbán Péter

Óra és kenyér

1956. október 23.

– Teszed le! Az a bátyádé! – ripakodott kisebbik fiára Árpád, amikor hazaért a nyomdából, és meglátta szőke gyermeke kezében nagyobbik fia óráját. A kisfiú nem felelt, ágyán ülve feszengve nézte kopott cipőit, most érhetett haza az iskolából.

– Tudod, a bátyád kapta a tizennyolcadik születésnapjára. Ha elveszed, megharagudhat érte – mondta csöndesebben a férfi. A gyerek kíváncsi, ezért nem haragudhat, kár kiabálni vele. Endre hallgatott, kicsit meglóbálta a lábát, azután megvakarta az orrát, és oldalról felnézett az apjára.

– Nekem adta.

Ez valószerűtlennek látszott, az apa felhúzta szemöldökét. Hónapokig gyűjtötte a pénzt a feleségével az ajándékra, hetekkel korábban megkérte az órást, hogy tegye félre, nehogy megvegye valaki más, minden nap megnézte a kirakatot, és örömmel nyugtázta, hogy továbbra sincs kihelyezve az óra, nem viheti el senki az orra elől. Most pedig Gyuri egyszerűen elajándékozta ezt a nehezen megszerzett kincset az öccsének? Még egy hét sem telt el a születésnapja óta.

– Nem hiszem – nézett a kisfiúra, azzal a tekintettel, amit a gyerekek csínytevései után szokott elővenni. Endre újra fölemelte a fejét, és az apa meglepve látta, hogy igazat mondott. Ismerte ezt a pillantást, a fiú nem hazudik. Megvakarta a fejét. Mégis igaz volna? Kitámolygott a gyerekek szobájából, és a sajátjába ment. Fáradtsága rosszkedvbe süllyedt. Nem elég a napi meló, a vacak fizetés, ez az egész rohadt kommunizmus, az aljasság, amiben nap nap után taposniuk kell, még a fia is semmibe veszi a gürcölésüket. A férfi szívén hirtelen szorítást érzett. Ennyit ér az egész. Ennyire hiábavaló. Még a fia is tojik rájuk. Úgy dobja el azt a túlórák tucatjaival megkeresett ajándékot, mintha semmi volna. Egészen addig ült némán és mozdulatlanul az ablak alatt, amíg lassan szürkülni kezdett, és a felesége meg nem érkezett.

URBÁN PÉTER (1970) író, újságíró, tanár.

– Endikém – szólította meg a kisfiút az asszony, amint belépett a lakásba. Mindig így hívta a kisebbik fiút, most mégis bosszantotta a férfit a becézés – Endikém, aranyom, menj le, itt van pénz, hozzál kenyeret. Nem kaptam hazafelé, mert nagy a tömeg, örülök, hogy hazajutottam.

A férfi fejébe szöget ütött ugyan, hogy miért van tömeg az utcán, de sérelme még mindig túl súlyosnak tűnt a világ apró-cseprő dolgaihoz képest. Hallotta, ahogy Endre felugrik, és ugrándozva kiszalad a lakásból. Szeret menni a gyerek, bárhová szívesen fut. Árpád nehéz sóhajjal emelkedett fel a zsírosra kopott szövetű székről, és bajait lassacskán feledve, könnyebbülő szívvel indult az előszoba felé, ahol az asszony a cipőjét bogozgatta. A férfi az ajtófélfának dőlve nézte a nőt, aki feltekintett rá, mondott valamit, elmosolyodott, majd gyöngyözően elnevette magát. Árpád szívéről sötét varjúként szállt el a rosszkedv.

Endre vidáman szaladt végig az utcán, ugrándozott a hiányos járdaszegélykövek fölött. Nagyon boldog volt, hogy ilyen egyszerűen elrendeződött minden. Sejtette, hogy az apja dühös lesz, ha megtudja az óra dolgot. Félt, hogy veszekedni fog. De leginkább attól rettegett, hogy a fater visszaadatja a ketyegőt. Megszakadt volna a szíve, ha elkerül tőle a karóra. Most is ott lapult a zsebében, a markában szorongatta. Ám az apja hamar belenyugodott a dologba, talán kicsit elszomorodott.

Már az iskolából is lassan ért haza, olyan sokféle látnivaló akadt az útjába, most mintha még nagyobb lenne a zajgás. Mindenfelé emberek zsibongtak, énekeltek. S valaki hangosan szónokolt. Endre nem értette, hogy mit mond, de mindenki felszabadult volt, mintha mindnyájuknak egyszerre hullott volna le a válláról egy nagy teher. Változás történt, ezt biztosan érezte a kisfiú. De most a kenyér a legfontosabb.

Zalaváry bácsi, a pék, boltja előtt állt, és izgatottan tárgyalt két kopott kabátos emberrel, akiket Endre nem ismert. Türelmesen várt a sorára, gondolta, hogy a megbeszélés végeztével nyilván visszatér a pult mögé a lisztes férfiú, de nem így történt. A pék az ajtóhoz lépett, majd kulccsal bezárta a boltot, még a rolót is leeresztette. Endre rémülten elébe állt, a férfi elértette a kisfiú szemében megjelenő kérdést:

– Ma nincs kenyér, öcsi! – legyintette meg bütykös kezével szelíden. – Gyere vissza holnap. Vagy ki tudja… – hirtelen, röviden fölnevetett, és a két másik után szaladt, kövér teste mellett libegett a kötény, ahogy futtában leoldotta derekáról.

Árpád otthon beszámolt az asszonynak az óraügyről. Nem tudta, mit gondoljon róla, a felesége talán jobban átlátja a dolgot. De az asszony is csüggedten hallgatta, hogy György fiuk az öccsének ajándékozta, vagy ahogy Ilona megállapította: elkótyavetyélte a drága holmit. Ugyanolyan ingerült lett, mint korábban Árpád, aminek a férfi örült, mert így már nem csak övé volt a csalódás. És láthatóan ugyanúgy elfogta a nőt a kiábrándultság, mint korábban a férjét, mintha valami elromlott volna. De most, miután megbeszélték, Árpád egyszerre

túljutott a dolgon, és egyszerre fülébe jutott a hír a megmozdulásokról. Napok óta a levegőben volt, hogy valami változik, és ma megtörtént. Miközben a felesége összeráncolt homlokkal rendezte a konyhát, Árpádnak hirtelen mehetnékje támadt. Megcsókolta a nőt, és elindult.

Tömeg hullámzott az utcán, már az első szófoszlányokból, hangokból rájött, hogy nagy dolgok történnek, most igazán megtörténnek. Lassú sétája hamarosan sietős gyaloglássá változott, ahogy az izgalom erőt vett rajta. Mind vártak valamit, és most eljött az idő. Az istenek végre világos jeleket küldtek. Elég volt *ezekből*, eloszlik végre a hazugságköd, amiben jó ideje botorkálnak. Oszlik a homály, és kisüt a nap. Mostantól minden jobb lesz, ezt hallotta mindenfelől.

A Nemzetinél nagy tömeget talált, hangosan szidták a kormányt, egyes neveket kiabálva pedig éljeneztek. Árpád felkapaszkodott egy teherautóra, amely a Nyugati felé gördült. A lelkesedés mámoros érzése lett úrrá rajta, hirtelen beléhasított: ha ilyen sokan akarnak valamit, akkor annak úgy kell lennie. Mostantól szabadok lesznek, és minden sikerülni fog.

Nem értett mindent. Azt igen, hogy „Rákosit a fogdába", de azt nem, hogy „Nagy Imrét a kormányba", mert ezt az embert nem ismerte. De a „vesszen Gerő!" felkiáltást hangosan skandálta, ezt megint értette. A tömeg a teherautókon énekelt, néhányan sírtak örömükben. A járművek komótosan araszoltak előre, körülöttük emberek mindenfelé, ekkora tömeget ritkán látott Árpád. Csodás érzés volt, hogy végre elkiabálhatta, amit olyan régen akart. Rákosit hangosan szidni képtelenségnek tűnt, még a róla szóló vicceket is csak suttogva merték továbbadni egymásnak a nyomdában. És a Kossuth nótát sem énekeltették a pártgyűléseken, amit most teli torokból daloltak az emberek.

A karaván a Royal Szálló elé ért, ahol a Vörös Csillag Filmszínház állt. Erősen sötétedett, ezért felgyújtották a neonvilágítást, a mozi felirata bevilágította az utcát, vöröslött a csillag az éjszakában. Valaki elordította magát Árpád mellett: – Le a vörös csillaggal! – néhányan csatlakoztak, majd hirtelen a tömeg hangorkánja felzúgott. A fények hirtelen kialudtak, és a mozi neve eltűnt a sötétben. Ováció fogadta az eseményt, Árpád szíve a torkában dobogott. Győzelmet arattak. Így tűnik el az átkos jelkép, győz az emberek akarata. A teherautók az ünneplőkkel a Sztálin útra értek, lassan döcögtek tovább a Felvonulási tér felé. A Sztálin szoborra éppen drótköteleket erősítettek a munkások, amikor Árpád a teherautó platóján a térre ért.

Endre kedvetlenebbül szaladt tovább, hogy nem kapott kenyeret az utcában, át kell mennie a Körútra, ott van legközelebb bolt. Az utcán mindenhol emberek, és persze kerülgetni kellett őket, néhol a lábak mellett bújt át a kisfiú, hogy végre a pékséghez érjen. Röviden megállt, amikor egy hangszóró szólalt meg a közelben, próbálta kivenni, mit mondanak, de nem értett semmit. Észbe kapott, és sietve folytatta útját.

– A rádiónál lövik az embereket! – hasított a kiáltás a levegőbe, olyan ijesztően, hogy földbe gyökerezett a lába. Vajon melyik rádiónál? – szaladt át fején

a kérdés. Nekünk nincs rádiónk, gondolta Endre, és tovább igyekezett. Az emberek ijedtek vagy vidámak voltak, de mindannyian izgatottak, ő pedig egyre rémültebb. Mi lesz, ha ez a bolt is zárva lesz?

A sarokra érve nagyot dobbant a szíve, mert látta, hogy balsejtelme beigazolódott. A pékség zárva, rolója leeresztve, sehol egy ismerős a közelben, csak a tömeg. Énekelnek, azt hogy: „Kossuth Lajos azt üzente…" Tetszett neki a dalt, de nem tudta, mitévő legyen. Nincs otthon kenyér, nem tudnak enni, anya talán kitalál valamit, kér valakitől, de apa dühös lesz. Először az óra, és most ez, hogy nem hoz kenyeret, biztosan dühös lesz, talán még kiabálni is fog, pedig nem szokott. Vagy megbünteti. Az lenne a jobb, ha néhány napig nem mehetne a térre játszani. De ha elveszi az órát…

Rémülten szaladni kezdett. Biztosan van valahol egy bolt, ahol bújkál egy vekni, ami csak őrá vár.

Árpád találkozott ismerősökkel, kollégákkal, néhány szomszéddal, most együtt beszélgettek, szívta egyik cigarettát a másik után. Néhányan aggódtak, valaki azt mondta, hogy azért várjuk meg, mit szólnak az oroszok, de a többség boldog volt. Ha a Sztálin-szobor ledől végre, akkor sikerülni fog. Ki tudná ezt visszacsinálni? És hogyan? A legtöbb ismerős bizakodó volt. Harmos lépett a férfi mellé közeli társaságát hátrahagyva, órák óta körbejárt témáik lassan kifulladtak, számba vettek már minden eshetőséget, újak nem jutottak az eszükbe. Hogy valamit mondjon, Árpád szomorúan elmesélte, hogy a nagyobbik fia az öccsének ajándékozta a születésnapjára kapott órát, amelyre ő az asszonnyal hónapokig spórolt.

– Hidd el, gyönyörű egy szerkezet. Svájci. A gatyám is ráment. A gyereknek meg ennyit ér. Azt hiszi, azért, mert tizennyolc lett, és már két éve dolgozik, azt csinálhat, amit akar. Majd elbeszélgetek vele, ha hazaérek.

Harmos lassan szívta a cigarettáját. A szobrot bámulta, a sötétben csak a Sztálin lábánál villódzó kékes fények látszottak, a lángvágók. Legyintett:

– Én is voltam kölyök. Emlékszem, mennyi mindent kaptam a bátyámtól, csak hogy el ne áruljam, hogy mindenféle csajokhoz járogat.

Árpád kezében megállt a csikk. Milyen egyszerű a megoldás. Györgynek van egy barátnője, a kis Endre megleste őket, és hogy el ne árulja a dolgot, a bátyja neki adta az órát! Csak így lehetett. A szívébe melegség költözött, az egész napi izgalom helyébe öröm szállt. A fia nem hanyag, és nem felelőtlen, egyszerűen csak talált magának valakit. Nem veszi semmibe az ajándékot, de valami értékessel kellett lekenyereznie az öccsét, ezért a titokért nem elég egy tízforintos. Eloltotta a csikket, és hirtelen kitárt karral a tömegbe indult. Énekelve lépdelt az emberek között, szíve könnyűvé vált, mintha repülne, szabad lesz az ország, soha többet ócska ávósok és nyálas pártbizalmik meg átlátszó hazugságok. A fia pedig, lám, nőcit hoz haza, nemsokára talán meg is házasodik, fiatal még, de nem baj, fontos a gyerek, az asszony, a család, értük jó szabadnak lenni. A hatalmas, soktonnás szobor felől ekkor pendülés hallatszott, megadta magát a bronz, és a monstrum üdvrivalgás közepette dőlni kezdett.

A kisfiú a járda szélén ült, sírás fojtogatta. Minden zárva, sehol egy ismerős, kenyér sehol. Még ha valamelyik rokon otthon volna, akkor kérhetne tőlük, de mindenki elment hazulról. Biztosan a tömegben vannak, ebben az ünnepben vagy micsodában, tüntetésben. Zsebében egyik kézzel a kétforintost szorongatta, a másikkal az órát. Hogy menjen így haza? És már késő is van, besötétedett, nem fog találni semmit. Egyszerre négy láb zárta el a kilátását. Felnézett, és örömmel látta, hogy két osztálytársa áll előtte, Cérna és Magocsy.

– Na, mit lógatod az orrod, te szamár? – kiáltott nagy hangon Magocsy Lóri, és keményen a tenyerébe csapott, mint egy igazi férfi. Endrében alábbhagyott a kétségbeesés, elköltözött szívéből valahová a sarkába, és onnan figyelt, mikor kaparinthatja meg újból a kölyköt.

– Nem lógatom, és nem vagyok szamár! – világosított fel társait Endre, és azon volt, hogy elővegye az órát, és bebizonyítsa, mennyire hasznos tagja a társadalomnak, aki igazi kincset birtokol. Ám a vékony kis Cérna megelőzte, vigyorogva beharapott alsó ajakkal egy akkora pisztolyt húzott elő a háta mögül, amilyet még a filmekben is csak a legkeményebb férfiak hordanak. Endrének elállt a lélegzete, keze a zsebébe szorult.

– Mit szólsz, öcsisajt? – veregette meg a vállát Magocsy. – Most megyünk szépen, és ledurrantunk néhány ávóst! – mondta, és keresztbe fonta karjait, mint aki megmondta, amit meg kellett mondani. Endre sarkából előtört a kétségbeesés, a szörnyű gondolat, hogy neki kenyeret kellett volna vennie, ám még így, hogy nem sikerült is, mindenképp haza kell mennie. Akkor viszont nem fog lőni a csodálatos pisztollyal, ami ókori kincsként csillogott Cérna kezében. Nem lehet ott, amikor elsül a fegyver, nem lőhet le néhány ávóst. Vajon kikre fognak tüzelni Magocsyék? Nagyot sóhajtott, és lesütött szemmel mondta:

– Én nem mehetek.

– Tessék? – kérdezte döbbent arccal Cérna.

– Begyulladtál? – veregette meg a vállát Magocsy, amire persze ordítani szeretett volna, hogy dehogy gyulladt be, sőt ő lenne a legboldogabb ember a világon, ha lehetősége volna lelőni néhány államhatalmist, de muszáj hazamennie. Legyintett, meghúzta a vállát, ez nem a magyarázkodás ideje. Lassan megfordult, és összetörve elindult hazafelé.

– Hé, ha meggondolod magad, a rádiónál leszünk. Csak menj a durrogás irányába! – kiabált még utána Magocsy Lóri. De Endre nem fordult meg. Egyszerre eszébe jutott, hogy Ancsika néni talán már hazaért, ő ma vidékre ment csereberélni.

– És akkor biztos vett kenyeret is! – kiáltott fel a fiú, hogy többen megfordultak a hangjára, majd futni kezdett az ellenkező irányba.

Árpád fejében nem állt össze ez a nődolog. Most, hogy az óriás érctest a helyére került, és Joszip Viszarionovics a földön hevert, sokan hazaindultak. Holnap is lesz nap, folytatódik a tüntetés, megbeszélte a többiekkel, hol találkoznak majd. Árpád egyedül lépdelt hazafelé, most nem sodorta lelkes tömeg. Nem állt

össze a történet. Felsorakoztatta a jeleket, amik nőre utalhatnának, de egyet sem talált. Egyedül talán annyi történt, hogy György ágya alatt feltűnt nagyfater régi bőröndje, amelyet még a harmincas években vett, és amellyel Amerikába akart utazni az öreg.

– Meglásd, a nácik meg a ruszkik elrontanak itt mindent! – mondogatta a nagyfater. – Amit még el lehet rontani! – tette hozzá mindig, mutatóujját felemelve. Tavaly temették, egy ér megpattant benne.

Árpád gondolatai más fogódzót nem találtak, csak a bőröndöt. A pincéből kotorta elő György, de azzal nem nőhöz megy az ember. Az újabb felismerésre megtorpant. Nem nő van a dologban. Más a titok. György disszidálni akar. Persze a szülei tudta nélkül. Endre pedig rájött, és azért kapta az órát a bátyjától. A fáradtság erősen nyomta már a vállát, talpa fájt a sok ácsorgástól, a bánat most nem vette elő úgy, mint délután, amikor hazaért, és meglátta a ketyegőt Endrénél. Lassan befordult az utcába, a keserűség megült szája szélén a cigarettaízzel együtt, túl sok dohányt szívott. Hát menni akar a fia. Érthető. Itt nincs számára semmi. Tizenhat éves kora óta dolgozik, azóta egyre a kibaszott párttal zaklatják, agitálják ide meg oda, de György mindig nemet mondott. Meg volt lepődve azon, milyen gyűlölettel beszélt Gyuri a vörösökről meg az oroszokról. Alig tudta csendesíteni, hogy rosszakaró fülekbe ne jusson a szavaiból.

– Elmegy – mondta ki hangosan a ház kapuja előtt. Talán mégis itt marad. Most, hogy minden megváltozik. Igen, talán itt marad. Lassan ballagva ért az emeletre.

Az asszony ijedten nézett rá, amikor a lakásba lépett. Egy pillanatra megkönnyebbült, de azután az aggodalom ismét kiült az arcára.

– Endrus nincs még itthon! – nézett Imrére. A férfi egész nap alig gondolt a kisebbik fiára. Endre szófogadó gyerek volt, tette, amit mondtak neki, ezért eszébe sem jutott, hogy baja eshet. Idegesség futott át rajta, azután lelkiismeretfurdalás, hogy kiment a fejéből a kölyök. György a szobája ajtaját támasztotta.

– Majd hazajön. Nem lesz vele gond – nyugtatta meg a feleségét. Az asszony a kezét tördelte:

– Lövöldözés volt ma a városban. A rádiónál még most is harcolnak, többen mesélték. Azt is mondják, hogy jönnek az oroszok. A kicsi pedig nincs itthon! – hadarta a férjének. De Árpád Györgyhöz fordult.

– Endrének adtad a karórát – mondta csöndesen, és a sokadik cigarettára gyújtott.

– És? – kérdezte György, a lehető legszemtelenebbül, de az apja most nem húzta föl magát. Fáradt volt ehhez is. Leült az ágy szélére, az éneklésre gondolt, a tüntetésre, a szoborra.

– Most megváltozik minden… – kezdte volna, de fia a szavába vágott.

– Semmi sem változik meg! Semmi! – kiabálta György.

– Ne ordíts! – lépett az ajtóba az anyja, kezeit ijedten kapva az arca elé.

– Jobb lesz itt is az élet. Nem kell elmenni… – folytatta csendesen Árpád. A fiú a polca elé lépett, hátat fordított, rendezkedett. Lassan válaszolt:

– Döntöttem. Nem maradok itt.

Az asszony felhördült. Árpád felnézett, hátha szövetségest talál a feleségében, de az nem bírta elviselni az újabb rossz hírt. Sírva szaladt a szobájukba. György összeszorította a fogát, lassan benyúlt az ágy alá, előhúzta a kopott bőröndöt. Egymásra nézett apa és fia, amikor megnyikordult az ajtó a férfi háta mögött. Nyilván Endre érkezett haza, Árpád szívéről legördült egy kő, legalább itthon van, nincs baja. Mondani akart valamit, amikor György szeme elkerekedett. A férfi megfordult, felpattant az ágyról, és a kisfiúra nézett. Ekkor már Ilona is az előszobában volt. A gyerek hóna alatt egy cafatokban lógó kenyér lapult, arca maszatos volt a sírástól.

– Hoztam kenyeret – nézett rémülten a szüleire Endre, és bátortalanul előre nyújtotta a megtépázott cipót. Az anya kikapta a kezéből, az asztalra dobta, majd megtapogatta, megforgatta a fiát. A nadrágján feketéllő koszfolton kívül nem látszott, hogy baja esett volna, de az igen, hogy mondani akar valamit. A kisfiú a zsebében kotorászott, vontatottan húzta elő kezét. Lassan kitáruló markából kivillant az óra törött teste. A számlap kettéhasadt, kilátszottak a fogaskerekek, az üveg törötten bámult a családra.

– Amikor ráestem, mert a Magocsy nekem jött…

– Verekedtetek? – kérdezte fáradtan az apa.

– Nem, hanem valaki lőtt, a Magocsy futni kezdett, akkor eltalálták, és nekem jött, én pedig elestem…

– A Magocsy Lórit eltalálták? – kérdezte döbbenten az anyja. A kisfiú sírni kezdett. Az apa kivette kezéből az órát, megsimította a fejét, majd fáradtan visszaült a székre.

– Az óra nem számít. Ha ennek vége lesz, akkor majd kerítünk egy újat. Talán meg is lehetne javítani…

– Nem az óra… Lóri… – hüppögte a gyerek. Az anyja közben megszabadította a kenyeret a mállott részektől, levágta koszos héját, a maradékot valahogy négy részre osztotta. Árpád csak most érezte meg, hogy mennyire éhes. Ilona szétosztotta az ételt, és lassan mind enni kezdtek.

– Meghalt a kis Magocsy! – nézett maga elé György. Az apja feléje fordult:

– Azt hiszem, igazad van. Talán jobb lesz, ha elmész innen.

Endre kezében megállt a kenyérdarab, az apjáról a bátyjára nézett.

– Elmondtad apának is? Szóval elmész? – arcán látszott a csalódottság.

György elgondolkodva rágott, bámult maga elé. Az anyjuk lélegzetvisszafojtva várta a választ.

– Tegnap. Tegnap még elmehettem volna…

A bérház emeleti ablakából pislákoló fény szűrődött ki, az utcára néma várakozás telepedett. Bizonytalanul kavargó felhők takarták el a sötét eget. A távolból halk kelepelés hangja törte meg a csöndet.

Turbók Attila

Hittük, igaz volt – egyszeri

Magas hazánk a mélybe tért? Most jött csak emelkedése!
Először halkan kérve kért, nem fülelt a cselvetésre,
Hortobágy–Recsk-kapurésre, szivárgó csíkra nem figyelt,
ám a hazug mellverésre, álszent újratemetésre,
mint riadt őz, már felneszelt.

Kávéfőző ha eldugul, ha gőz feszít falat-fedőt,
gáz szivárog, s gyanútlanul gyufát gyújtasz, szikrát vetőt,
váratlanul, hatalmasan, poros, szürke testőrköpeny,
hasadt az ég, tegnap-egész, győzelmesen, förtelmesen.

A nép, a százszor becsapott, nem válogat borsót-babot
külön edénybe, rossz szakács,
markolt mocskot a tűzre dob, forradalmakban így szokás,
tudnád, ha láttad volna ott (Akácfa utcai sarok)
a szénné égett kis oroszt, hamvának csupra két marok,
a csonkagyertyás sírokat a Rózsák terén, a körúton,
a népfelkelés vér, mocsok, legfőképp ha forradalom.

(Akasztott tiszt leng-lóg a fán,
szemében nincs már gyűlölet,
útszéli gyomként szürke csikk
szájába nyomva csüng-lifeg,
lesem szorongva, v a k gyerek,
s ő visszabámul rám v a k o n,
ó honnan sejthetné anyám,
miért gubbasztok s mormolom,
akasztott tiszt leng-lóg a fán.)

A dühszikrájú nyers erő és lánglobbantó indulat
magára retten, újranő, mint égett bőr, tépett hajak,
új erkölcs fakad, vállvető bátorság, markáns öntudat,
hogy a pipás szobrászjövő mintázzon érdes arcokat.

TURBÓK ATTILA (1943) költő. Utóbbi kötete: *Lepketánc* (2009).

Éterbe horpadt hajnalon, vakotás, dörgő reggelen
köröttünk vér, kaszárnyarom, konzervdoboznyi félelem,
felismerés lőrései, a kiürített délelőtt,
hittük: igaz volt – egyszeri, utólag tudjuk már: örök.

*

Aztán megint torz csönd zuhant füstországra, emberarcra,
kintornanyár, pribéknyi hant, elszámolatlan parcella,

rács mögött, alig takarva, hajnalszender álom-egén
áll szivárvány-akasztófa, napfény-zápor-agyszülemény.

Ám a kisfogház udvarán valóságos az ácsolat,
kopácsolás visszhangja vár naponta új fejet-nyakat.

A father's legacy

Bejegyzés lányom naplójába

Aranyszélű puha könyvet
hártyafinom üres naplót
küldtél Floridából
gyöngyóhajba csomagoltad
hordjam tele én
hószín-ürességét
égzengéssel
    igaz múlttal
        nyári hahotával

hajlítsam hozzá én
zugok árterek
medercsöndjét
elhallgatott szégyeneim
érmoraját

A father's legacy: mi hát az én
átadható örökségem?

Ligeti óriáskereket
lendítem rozsdásodó
szívem

toronycsipkés tetők fölé
porladó részletek egébe
talán a kallódó kulcsot is meglátom messziről
hátha illeszkedik a távolodó kapuzárba

Nagy ököl

Lettem volna jó időknek pelyhes állú lelkes kölyke
de nagy ököl orron vágott sújtólégként vert a földre
anyám-apám két menekvő összehajló családvessző
sérült ága bércvidéknek Máramaros friss egének
(nagyszüleim háza hűvös
új gazda jár csupasz kertben
ostorával csizmát paskol
szigora rendíthetetlen
ő lesz itt a bíró domnul
ostorában nyers ítélet
kihirdeti gyalázatát
a magyarok istenének)

csallóközi zátonyokra futtatták apám családját
(megroppant a hajó tatja
kilenc gyermek látta kárát
cukor volt csak szatyraikban
egy-egy kocka egy-egy élet
teához lett kicsuprozva
így növekedtek szegények
szétsodródtak a világba
hajtottak sokféle ágat
tavaszelőn leütöttet
rügyként ismerem apámat
éppen csak kinyílott volna
bimbósodván a jövőnek
becsukódtak börtönajtók
ifjú sorsa semmivé lett)

Április 4: azt tanultam elhurcoltak örömnapja
felszabadult lágerekből hazatért ki megúszhatta
máshonnan is jöttek őket hadsereggel küldte Moszkva
börtönévek nagy nyomása bosszújukat sokszorozta
visszatértek körbenéztek lám a sarkon egy fasiszta
ni csak ott is lép a járdán igazolványát mutassa
bizottságnál igazolja gondolata-lelke fehér
nem felelős semmiféle füstfekete fellegekért

Szeles könnyes április volt szellő táncolt gyönge ágon
ifjú apám megy az utcán felesleges hogy vigyázzon
akit rejtett mind szabad már gordonhangú Gimes Imre
újra dörmög pipát szurkál emlékezik göcögetve
nem feledi hamis „papírt" kitől kapott miért kapta
amikor a vészkorszaki palló recsegett alatta
amikor az emberélet eldobható átszállójegy
jó ha akad igaz barát kalauza zord időknek

Ifjú apám lép tehát a hirtelen serkent tavaszban
könnyed járás karcsú termet bizalma ingathatatlan
más idő jön más iránytű nyugat-kelet fordulása
nem számít a ferde tengely nem számít ricsaj se lárma
idő kell a bűnhődéshez külső rend és belső béke
türelem gyöngéd reménység lélek gyónó reszketése
így gondolhatta az apám sötét bűnök felszívódnak
gyógyulást genny marta sebnek napra nap hoz hóra hónap

Kávéházba tért be végül testvérszóra vágyott halkra
ne gondoljon senki többé őrült álmú diadalra
ne hirdesse senki fennen felsőbbrendű fajiságát
hajítsa sutba az idő bunkósbotját-buzogányát
ne lődözzön nyilaival puskaporát fojtsa vissza
tankjait és repülőit múzeumba kanyarítsa
így gondolhatta szelíden naivan és álmodozva
átlépett a füstszegélyen húzódott óvó sarokba

Ifjú volt még lenne mentség jelbeszéd és magyarázat
tényként írom feljegyezték tanúsítható gyalázat
április szép délelőttjén bőrkabátosok követték
kávéházi füsthomályból (tévedésből?) elvezették…

*

(fogolynapló rögzítette
fogazata ép és teljes
szeme kék a haja barna
fizikuma erőteljes

néhány hónap elmúltával
fogazata már hiányos
ennyit az időökölről
elcsitulj szív száj ne átkozz!)

Szivárványgömb úszó csöndje

Hallgatás foglya lett anyám megtanulta pisszenést se –
nem bízunk a gyilkosokra sóhajt tréfát semmiféle
sejlő titkot gondolatban megfoganó gerjedelmet
előbb-utóbb kikotyogja szomszéd rokon mafla gyermek
legjobb lesz ha úgy harapja el a szót mint medvecukrot
csukott szájjal szopogatja gyanús arcra kínmosolyt lop
hiszen tudja hallgatása érlelődés lázadásra
látszólag a gyengeségnek gyávaságnak sunnyogásnak
lapításnak félelemnek eszköze csak:
pici lépték
ám idővel harcmodor lesz tektonikus rétegeknek
morajlása-mozdulása: rejtjelezett ősz-előkép

Így született kettős beszéd szivárványgömb úszó csöndje
csak az nem vesztette eszét aki vigyázott e csöndre

hallgattak a nagy folyamok némaságba fagyott erdők
vadban gazdag mély vadonok széllel dacoló porfelhők
hallgatott a bozótosban bújó szarvas búvó ember
őrszem aki szíve szerint tusakodna az Istennel
hallgattak a harangtornyok falu kószáló bolondja
eldobott kulcs zár ajtótok csirkeól tehén kolompja
hallgattak a fakult szellők ropogósra vasalt vásznak
a nemzeti lobogónkon pállott seb pirosa száradt

Túl a dermedt hallgatáson magas fal mögötti parkban
hangolták a trombitákat harmonikákhoz kavartan
püfölték az üstdobokat cintányér szikrázott-zengett
férfikórus-szálfenyőfák indulókra lengedeztek
gesztenyehéj huppant-dörrent figyelmeztetőül – halkan
autógumi surrant lágyan hajnaltáji tűkanyarban
ezerféle nesz és hangzat egy dallammá *sorvadt* végül
ellepte a körutakat izzott lámpák fénykörébül:

NÉMA NYELVEDET KITÉPJÜK
GYÖNGE CSONTOD ÖSSZETÖRJÜK
HARMADFŰCSIKÓD BETÖRJÜK
MÚLTAD VÉGKÉPP ELTÖRÖLJÜK

Nagy András

Camera obscura – MCMLVI

1956 arculata a képzőművészetben

56-os lobogónk forradalmi fantázia, camera obscura. A rajta átvetülő kép nem lesz tükör által (obskúrusan) homályos. A látvány hűséges, mélységélessége nem csökken a múló idővel, ellenkezőleg, kibomlanak a részletek tömény dokumentum-szinesztéziaként is tiszta képet alkotva, ahol fejre állnak a megbonthatatlannak kikiáltott barátságok, szövetségek, szerepek, hitek, előítéletek és dogmák, vallomások, a történelem.

Nem sejthette a Rákosi-címert a lobogóból kivágó *tettek embere*, hogy milyen telitalálat-jelképet teremt, milyen messze ható cselekvéssorozatot indít. Gesztusa a magyar forradalom spontán cselekvésművészetének hasadóanyaga lett (távol Michel de Certeau[1] elméletétől, az akcióművészettől és aktivista megmozdulások flashmob-szerű, áleredetiségétől). A népcselekvést a közösségi beidegzettség, a személyes képzelet és rátermettség, az ősi megoldások gyakorlata hajtja a megutált jelvények, a bűn megtestesítőinek lerontásához. Kijár a gonosznak az ördögűző szertartás ezer évek óta. Leverik az erőszak vörös csillagait, s mielőtt átgondolnánk a pentagrammára képzelt univerzum-ember-idea lényegét, fejre borulva leveszekedik a másként egybevágó sátáni jelvény. Megint az élet a legeredetibb rendező, kitalálni sem lehet kifejezőbb megoldást, ám nem volna szabad elkommunizálni minden akciót a művészet nevében. Hol itt a művészet? A nép szertartásában? A vonuló tömeg énekeiben? A művészet itt is a SZABADSÁG akarásának minőségében sűrűsödik (olyan a sérülékeny tartományban, ahol elválnak útjaink a tévelygő hordák értékpusztító tombolásától), amennyiben a cselekvés igaz célra tör (nem csak valódi), csökken a hazugság, a giccs esélye. Mikus Sándor gigagiccs Sztálin-szobrának ledöntése ilyen drámai performance. Az átkozott csizmájára forradalmi zászlót tűznek a „csizma téri" felkelők. A NEM! feliratú, vöröscsillagos talpú, taposó csizma, bár nem 56-os plakáttalálmány, fogalmazása egyértelmű, alkalmazásakor már több évtizedes múltja van, csak az önkényuralmi pecsét cserélődik. Vándormotívum. Ha jó a stílusa, minden méretben hatásos.

NAGY ANDRÁS (1953) grafikus, könyvtervező, a *Hitel* képszerkesztője.

1 Michel de Certeau (1925–1986) jezsuita vallástörténész, antropológus.

Volt-e önálló képzőművészeti arculata a *mi* októberünknek? Helyzeténél fogva nem volt ideje láttatni magát olyan mozgalmi propagandával, mint a Tanácsköztársaság, és olyan bázissal sem, mint az 50-es évek látványagitációja. 56 utcáján nagyon kevés megnyilvánulásnak lehetett köze az esztétikailag érett művészethez, a falragaszok grafikai világában kiemelkedő hazai munka nincs. Bár Pleidell János[2] különleges teljesítménye a linóleumtáblába metszett plakátgrafika, az esküre emelt kéz sokszor idézett példa (dokumentumfilm-párhuzamai miatt is). A markáns motívum könnyen értelmezhető, az éles fény-árnyék fogalmazás drámai, az Aba Novák Vilmost utánzó képregényes sablon beválik. A szalagra vésett tipográfiai körítés – „ESKÜSZÜNK, HOGY RABOK TOVÁBB NEM LESZÜNK!" – minősége elmarad a grafikáétól. Bényi Árpád SZABAD MAGYARORSZÁGOT feliratú fametszetplakátja a szögesdrótos rámában senyvedő alakokkal fejezi ki az ordító embertelenséget. A salgótarjáni sortűz hatása alatt készült keresetlen expresszivitással. Egyike a legőszintébb grafikáknak.[3] (A plakát szövegét Bényi barátai metszették linóleumba.)

A falragaszok vázlatos alakjai gyors ecsetrajzok, a betűik is azok, esetlegesek. „A HARC FOLYIK TOVÁBB!…" Dörögnek a fegyverek, nincs idő esztétizálni, marad a cselekvésművészet, címerpingálás tankra. A jelvényt puritán céltudatossággal alkalmazó nyomdatermék egy plakát, ezen is Kossuth-címer van, alatta: „FÜGGETLEN-SEMLEGES MAGYARORSZÁGOT".[4] A diktatúrában idomított nyomdász kockázatvállalása is számíthat a bosszúra, mégis a Vörös Csillag Nyomda 1956 végén, rövid időre fölveszi az Október 23. Nyomda nevet (ma Zrínyi Nyomda).

A forradalom és szabadságharc látványarculatánál három alkotóelem bizonyos: a *lyukas zászló,* a *vörös csillag bukása* és a *Kossuth-címer.* A többi már keveredik a dráma összetett, vad valóságával: a mámoros vagy elkeseredett felvonulások, vér, gyász, elszánt tekintetek, sortüzek halottai, kilőtt szemű házak, lánctalpak csikorgása, utcakövek, lángoló vörös zászlók, kiégett harckocsik, koporsók, hirdetményolvasók, viharkabátos kerékpárosok, menekülők és önfeláldozó hordágycipelők látványa örökre bevésődik a tanúkba. Így teljes az arculat.

Mielőtt felidézném a forradalom és szabadságharc művészeinek művekbe fogalmazott közvetlen tapasztalatát, tekintsük át, hogy min dolgoznak a magyar képzőművészek a forradalom évében. Nem mellőzhetők az előzmények és az események időkörnyezete. Összkép önkényesen kiragadott példákkal, előbb a festők és grafikusok világából, a jobbak közül:

2 Pleidell János (1915–2007) festőművész, Aba Novák-tanítvány, a Műszaki Egyetemen rajztanár. 56-os plakátja miatt később kirúgták az állásából.

3 Bényi Árpád (1931–2006) festőművész börtönt viselt a műve miatt. 733 nap után szabadult.

4 A Kossuth-címert csalárd propagandára is fölhasználta az illegitim Kádár-kormány, novemberi plakátjuk szövege: „ÉLJEN A FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY". Kossuth-címeres az 1957-es, már Csou En-lajt idéző plakát is: „a magyar nép számíthat a 600 milliós kínai nép támogatására" (OSZK MEK).

Anna Margit *Kiabáló* (olajkép, papíron); Barcsay Jenő az *Ember és drapéria* kötet tanulmányainak többségét 1956-ban jegyzi; Cs. Kovács László erőteljes tusrajzai a szabadságharc napjaiból. Csernus Tibor *József Attila-illusztrációk* (litográfiák), *Angyalföld* (olaj, vászon); Feledy Gyula *Triptichon* a sajószentpéteri bányászokról; Ferenczy Béni *Nagy László-*, *Németh László-* és *Juhász Ferenc-portré* (szénrajzok); Gácsi Mihály *Dózsa-sorozat* (linómetszetek, 1956–1957); Gyarmathy Tihamér *Imperátorok, Szálló formák* (elvont képek); Hantai Simon *Festmény* című olajfestményei; Kass János *Hamlet* filmplakátja (1956), *Szent Sebestyén* (lavírozott tus, 1957); Kassák Lajos *Fekete kör* (kréta, 1957); Kmetty János több csendélete és önarcképe; Kondor Béla *Dózsa-sorozat, A jó és a gonosz, Kiűzetés* (rézkarcok), *Hamlet* fametszetek; Korniss Dezső *Fej* és *Gyöngyfigura* kompozíció; Ország Lili: *Nő fal előtt* (olaj, vászon); Prokop Péter rk. pap és festő a szendi templom falképeit festi, Tűz Tamás felkérésére; Román György *Ólomkatonák 1–2, Ólomlovasok* (olajfestmények); Zsögödi Nagy Imre többek között két *Tamási Áron*-portréja (szénrajzok).

A dráma közvetlen hatására születő alkotásoknál megfigyelhető, hogy alig látott kismesterek is hirtelen elképesztő eredetiséggel, átszellemülten remekműveket alkotnak, bátran említhetők az ismertekkel egy bekezdésben.

Ambrus Győző *Az Országház előtt* (rézkarc, 1956), *Haldokló fiú, Elfogottak, Haldokló, Kivégzés* (színes litográfiák, 1957); Bálint Endre *Halottak napja* (olaj, vászon, 1956); Baranyai András *A Kossuth-téri sortűz áldozatai* (tus, diófapác, 1956); Bolmányi Ferenc *Memento* (olajfestmény egy dagadt vörös ördögről, 1957); Gadányi Jenő *Anya gyermekével* (tusrajz, 1956 november); Komondi Sándor festőhallgató a forradalom alakjait rajzolja; Nagy Éva tusrajzai remekművek: *A pesti utcán 1–2* (1957, 1958), az *Arcok a lágerben* című akvarelljei fontos helyzetjelentések (1958–1959). Szuggesztív vád Pázmándy István linómetszet-sorozata: *Hungária, 1956 (Forradalom, Szemben a tankkal, Parlament, Apokalipszis)*. Rapaich Richárd *A parlament előtt, 1956 október 23-án este* (olaj, karton, 1956); Szántó Piroska forradalmi szvitnek nevezett riportrajzai (vegyes technika); Szőnyi István *Gyász, Halottvivők MCMLVI. X. 23.* (rajzok és rézkarcok). Legalább húsz művészt kellene felsorolnom még, akiket bár sokszor emlegetnek, a képeik, vázlataik elég szerények. Borsos Miklós és Kusztos Endre 56-os ceruzarajzaira, Jakovits József és Marosán Gyula sorozataira gondolok.[5]

Nem mondható, hogy a magyar plakát vészkorszakában, az 50-es években a tervezőgrafikusok Pleidellhez hasonlóan bátran állnának a nemzeti ügy segítéséhez. Jelentős hányaduk a rezsim alkalmazott propagandistája (karikaturistája, tipográfusa, bélyegtervezője, plakátfestője), az előző tíz év, és a szakma karriertapasztalata már megmutatta a hirtelen fordulatok kockázatát. Gábor Pál,[6] a sikeres tipográfus, betűtervező és reklámgrafikus Párizsba költözik még 56-ban. Amberg József reklámgrafikus még itthon, novemberi, decemberi

5 Valamint: András Tibor, Bóka Dezső, Börzsönyi-Kollarits Ferenc, Darázs Mária, Darkó László, Görgényi István, Kutassy Imre Ferenc, Vajda Júlia, Varsányi Éva, Veress Pál munkáira.

6 Az 1956-ban induló *Nagyvilág* folyóirat máig megtartott fejlécét is ő tervezte.

rajz- és akvarellsorozaton, tárgyilagos felfogásban, szakmai alapossággal dokumentálja a fővárosi romokat. A szívós kutatómunkák ellenére sem ismeretesek a jelzéstelen újsággrafikák és falragaszok készítői. Itt-ott a rajztudás és a vonalvezetés alapján bizonyos a művészeti főiskolások vagy művésztanárok közreműködése.

Pap Gyula művésztanár fegyverrel védené a Képzőművészeti Főiskolát. Csohány Kálmán grafikusművész is vállalja a fegyveres harcot a városi legenda szerint. Koffán Károly modern grafikust megfosztják tanári állásától, mert nem tagadja meg a nézeteit. Az ornitológusként is kiváló Koffán a fotográfiában találja meg a művészi önkifejezést. Kassowitz Félix (Kasso) karikaturista más típus, visszaadja a párttagkönyvét.

Sokféle karakter, formanyelv, eltérő reakcióidők. A megbélyegzett, kirekesztett „absztraktok" egyes műveiről is csak jóval később feltételezhető, hogy a forradalom befolyásolta azokat, vagy közük lenne hozzá. Adalék ehhez a *Formalista művészek a formalizmusról* nyilatkozat,[7] ami a helyzetüket ecseteli, és a magyar művészet fejlődése érdekében megfogalmazott követeléseiket tartalmazza. Ám nem kell absztraktnak lenni ahhoz, hogy egy mű hátrányt szenvedjen, elég ha nem a művészetpolitikai direktívát követi. A plasztika anyagigénye és átfutási ideje a legnagyobb, megesik, hogy 12 év. Nagy László 1956 januárjában ír Ferenczy Béni Nemzeti Szalonban kiállított *Petőfi*-szobráról,[8] aminek a mintázását már 1948-ban befejezte szobrász, ám a „gilicecsontú lélekherkules" bronzalakját csak 1960-ban állították föl.

Nem is hinnénk hány képzőművész, egyáltalán nem a később rá emlékeztető jegyekkel és szemlélettel dolgozik 1956-ban. Az egyik remekműveket alkot majd, a másik foglya marad a bevált stílusnak, életstratégiának, ez tapasztalatlan még a jó döntéshez, amaz tömegével termel olyasmit, aminek köze sincs a szabadsághoz. A naturalisták többsége minden munkát elvállal, a Lenin-plakettől az egyházi megrendelésig. Búza Barna *Ökölvívók* című szobrán dolgozik. Csohány Kálmán unalmas rutinillusztrációkat ont (pl. Tamási Áron *Ábel az országban*). Gerzson Pál fametszetei a *János vitéz*hez még semmit sem mutatnak a későbbi nagyvonalú festőből. Konyorcsik János *Szántó Kovács János* (szocreál diplomamunka, bronz); Kovács Margit *Júdás csókja, Haját fonó lány, Kanász* (népies kerámia-nippek); Marék Veronika *Bem téri gyerekek* (első rajzos mesekönyve). A 60-as évektől szellemes vonalairól ismert Réber László tucatkarikatúrája a korabeli *Ludas Matyi*ban a beszolgáltatásról viccelődik. Futottak még Szabó Iván *Arab ló* (bronzszobor „a leghűségesebb bajtársnak", Bábolna); Vigh Tamás *Emberpár, Házasság* (faszobrok); Vilt Tibor *Az áram* című monstruma a szovjet Vera Muhina modorában futólépésben hirdeti a szocialista haladást (Tiszalök, 1955–58).

7 1956. szeptember 13. New York Kávéház (Hungária, 1954–1990). Kéziratban maradt.

8 Szellem és fantázia. In *Új Hang*. 1956. január, V. évf., 1. szám, 38. Kötetben, Nagy László: *Adok nektek aranyvesszőt*. Bővített, újraszerkesztett kiadás. Budapest, 2011, Holnap Kiadó, 147–149.

Ami a színvonalat illeti, abban a társadalmi elfogadottság, elutasítottság, és az állami megrendelések kombinációja kevés szerepet játszik. Lássunk egy más merítést a szobrászat eseményeiből. Andrássy Kurta János *Gond* (mészkő, 1955–56), *Tiborc* (szobor, mészkő, 1955–57); Boda Gábor: a MOM-székház sarokreliefjei (találat érte, elpusztultak) és a volt II. Rákóczi Ferenc Katonai Főiskola szecesszsiós domborművei; Csorvássy István és Izsák Márton *Bolyaiak* (nagyvonalú, letisztult mű, mészkő, Marosvásárhely, 1956–1957); Kisfaludi Stróbl Zsigmond Sztálin születésnapjára állított szoborcsoportját a forradalmárok lerombolják a pesti Szabadság téren. Az indulat indokolt, aljas otrombaság az Országzászló teret megszentségteleníteni. Az idős Medgyessy Ferenc befejezi a *Szomorúság* című domborműves mészkő síremléket. Megyeri Barna bronz szobrai: *Kaszás legény* (Budapest, Kossuth tér, az Országházzal szemben), *Spartacus* (Zugló); Mikus Sándor vecsési, szovjet *Parlamenter-emlékmű*vét is ledöntik a forradalmárok. Somogyi József *Béke* (Kazincbarcika); Szervátiusz Jenő *Molnár Anna balladája* (színezett juharfa dombormű); Szervátiusz Tibor 1956-ban kezdi *Ady Endre* andezit szoborfejét. Vilt Tibor változását, kettősségét jelzi a tragédia plasztikai megragadása: *Szorongás, Tanktaposta arc* (kis bronzszobor és dombormű).[9] Wagner Nándor a Képzőművészek Szövetsége Forradalmi Bizottságának tagja emigrál.

A magyar művészek külföldi honfoglalása is megér egy körképet. A forradalomhoz való viszonyukból, a reakciókból és az emigráció történéseiből ne alkossunk sommás értékítéletet (különösen esztétikait ne), mert a diktatúra alkalmazottai és elutasítói közül is sokan disszidálnak, több magyar művész pedig már a világháború előtt is kinn dolgozik. Személyiségük, lelki alkatuk is eltérő. Beck András szobrász a szocreál múltjától szabadulna Párizsban, ugyanott Beöthy István az absztrakt művészek szervezésébe mélyed, Londonban Buday György fametsző grafikus idegileg összeomlik a magyarországi hírektől. Domján József, a másik híres fametsző Svájcba távozik, álnépies, csiricsáré modora meg se rezzen. A harmadik fametszőnk Dávid Kiss Mária (Mária Jászai) Németországba emigrál 1956-ban. 1959-ben készíti nagyszerű, kétszínnyomású metszeteit: *Revolution (Forradalom)* és *Angst (Félelem)*.[10] Prokop Péter Rómába menekül, 1957-re szignálja *Menekülők* című rajzsorozatát. Argentínában Szalay Lajos magára veszi a sorsot, apokaliptikus tusrajzsorozata, az *El Drama de Hungría* grafikai segélykiáltás a nagyvilágnak. Ezen a ponton álljunk meg, mert Szalay *Apokalipszis* grafikájának felhasználásával Deéd Ferenc 1959-ben VIT-ellenes plakátot készít, a következő felirattal: IHR FRIEDEN … IST DER TOD. UNGARN MAHNT! (Az ő békéjük… a halál. Magyarország figyelmeztet!)[11]

9 Vilt Tibort is utolérte a forradalom után az internálás.

10 Két művét láthatjuk a Nemzeti Múzeum *Rejt/Jel/Képek '56 – A forradalom titkos művészete* című dokumentumkiállításon (2016. VI. 23–XI. 13., kurátor: Gál Vilmos történész, muzeológus). A kiállítás nagy mértékben támaszkodik Sümegi György gyűjteményére, főként a grafikai anyag.

11 Sümegi György: *1956 plakátjai* (Budapest, 1995, Corvina). A plakát előzménye az 1985. július 1-én a müncheni *Nemzetőr* címlapján megjelent Szalay-rajz: *Az Apokalipszis négy lovasa Magyarország felett.*

A más-más nézetű, nyugati magyar művészek között ritka az összeborulás, Szalayt – noha a Picasso által is elismert kevesek egyike – végig elutasítja a balos magyar emigráció, groteszkségén a konzervatívok akadnak fönn. Párizsban kibontakozik Pán Márta modern szobrászata, *Le Teck* (teakfa) című alkotására Maurice Béjart balettet koreografál Gerry Mulligan zenéjével. Reigl Judit 1950-ben emigrál, gesztusfestészete is csak Nyugaton érvényesülhet, némelyik elvont műve a hazai tragikus káoszt éppen megragadja. François Fiedler szimplán zavaros korabeli képeiről ugyanez nem állítható. Nicolas Schöffer *CYSP 1.* kibernetikus robotszobra óriási hatással van a korabeli nyugati művészetre. Amerigo Tot szobrászművész sorra nyeri az itáliai pályázatokat, Uitzot elnyeli a szovjet sötétség, a párizsi Victor Vasarely ki se látszik az op-art sikerekből. Az utcai eseményeinek tanúja a Marosán Gyula–Bazsó Sarolta festőházaspár november végén disszidál Kanadába. Marosán tollrajzsorozatát 1958-ban láthatja a torontói közönség. Rapaich Richard Franciaországba emigrál, 56-os fotográfiái és rajzai életre szóló muníciót jelentenek a grafikusi, gobelinművészi pályán.[12]

A magyar véráldozat nem hagyja hidegen a más ajkú képzőművészeket, a válaszok itt nem olyan nagyszámúak, mint az írástudók reakciói. Hatvan év után ettől a kevéstől is elfogódunk, és érdeklődésünk kinyílik arra a különb Európára. Átnézve a képeket, óhatatlanul összevetem a szokásos szempontokból. Tartok is tőle, ilyenkor csalódást okozhat az új találkozás egy-egy közhelyszerűen dicsért művel. Nem egyszer látva Oskar Kokoschka *L'Enfant de Bethleem, 1956* című színes litografált rajzát, az a benyomásom, hogy beleérzése elhagyja grafikai teljesítményét. Idegborzoló félelemhelyzet, a csecsemőjét magához ölelő örök anya előtt koporsó-jászol a rajz címével, háttérben a szétlőtt város, menekülő család – mintha egy tervbe vett nagy kép vázlata lenne. Marc Chagall *Mère et enfant* (1956) litográfiája kifinomult kompozíció, a művész semmit nem bíz a véletlenre (mint annyiszor), óriási, valószínűtlen galambja védelmezőn beúszik a gyermekét ölelő anya és az égő város közé. A lengyel plakátgrafikus Franciszek (Andrzej Bobola Biberstein-) Starowieyski *Síró galamb* plakátjával hívta 1956-ban véradásra a magyarokkal együtt érző Varsót. Emblémává csiszolt formanyelve teljesen elüt későbbi szürrealista posztervilágától. Az a legmegrázóbb, azt mondják az emlékezők, a lengyelek megértették, mi a teendő. Varázslat.

•

12 Kecskeméti Kálmán filmrendező munkái az 1956-os fotográfiáról és a művészsorsokról:
Veszélyes képek. 2005. I–II. 95′ – Képzőművészek, akik 56-os munkáik miatt retorziókat szenvedtek el, börtönbe kerültek vagy emigrációba kényszerültek. Operatőr: Gulyás János. Szakértő: Sümegi György. ÁH Történeti Levéltár. Vágó: Gulyás Tibor. Szereplők: Karátson Gábor, Papp Oszkár, Rapaich Richard (Franciaország), Kéri Ádám, Veszprémi Imre, Ambrus Győző (Anglia), Bíró Lajos, Bényi Árpád, Franciszek Starowieyski (Lengyelország). Támogatta: MTFA.
Az áruló ezüstnitrát. 2006. 45′ – A fotózás nehézségei és következményei a forradalom napjaiban. Elkobzott fotóalbum, mint az egyetlen perdöntő bizonyíték halálos ítéleteknél. Operatőr: Gulyás János. Vágó: Gulyás János. Szereplők: Saáry Éva (Lugano), Csiffáry Gabriella, Almási László, Rapaich Richard, Jajesnicza Róbert.

A szóbeliség és az írás gravitációja más: zúgnak a klasszikusok szállóigéi, nemzeti ima, sikoly, átok, keserű humor keveredik. Egy kilőtt körtéri harckocsin ez áll: „Szovjet Magyar Barátság" – telitalálat. Fénykép örökíti meg az időnek az aluljáró csapdájába szakadt tankot is egy fővárosi Csemege bolt előtt – íme, a nagy rendező. Fotográfiák és híradófilmek hitelesítik a szabadságharc valóságát. Végül a *TIME* heti hírmagazin 1957. januári címlapján megjelenik a filmplakát ízű, összefoglaló grafika: városunk romjai és a lyukas zászló-rekvizitum előtt elszánt tekintetű, fegyveres népfelkelők, a híres svájci sapkás *pesti srác* és fejkendős szabadságharcos nő társaságában a szikár férfi főalak, bekötött kézzel is dobtáras géppisztolyt tart, az utca nyelvén: gitárt. Felirat: MAN OF THE YEAR – HUNGARIAN FREEDOM FIGHTER. A címlapfestő Boris Chaliapin (Fjodor Ivanovics Saljapin orosz basszista fia) mint nyugati lelkiismeret, évekre befolyásolja a rólunk alkotott közképet.

Hű összképnél nem tekinthetünk el a képzőművészek cselekedeteinek megismerésétől.[13] Élet és halál mélységélességét a forradalomban részt vevő művészek helytállása és sorsa adja, börtönnel, kitelepítéssel, eltiltással a tanári pályától, kiállítástól. A Képzőművészeti Főiskolánál ellenálló Komondi Sándor harmadéves festőnövendéket és társait[14] négy fegyvertelen honvéddel együtt a szovjetek legyilkolják.[15] Fiatalabb művészek is áldozatul estek a Vörös Hadseregnek. Magyar Katalin, a Képző- és Iparművészeti Gimnázium növendéke, önkéntes ápolónőként halt hősi halált. Két emléktábláját Polgár Ildikó és Meszlényi János készítette, a főiskolásokét Csikai Márta, Kutas László, Rácz Edit és Tóth Edit. Legyen ez a bekezdés fiatal művészáldozatoké.[16]

Hány élet kell a farizeus jóllakatáshoz? Egy ingerült író statáriális nyilatkozata szerint „56-ban a képzőművészek nem csinálnak semmit". A sánta kutya is lekörözi ezt a hazug provokációt. 1957. január 21-től a művészeti egyesületeket BM-felügyelet alá vonják. Szeme se rebben az éber bírának, úgy találja, érdemes arra, hogy belerúgjon a képzőművészekbe. Mintha a Képzőművészek Szövetsége nem írta volna alá a Magyar Értelmiségi és Forradalmi Bizottság röplapjait. Félművelt, félrenevelt naiv kezdők talán beugranak az efféle manipulációnak. Elég is az únnivalóból, mert Domokos Mátyás: *Képregény* című, *non-fiction*

13 Sümegi György művészettörténész kutatómunkája, cikkei és könyvei: *1956 plakátjai* (Budapest, 1995, Corvina); uő.: *Kép-szó. Képzőművészek '56-ról* (Budapest, 2004, PolgArt); uő.: *1956 képtára – gyorsjelentés* (Budapest, 2006, L'Harmattan).

14 A főiskolások: Bódis Antal, Csűrös Zoltán, Komondi Sándor, Kovács József. A honvédek: Dancs Miklós, Juhász Sándor, Kamuti Lajos, Széll László.

15 Csizmadia Zoltán – Csizmadia Zoltánné: *A Magyar Képzőművészeti Főiskola részvétele az 1956-os forradalom és szabadságharcban* (Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2001. Döbrentei Kornél előszavával).

16 „Elárultak bennünket". Dokumentumfilm, 63'. Rendező: Kisfaludy András. A megszólalók: Balogh László, Bencsik István, Bóka Dezső, Csizmadia Zoltán, Csisztu Mihály, Dede Ernő, Keserű Ilona az 1956. november 7-ei tragédiáról. (Premier: 2006. nov. 3., Képzőművészeti Egyetem.)

műfaj-meghatározású, esszéisztikus kultúrtörténeti emlékezése sokkal figyelemreméltóbb.[17]

•

A Sztálin-szobor ledöntésével a szocreál is meginog. A forradalom elől Moszkvába iszkoló Révai József hiába jön vissza 1957 áprilisában, a párt ravaszabb kultúrpolitikára vált. Ami marad, az a közízlésben ellenőrizhetetlen képzettársításokat keltő, így veszélyes modern alkotások megbélyegzése (a frissen induló ÉS-ben)[18] az olyan példamutató, elhivatott munkákkal szemben, amelyek a közvélemény szerint „rendesen ki vannak dolgozva és nem mennek ki a vonalból". Mao majmolói a „Virágozzék száz virág, versengjen száz iskola" jelszó jegyében leleplezték a még „sötétben bujkáló" formalista, destruktív népellenséget a Tavaszi tárlaton,[19] röviddel az 57. május elsejére kivezényelt massza pszichikai nyomásának mellékhatásaként. A legitimációt kicsikaró mutatvány másik eleme: lám mekkora művészi szabadság van itt, a szocializmusban.[20] Nem kell bedőlni a rövid ideig tartó nyitottságnak. A szocreál átértékelése eleve felemás, a klasszikus esztétika prokrusztészi műtőasztalon reszket. Néhány sikeres élveboncolás az öncenzúrának is megágyaz. Maradhat modern is, aki behódol, aki hódoltat.

Hincz Gyula önfeledten hisztériázhat, *Ellenforradalom 1956* című zűrös rézkarca majd eldurran a méregtől, neki a karhatalmista veszteség fáj, nem az Országház előtti mészárlás. A Képzőművészeti Főiskola tanárai igencsak különbözően állnak a forradalomhoz. Némelyikük érvényesíti is osztályharcos szemléletét. Bernáth Auréltól eltávolodik kiváló tanítványa, Csernus Tibor. Az előbbi útja a *Munkásállam* című utópista seccóhoz vezet,[21] utóbbié a világhírhez. Bortnyik kommunista művészetpolitikája Berki Violát veti vissza. Domanovszky Endre a Képzőművészeti Főiskola új igazgatója is megengedheti magának a szájbarágós munkás–paraszt–értelmiségi jelenetek erőltetett, dekorációs fellazítását. Ék Sándor a grafika tanszék vezetője azonban nem csapong, rendületlenül a szovjet úton menetel a legmegbízhatóbb művészkáder (*A szekszárdi direktórium kivégzése,* olajfestmény, 1957).

A diktatúra visszaállítói a lánctalpak nyomában egyből a fasizmussal riogatnak. Szamuely Tiborné, Szilágyi Jolán festő is teszi a dolgát, gúnyrajz-soro-

17 *Holmi*, 2006. július, 851–867.

18 Oelmacher Anna: *Forradalmi tett vagy kispolgári revizionizmus?* (1957. május 10.)

19 A tárlatot a Műcsarnok rendezte Makrisz Agamemnon képzőművészeti kormánybiztos (1956–57) felügyeletével (1957. április 20.–június 16.). A kiállítókat csoportokra osztották, az absztraktok és szürrealisták külön szerepelhettek, kiállítottak az Európai Iskola művészei is. 70 908-an nézik meg a tárlatot (374 festmény, 124 grafika vagy akvarell, 156 plasztika).

20 A tárlat rendezésének körülményeivel foglalkozik doktori disszertációjának részeként Szeifert Judit: *Rejtőzködő művészet – nem hivatalos művészeti stratégiák 1949–53 között és a progresszív művészet útjai (kitekintéssel 1957-ig)* (ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2011).

21 1970. Budapest, MSZMP KB volt székháza, az Országház mellett, a „Fehér ház".

zatának egyikén Mindszenty hercegprímás vámpír-denevérként menekül a cilinderes, kapitalista bőregerek és a zergetollas kalapú varjúsógor társaságában a vörös lobogó elől *(Oszlik a sötétség,* emléklapterv 1957. május 1-re). A kommunista gúnyképek eszköztára elég önállótlan, a keselyűárnyékú főpaptól a Nagy Imre- és Mindszenty-fejű, viperatestű hidráig terjed. Váli Zoltán *A fasizmus réme* című linómetszetének egyik mezőjében is együtt szerepelnek.[22] A megtorlás uszító ikonográfiájában a főbűnök között a könyvégetés teljesíti a fasisztázó vádat, főmotívum és szégyenpecsét, a fejjel lefelé fölakasztott halott. Képeken: Major János *Akasztott ember* (rézkarc, 1957); Kőhegyi Gyula *Lincselés* (linómetszet, 1959); Ék Sándor *Meggyalázva* (litográfia, 1957). A zsigeri bosszúnak semmi köze a mai titokfejtők Tarot-árkánum hasonlatához. Dilettáns és alapos munka egyaránt akad a propagandatermékek között, az olcsó népszerűséget is bedobják – Sebők Imre képregényrajzoló a belügyi lapok illusztrátora lesz. Farkas Aladár a munkásmozgalom szobrásza, nemcsak a megkínzott karhatalmisták bronzszobraival (érdekes, dinamikus munkák), hanem a gagyi munkásőr-romantikával is kedvenc lesz, hogy az emlékplakettek arzenálját ne is említsem. A magyar művészetnek a megtorlás olyan díszletei között kellene életben maradnia, amivel a hatalom 1957-től folyamatosan jelzi fennhatóságát. Mintának néhány jellemző; Kádár György *Miénk a gyár* (olajfestmény, 1957); id. Kalló Viktor *Az ellenforradalom mártírjainak emlékműve* (bronz, 1960, volt Köztársaság tér); Kiss István *Fegyverbe* (1969. Tanácsköztársaság-emlékmű a Regnum Marianum templom helyén).[23]

A forradalom utáni évek bizonytalansága olyan epizódokkal terhes, mint Borsos vizsgálati fogsága 59-ben, holott 57-ben még Kossuth-díjjal kísérleteznek nála. Van, akinél be a lekenyerezés, másokat nem is kell megvesztegetni. Csáki Maronyák József mindenkit kiszolgál, nincs egyedül. Egészen más karakter Tóth Imre, munkásidentitás, főiskolás éveiben népi kollégista. A grafikus- és festőművész a merev mozaikot kivéve ízlésesen bontja a formát, témái alapján mint szocreál formalista jellemezhető, pusztán a nyakig érő ideológia miatt.

Az uszító kultúrpolitikától az esztétika veszít legtöbbet a hiteléből, ha látja a kárát egyáltalán. A célon rendre túllő Aradi Nóra, a műkritika cerberus főnővére. De minden fogás meglazul, kifárad egyszer, a rideg eljárás alkalmatlan 1956 szabadságemlékének elnyomására. Kondor Béla kezdettől fogva nem ettől a hatalmi közegellenállástól idegesítően jó és érvényes, hanem fordítva (*Forradalom,* olajfestmény, 1959). Az érvényesség minőségétől, a fölösleges fájdalmakra összpontosító értelemtől reszket a kamarilla. Ezt a kísérletező nemzedéket szándékos műhiba lemaradónak ítélni. Elavul a provinciális–progresszív megtévesztő koordináta-kísérlet, a haladó jelző kiüresedik 56 vonatkozásában – csak a szabadságvágy és a humanizmus nem avulhat el. (Majd a hamiskártyás „de-

22 További 11 metszete albumban: *Ne felejtsük el 1956 október 23-át.* 1956. október 23.–november 4. Váli Zoltán linóleummetszetei. Képzőművészeti Alap Képcsarnoka.

23 Utóbbi szobrok ma a Memento Parkban állnak (Budapest, XXII. ker.).

mokratikus ellenzék" húz elő ilyen lapokat.) Azok a művészek (pl. Konok Tamás), akik elsősorban művészi programjukat tartva szem előtt töltenek huzamosabb időt Nyugaton, elkerülik a megpróbáltatásokat.

A Tavaszi tárlat után tíz évvel már nyilvánvaló, rafináltabb bűvészmutatvány kell 56 szellemiségét visszatartani. Új híveket szerzendő, Kassák magánkiállítása kapcsán vezeti be a rezsim a tiltás–tűrés–támogatás szelekcióját, ahol 1956 a fő válóok. Hibás az a reflex, ha attól értékelnek túl esztétikai szempontból valamely alkotót vagy közösséget, hogy a hatalom mellőzi vagy tiltja. „Versenyképes" hívek kellenek a szocializmusnak, és színvonalas, hatásos propaganda. A művészeti főiskolák, de már a „Kisképző" is a legjobbak között vannak Európában. Ha a külsőségeket nézzük, a megbízható művészkáder sem okvetlenül dilettáns, hanem képzett alkotó, aki majd a rendszerváltás után is bőséggel jut megrendeléshez (Balogh Istvántól Varga Imréig). A 48-ban is 56-ot látók feltalálják a pol-beattel nyakon öntött Forradalmi Ifjúsági Napokat.[24] Az átértelmező agitációs propaganda fokozott éberségre kényszerül, mert az „emberarcú szocializmus"[25] közép-európai kalandja után három elkeseredett fiú, a tiltakozás végső eszközeként öngyilkos égőáldozatra is képes.[26] Mi köze ehhez 56 művészetének abban a korban, amikor az általános művészetoktatási irányelvek vonalassága eltávolítja a fiatalokat a vizuális kultúra modern formanyelvének megértésétől, elfogadásától? Az, hogy minden gyanús már, ösztönösen utáljuk a hatalommegtartási színjáték ideológiai fogásait a műelemzésben az érvelés helyett. Talán a képzőművészet is megalkuvással fertőzött? Ezt ismét a rakoncátlan, kísérletező, vonalból kilógó magyar művészek sínylik meg annak ellenére, hogy sorra nyílnak itthon a Henry Moore-, Chagall-, Vasarely-kiállítások. Egy nívós, nyertes mű sem állítható föl a helyi pártbasa rábólintása nélkül, és gyakran ő választ a harmadosztályúból. Következmény: az összezavart közönség már nem közösség. Tünet: fércművek keverednek remekművek közé és a fölvert habbal a silány triumfál. Jelige: „Ilyen szart bárki produkálhat." Mellékhatás: a kiábrándult magyar fiatalok a popkultúrához, az áthallásos rockhoz vonzódnak, de a pártbürokratáknak ennél is ijesztőbb, ha a betöretlen csikók az anyatej után az otthon füvén legelnének. A népművészet alkalmas jelképeibe még belekapaszkodhat a nemzet. Figyeljük meg, az 1970-es évektől 56 spiritualitásához vezetnek a legkülönfélébb közösségi cselekvések, majd összekapcsolódnak a sorstragédiák Magyarország szétdarabolásának nyílt idegvégződéseivel. Gyanús kopjafa-állítások, nehezen ellenőrizhető magyar–magyar kapcsolatok, mindenből kikezdett ügy lesz, orvosi, építészeti, népzenei, filmművészeti… Az MSZMP, KISZ KB, PB és az összes rövidítés felszisszen: nyakunkon a nacionalizmus!

24 1848. március 15., 1919. március 21. és 1945. április 4. összevont KISZ-es ünnepe, 1967–1987.

25 Csehszlovákiai kísérlet 1968-ban a rendszer megreformálására, az ún. prágai tavaszon.

26 1969-ben Prágában Jan Palach, Budapesten Bauer Sándor, 1970-ben Brassóban Moyses Márton halt így mártírhalált.

„Amit nem tudsz legyőzni, annak állj az élére!" Egyik ilyen házi feladat az Inconnu csoport felbomlasztása. A fő csapás hatékonyabb, az agyonmesterkedett népi–urbánus ellentét szétfertőzése. Ez volna az 56-os szabadságeszményt sárba ragasztó kolonc? Ez is. 1956 hagyatékát kisajátító trükk, arra az újratekert srófra, hogy a formalisták a Tavaszi tárlatig alig mutatkozhattak. Féligazság. Számolják össze, hány nem Európai iskolás, ide-oda be nem dobozolt, modern, az aczéli zsurnalisztikában változatosan kicsúfolt művészt ért atrocitás! A kiszorítósdit játszók nem is értik, hogy az a szabad művész, aki ehhez nem szervezkedik.

•

A nyugati magyar közösségek gyakorta maguk állják a szabadságharcos emlékművek költségeit. A tengeren túl, Chilétől Kanadáig félszáz, az Amerikai Egyesült Államokban 1961 óta mintegy harminc 56-os emlékmű és műtárgy található, egy részüknek homály fedi az alkotóját. Kiemelkedő Popovics Zoltán szobrászművész bronz domborműve Denverben *(In Memory of the 1956 Hungarian Uprising,* 1968). A lyukas zászlóval takart, magasba emelkedő áldozat a torinói leplet is megidézi. Norwalkban található az 1956-os szabadságharcosok emlékének ajánlott dombormű, Szalay Lajos alkotása, 1969-ből (Győrfi Sándor másolata a Miskolci Egyetem aulájában látható). Kúr Csaba szabadfogalmazású *Mártír* domborművei közül (Youngstown, Taylor) egyet itthon is láthatunk, Pápán. A téma műfaji változatosságát illusztrálja a First Hungarian Church of Christ (Miami) üvegablakán a forradalmi zászlós kopjával a sárkányt ledöfő arkangyal, Tóth Dezső műve. Ugyancsak a forradalmi lobogóval komponált a bostoni Liberty Square *Memorial to 1956* szobrásza, Hollósy György. Most, a 60. évfordulón avatják az amerikai magyarok, a New York-i Riverside Parkban, a Kossuth-szobor mellé lefektetett, közepes malomkő méretű emlékművet.[27] Koronga az 56-os zászló közepét idézi, lyuggatott réseiből ledvilágítással az 1956. október 23-án látható csillagképek ragyognak föl. A kontinens figyelemre méltó szobrai közül nem maradhat ki a torontói FREEDOM FOR HUNGARY – FREEDOM FOR ALL feliratú bronz emlékmű (Victor Tolgesy/Tölgyesy, 1966, Budapest Park). Elegáns, nagyvonalú, levegős, modern terv, szabad asszociációs pályákat kínál a széthulló ötágú csillagtól a csapongó szárnyakig. A kiemelkedő színvonalú alkotások mellett dilettáns és naturalista produkciókat is elkövet a jóindulat.

•

A forradalmi jussal nyomuló, önjelölt rendszerváltók sínen futó pártjainál mindig késnek a vonatok. Tőlük függetlenül, folyamatosan megfigyelhető (és megfigyelt) a valóságos változás a vizualitásban. Az áthallásos kifejezés a konkrét felé fordul, a kritikus tónus (1976-tól számítom) már a diplomázó Iparművészeti Főiskolás grafikusoknál fölfedezhető. A mézes-mázos Aczél nem mulasztja el

27 Tervezője Nagy Tamás, Ybl-díjas budapesti építész.

megnézni a diploma-kiállításuk kivonatát a Fiatal Művészek Klubjában.[28] Az ehhez képest a botrányművészet hangsúlyaival, az esztétikai limlom szintjén provokáló Inconnu egyfelől, másfelől a BM által szintén „megfigyelésre méltó" alkotók jobbnál-jobb művekkel ingerlik a közfigyelmet. Ilyen Harasztÿ István két szobra: *Piros inga* (1976), *Az 1956-os forradalom emlékoszlopa* (1989) és Deim Pál *Golgota*-variációi (litográfiák, szobrok, 1989–1993).

Elgondolkodtató, hogy minek nincs köze 56-hoz – pedig lehetne, sőt van, a tagadás tagadói szerint – és ez egyáltalán nem esztétikai értékszempont, hiszen a társadalmi revolúció és a művészeti forradalom egybevágósága meghaladott tézis. Az 50-es években még formalistának bélyegzett nonfiguratív, konstruktivista, neoavantgárd felfogásokat a bauhaust lebutító szocialista kirakat-építészet faldekorációként még segíti is. Szabad az út a nem ezért, hanem saját művészeti programjuk miatt formabontó alkotók előtt is, mint Martyn Ferenc, Bak Imre, Fajó János. Az erőltetett modernitás lehetőségei persze nem hívják elő a közízlésből az esztétikai megértést. További negatívum, hogy a rendszerváltás 56 örökségét jobbra-balra cibáló pártjainak látásmódja belül is széttartó. Sokat árt a művészeteknek, a művészeknek. A züllött és befolyásolni már nem képes TTT-szisztémát az új pártszerkezet sleppjei a maguk képére maszkíroznák. Ebben szocializálódtak. A reformkommunista, az állítólag liberális és a nemzeti ízlések még véletlenül se egyeznek ki. A kívülálló művészek mehetnek amerre a szemük lát. Bényi Árpád is függetlenül festi meg *„7×8" Fájdalmas örökség* című képeit 2006-ban. Lenézve az „érdekek zónáira" kiderül, hogy az obskúrus kategóriák: provinciális, konzervatív, haladó, urbánus, progresszív ismérvei felszínesek és tarthatatlanok, mert az 1956-os forradalom és szabadságharc-eszménynek mindez nem lényege – továbbá „az én ötvenhatom" attitűd elvileg felülírná kategorizálást. Nem hagyják. Dafke naturalista emlékművet rendel az egyik, csak azért is formabontót a másik, juszt is népiest a harmadik, „a szocreál haladó hagyományaihoz visszanyúlót" a negyedik.

•

Az elvárások zajló tengeréből egy szirt emelkedik a hajótörötteknek, a méltóság. Ezt képviseli ezernyi 56-os kopjafa. Tőrül metszett, ősi, absztrakt sírjel. Ha nem lenne magyar népi vonatkozása, a „progresszió" is elviselné, mutatja a rákoskeresztúri Új köztemető 301-es parcellájának kialakítása. Kéne a nép, ugye? A mellőzhetetlen, de képzetlen emlékezőknél a formailag izgalmas emlékműterv is idegennek hat, és a befogadhatatlan objektumok mellett egyszer csak megjelennek a fejfák. Széna tér: gazdagon csillog-villog a krómacél lobogó a bevásárlóközpont imázsához simulva. Az igazi ötvenhatosok mégis azt a néhány szerény kis kopjafát koszorúzzák az 1956-os emlékkőnél, ami 1989-től a Széna téri áldozatokra emlékeztet. Egy adott köztéri műtárgy léte pontosan visszave-

28 Az FMK a Fővárosi Tanács és a KISZ kreatúrája 1960–1998 között működött. Az épület ma KOGART-ház.

zethető a megrendelő és a zsűri politikai színezetére.[29] 1956-tal összefüggésben éppen a kegyelet nem kívánja, hogy teoretikus látványerőszakkal gyötörjék a népet. Az Ötvenhatosok terén a „vaskefe" csúfnevű emlékmű[30] köznépi jelentése teljesen eltolódott az eredeti szándéktól. Elidegenítő, nem látják át. A „fogyasztó" képzeletében nem állnak össze a rozsdás vasrúd-individuumok győztes összefogássá. Ellenkezőleg, a vassal letiport szabadság rémlik föl az emberekben, az idősebbeknek a Lenin jégtörőhajó a Lenin-szobor helyén. Ki drónnal száll fölébe, annak land-art e táj. Toronydaruból még a Nagy Imre újratemetési ceremóniájának háromszögekkel operáló díszlete is az emlékképek közé ugorhat. A lyukas zászló motívum ott tervezői kivonat maradt, engedve az esemény többirányúságának, az emlékező sokaság nem az absztrakció megfejtésével foglalkozott. (A budai Gesztenyés-kert túlteoretizált emlékműtervei lefestik a divatos, a művészetet háttérbe szorító, közönségszervező okoskodást.) Nagy Imrénél maradva, a pofonegyszerű fogalmazás is problémát okoz átlagpolgár ismerősömben, legalább kíváncsi. Miért áll a hídon?[31] Kifejtem neki a híd szimbolikáját, s hogy Nagy Imre az Országház erkélyéről a tüntetőkhöz szólva két perc alatt eljutott a kifütyült *elvtársak*tól a *barátaim*hoz, a néphez, és rövid úton a másik partra. Nem akarják a fehérgyászt sem. ha az avantgárd, felsőbbrendűnek vélten távolságtartó, mint Jovánovics György posztmodern elgondolása (Új köztemető, *Az 1956-os forradalom mártírjainak emlékműve,* 1992). Sajnálom, mert az egyszerre építmény és plasztika nem a megrendült rend, tételei azonosíthatók: a felszín, a mély és az emelkedett réteg. Távlatában a kéményként égre mutató torony figyelmeztetése hív a kegyelet helyéhez, meglátNI a kárpittal takart antik templom-szarkofág szemfödelének részleteit. A halandók szintjén a másvilági, személytelen, üres képfülkéhez célzó, nyomasztó kősikátor visz. Koszorúk itt is, de nincs katartikus vigasztalás. Az elkerülhetetlent kőaknába süllyesztett fekete gránit hatszög-hasáb urnaként képviseli. Az építész a képzettársítás lehetőségeivel irányít az építményében. Aki nem akar részt venni Jovánovics szertartásában, kérdezheti: mi köze ennek a konkrét tragédiához? Mást kérdezek. Hány Márciusban Újra Kezdjükig hűthető a szabadság hasadóanyaga? Melocco Miklós szegedi és veszprémi szimbólumhalmozásaihoz más kalauz kell, a teátrális látvány akadályozza az elmélyülést. A zsúfoltság, a mindennél is többet elmondani akarás általános tünet. Kivételes arculatformáló lehetőség maradt az *56-os műegyetemi emlékmű*ben.[32] Csíkszentmihályi Róbert világos jelképiséggel bontakoztatja ki a szabadság géniuszának nőalakját az egyetemi menet szoborcsoportjából. A naivan emelkedő, védtelenül kitárulkozó idea tisztasága

29 Rajk László építész veszprémi lemez-plasztika emlékműve a megsokasított csapongó lobogóval (2005–2006). A dekoratív látványtervtől elmarad a kivitelezés.

30 i-ypszilon alkotócsoport: Dósa Papp Tamás, Emődi-Kiss Tamás, György Kata, Horváth Csaba.

31 Varga Tamás bronz emlékműve, 1996. Budapest, V. ker., Vértanúk tere. („A nemzet vértanúinak 1918–1919" emelt emlékművet az 1945-ös kommunista hatalomátvétel után ledöntötték.)

32 Budapest, XI. kerület, Műegyetem rakpart 3.

alapvetően eltér Eugène Delaxroix harcos nőalak-felfogásától (A szabadság vezeti a népet, 1830). A szoborkompozíciót visszafogja a mellérendelt statikus kellékek színpadiassága – mintha az eszményi szabadság ettől is megválni vágyna. 56 nyilvános plasztikái hasonló problémákkal terheltek, mint köztéri szobrászatunk általában. A biedermeier hősökhöz idomult közízlés kiszolgálása és a fogalmi zűrzavar leplezése extravagáns rongyrázással mérkőzés állása: iksz. A széttartó felfogások vektora az emlékműállítás felelősségére mutat.

A letisztult monumentumok letisztult gondolatokat közölnek. Menasági Péter klasszikusan kombinálja a realista elemet a szimbolikussal a *Mansfeld Péter emlékmű*nél.[33] A megtorlás súlyos falansztertömbjei között álló a fiúakt védtelensége többet közöl a felhabzó maníroknál. Czinder Antal budapesti, Bakátstéri bronzszobra (1993), az utcakövön fekvő, zászlóval takart áldozat kivételesen *humanista* megformálás. Ez a lényege Nagy János rusztikus emberkeresztjének, a halott bajtársát vállán vivő alaknak.[34] A sokat kritizált naturalista modor is elmegy néhány speciális helyen, a *Pesti srác* bronzszobra a Corvin-közben (Győrfi Lajos, 2006). Csornán az elérhetetlen szabadság vágyát kifejezni próbáló allegória a lebegő (kifeszített), fényes réznappal új technikai eljárást hoz az 56-os emlékművek körébe.[35] Móron Nagy Benedek lendületes absztrakcióval formált bronz lyukas lobogója, tartozékaival és térképzésével egységesebb, stílusosabb összképet ad (2006). Szervátiusz Tibor a hideg, világos, szabálytalan sziklatömb és bálványtiszta körvonalú siratóasszony fekete bronzidol ellentétéből hozza ki a tragédiát (Orosháza, 1994; Budafok, 2001). Pestszentlőrinc földjét nyomja F. Kovács Attila bazalt kockakövekből épített döbbenetes halmaza (2012). Frontján az áldozatok és vértanúk neveit viselő kövek közül kirakva plasztikusan kiemelkedik 1956 évszáma. A kubus tetején örökmécses lángja lobog. Okos mű. 1956 szellemiségét az arculat felől közelítő, megragadó emlékművet állított Rákospalota 2012-ben. Harmath István szobrász a formasűrítés legjobbjaihoz fölérő bronz kompozíciója a lyukas zászlóval egybefonódó emberalakokból új, spirituális ünnepjelet alkotott, maximálisan kihasználva az anyag adottságait. Jakab Csaba építész a szobrot magasba lövő fúgás oszlopa szerves eleme az emlékműnek, miközben a környezetéhez is alkalmazkodik. A Kiskunmajsán 2002-ben fölszentelt *56-os hősök kápolnája* nagy gondolat – Csete György fehér épülete.[36] Lövedékpalást esésű tornya győzelmi jel, hegyén a négy világtáj felé sugárzó, háromdimenziós kereszt. Szimbolikus a lyukas zászlót és a Corvin-közt egy lendülettel idéző íves épületrész fala a körablakkal, s abban az egyetlen méltó elemmel, a kereszttel. Találó jel a figyelő szemnek, átjáró szabad léleknek. Íme, lehet az objektum egyszerre merész, nemes, értelmes. Nem akad párja a jelen agyonfizetett, sokat akaró pályaművei között, ehhez a technikai profizmus kevés.

33 Budapest, II. kerület, Mansfeld Péter park (Veronika u.), 2004.

34 Tardosi márvány dombormű, Esztergom, a Bazilika alatti Sötétkapu bejáratánál, 2006.

35 Berg Glória – Árpási Tamás, 2006.

36 Ide temették később a Corvin-köz ellenálló hőseit, Pongrátz Gergelyt és Ödönt.

A művészi pálya ötvenhatos tanúira fokozottan érdemes figyelni, a közvetlen vizuális benyomásoktól többet remélve. Ne gondoljuk, hogy lejárt szavatosságú műtárgyakkal traktálnák a veteránvilágot. Ellenpéldának hozom fel Lux Antal ofszet sorozatából pl. a *Monitor VI.* című képet. Egyéni, filmszerű látásmódja kilép az emléktárgyak modorokba rögzültségéből, kerülve a sablonos dokumentumhangulatot, belső nyomatait adja át. Lux 1956-ban munkaszolgálatos katona, az ellenálló Mecseki láthatatlanok[37] egyike. Schrammel Imre lőtt (porcelán-raku) szobraival a kikerülhetetlen, nyers érzéseket hozza közel. Az emlékezet sokrétű megnyilvánulásainál, a gobelintől a lézergrafikáig, 56 képzőművészeti arculata alapvetően nem változik. Pár elem bővíti a készletet, így az utcakő az egyik természetes kellék. Nagy János *Kődobáló* (bronz, 2011) vézna és csupasz legénykéjének lendületes mozdulatát a fölmarkolt szögletes macskakő kapcsolja az ellenálláshoz. Péterfy László 1995-ös emlékműtervén (bronz, fehér kő) a fejét fogó, a tragédiától roskadtan ülő alak egy madáchi 1956-os szín Ádámja is lehetne. Mögötte az üres fehér fal teleírásra vár, és mégse kíván kiegészítést.

•

Hódít a retro-atmoszféra a poszterek között,[38] 56 fotó- és dokumentumfilm anyaga, fikciós filmvilága igen markáns és befolyásoló. Érzi ezt a grafikusok többsége, és inkább a szimbolikus kifejezéseket hajtja[39] változó sikerrel. Átnézve a legújabb nemzedék 2016-os, *1956 plakátokon* pályázat[40] kiállításra beválogatott és kihagyott terveit, megállapítható, hogy az új termés nem hozza azt az élményt, mint 1988–1992 poszterei.[41] Talán ahogy lazulnak az idegrendszeri kötelmek, és már nem öröklődik a megszenvedés fantomfájdalma, 56 esetében ez a művészeti ág is a trouvaille-tévedések felé tolódik. Főként a *vörös* szín kezelésében, a zászló*lyuk* lövedéknyomként, október ***o***-jaként, tátongó sebként értelmezésében figyelhetők meg félrefogások. A felkészületlenség homályában elmosódik, hogy minek mi a jelentéstartalma. Egy óvatlan gesztus, s még a megtorlás is megdicsőülhet, nemzeti törekvéseink lényegével ellentétes üzenetű melókat tákolva össze felelőtlen poénokkal. Szimpla vdj-scratch-mix[42] ez a történelem kerekével. Az emlékév bélyegpályázatának közönségdíjas blokkján is fonák az üzenet: a nemzeti zászló–szabadságharcos jelenet montázsában pont

37 A szabadságharc leverése után a hegyekben tovább harcoló csoportok, 600–800 fő.

38 Orosz István: *Egy mondat* (2006). Fotó kisfiú önmagáról, a képet a ТИРАНИЯ betűi zárják harapófogóba, az egészet Illyés Gyula közismert versének kezdősoraival ikszeli át a grafikus.

39 Árendás József szétszakadó, szögesdrót-vöröscsillagos posztere (2006).

40 A beérkezett munkákból novemberben nyílik kiállítás a poste®festen, lásd: http://www.posterfest.hu/1-palyazat-60-ev-1956-plakatokon-beerkezett-plakatok/

41 Különösen nem ezekkel: *Товарищи конец* és *Munkásőrség* (hiéna-protkó fertőtlenítőben).

42 Látványt is használó disc-jockey keverés – zagyva, hülye, karcos nyiszatolás.

a fegyveres leányt veszi körbe perforált gyűrű a zászlólyuk helyén, mintha ő lenne kitépendő a történelmünkből.[43]

Mi jár a tinédzserek fejében?[44] A tini-fantasy global-mangát utánzó divat 56-tal küszködő verziója, megjelent a blogvilágban is.[45] Milyen pofonok várnak még 1956 arculatára, mit hoz a fiatal művészek újratermelődő populáris útkeresése? Tovább tart a korábbi évtizedek kételyes, dekadens tónusa? A pop-art pillanatképek figyelemfelkeltő kétértelműsége? Könyv Kata olajfestménye az *Emlékmű* (2012) egy hifi készülék „arca". Időkijelzője 19:56-ot mutat. Divatos a szabad vegyérték, az örökségminimalizálás, a jelen bamba üressége és a mindenről ez jut eszembe függőség kombinációja.

Ijesztően kritikus Szalkai Károly 2006-os, sorozatnak tekinthető komputergrafikái *('56 Memento)* mellett a *Zászló* című szitanyomat. Készítője így látja a helyzetet: a megkínzott lyukas zászló anyaga fakó, monokróm szövet, benne szögletes már a lyuk is. Illusztráció az utókor négyszögesítő önazonosságvesztéséről.

Szalay Lajos: El Drama de Hungría (tusrajz, sorozat, 1957)

43 http://magyarforradalom1956.hu/aktualitasok/belyeg-palyazat

44 1956-os Magyar Szabadságharcosok Világszövetsége – http://www.1956mszvsz.hu/bekuldott-palyamunkak

45 http://ellinor87.deviantart.com/art/1956-140624604

Domonkos László

Ja – okkupant[1]

A csapatkötelékek elnevezése és a folyamatos jelenlét indoka-„jogcíme" változott ugyan, maga „a" szovjet katona – a megszálló, az ál-„felszabadító", „a ruszki", a nőket tízezrével, állat módra erőszakoló, gátlástalanul zabráló, kisgyerekekkel és öregasszonyokkal olykor a leggicsesebb szentimentalizmust messze felülmúlóan gyengédkedő, betegesen bizalmatlan és ijesztően-abszurd módon primitív, a 48–49-es meg az első világháborús „muszka"-paneleknek egyszerrre meg is felelő, annak gyökeresen ellent is mondó szovjet hadfi – maradt. Mondhatni, a magyar élet olykor rejtett, máskor nyíltabb, azonban közel ötven évig nagyon is jelen levő, több szempontból mindent szinte alapjaiban meghatározó figurájaként. „Tényezőként", a „realitás" drasztikusan materiális manifesztumaként – örök helyzet- és mozgástér-mementóként. Csendőrként-rendőrként-felügyelőként-börtönőrként. „Ja – okkupant", mondta magáról némi vodka segítségével valamikor 1992-ben Kárpátalján a szálloda halljában velünk iddogáló veterán, újfent kicsit dosztojevszkijesen-önmarcangolóan, orosz paródiák („köpj szemen, bátyuska") élő illusztrációjaként. És itt voltak rajtunk ezek az okkupantok, sokszor vézna, kölyökképű, kopasz fiúk képében, akiknek inas, borotvált nyaka vékony rudacskaként emelkedett ki a többszörösen bő gimnasztyorkából, pipaszár lábukon lötyögött az ormótlan, randa csizma, tekintetük óvatos volt, ugyanakkor nyílt, kicsit ijedten tétova, kicsit a tartósan hülyítettek magabízásra igyekvő buzgóságával. A vállukon olvasható CA (Szovjetszkaja Armija, 1946. február 25-től a Vörös Hadsereg új hivatalos elnevezése) felirat valami szánalmasan igyekvő amerikanizmus-imitációt is kölcsönzött nekik – mint amikor az ágrólszakadt kültelki gyerek hivalkodóan felteszi a szemétben talált, kidobott, valaha jobb napokat látott cilindert.

*

A Szovjetunióban a sorkatonai szolgálat és általában a hadseregben uralkodó állapotok hű lenyomatai voltak a bolsevizmus rettegésbe és nyomorba fulladt

DOMONKOS LÁSZLÓ (1951) író, közíró, esszéista. A RETÖRKI munkatársa.

1 Részlet a szerző *Velünk* című készülő kötetéből.

világának. A második világháború befejeződését követően olyan iszonyatos világ köszöntött az országra, amihez képest még a harmincas évek rettegéssel teli, szörnyű szegénysége is idillikusnak tűnt. Sokan több éves evakuációból visszatérve lakóhelyeikre, csak mellékhelyiségekben, istállókban, mosókonyhákban vagy vasúti szerelvényekben tudtak családjukkal elhelyezkedni, a lakáshelyzet a korábbi (szintén igen rossz) állapotoknál is iszonyúbb volt. „Miközben a moszkvai közintézmények számára a Sztálin-korszak nagyságát jelképező, bizánci pompájú felhőkarcolókat emeltek, lakásépítésre nem jutott elég pénz. Egy belső használatra készült, titkos jelentés szerint még az olyan kiemelt létesítményben is, amilyen a hatalmas cseljabinszki traktorgyár volt, kilencezer munkás családostól földbevájt kunyhóban, 9900 romos barakkban, 5700 pincében vagy egy-egy konyhában élt – 1949 nyarán!" – írja Gereben Ágnes. A városokat és a falvakat elárasztották a háborús rokkantak, hajléktalanok, koldusok és a háború 30 millió áldozatának csavargó árvái, a hírhedtté vált – bár már a háború előtti idők emberirtásainak következményeiként korábbról is ismert –, rémes gyermekármádiák, az ún. bezprizornyikok. A romos, nagynehezen újraindult üzemekben – alig 13 százalékuk termelt ismét, 32 ezer gyár pusztult el – elképesztően alacsony (a korábbi 650–700 helyett átlagosan 450–500 rubeles) fizetésért heti hat-hét napon át robotoltak az emberek – a hétvégéket az újjáépítési rohammunka eszelős ideológiai erőltetése mellett azért is figyelmen kívül hagyva, hogy ily módon is elvonják őket az esetleges templomlátogatástól –, ráadásul a javadalmak kifizetését is gyakran hónapokra visszatartották, hogy leszorítsák a költségvetési kiadásokat. Az ínség akkora volt, hogy nagyon sok helyen a gyerekek egyszerűen nem járhattak iskolába, mert nem volt ruhájuk és cipőjük. 1946-ra pedig beköszöntött a Szovjetunió történetében immáron harmadik nagy éhínség, megint leginkább a kolhozparasztság számára. Gereben adatai szerint 1946 őszén Szibériában egy parasztcsalád hat hónapra öt deka cukrot, 13 deka teát és havi 2,3 kilogramm kenyeret kapott, „a kirovi terület képviselője a minisztertanácshoz küldött jelentésében döbbenten írta, hogy a frontról visszatérve azt látta, a parasztok kenyér helyett lisztből, lóheréből, pelyvából és mindenféle növényből álló keverékkel táplálkoznak; gyerekek is ezt eszik". És eközben még a nálunk békekölcsönként megismert állami sarccal is sanyargatták az embereket: kötelező jelleggel kellett államkölcsönt jegyezni, az egyes gyárak, üzemek pedig jó sztahanovista módon versenyben álltak egymással az előírt összeg túlteljesítéséért… három-négy heti munkabért „illett" felajánlani – a parasztságot pedig sújtotta a szintúgy kötelező beszolgáltatás is: az 1947. május 31-ei rendelet értelmében a nyomorúságos jövedelem 25 százaléka „maradt bent" mindezek következtében… Mialatt a *Pravda* diadalittas cikkek tucatjaiban számolt be nemcsak eme „vívmányokról", de arról is, hogy az újsütetű „testvéri országokban" az „önzetlen internacionalista segítségnyújtás újabb gyönyörű példájaként" egymás után indulnak a gabonaszállítmányok – Lengyelországba 900 ezer, Csehszlovákiába 600 ezer tonna –, a kiépítendő gyarmatbirodalom politikai-taktikai meggondolásainak megfe-

lelően… (A változatlan világforradalmi ábrándok jegyében 1946 nyarának elején Anasztaz Mikojan külkereskedelmi miniszter újabb 500 ezer tonna gabona franciaországi exportjáról ír alá szerződést…) Gereben Ágnes szerint az aszályos 1946-os esztendő teljes szovjet gabonatermésének tíz százaléka került külföldre.

Ebből a szovjet világból érkeznek a hadseregbe a 18-19-20 éves fiúk, szlávok és ázsiaiak, Kelet-Európából és Szibériából, északról és délről. Abba a szovjet hadseregbe, ahol mindent egybevetve mégiscsak biztos – és rendszeres – kenyér, étkezés, „ellátmány", ruha-koszt-kvártély jár, és ahol a 36 hónapos, azaz háromesztendős szolgálat, amiből kettőt külföldi állomáshelyen kell tölteni – nem beszélve a kellő megbízhatósági próba után azért elérhető tovább szolgáló vagy hivatásos tiszthelyettesi és tiszti pályáról, ezek minden előnyével együtt – a helybéli, otthoni körülményekhez viszonyítva kifejezetten biztató, sztenderd, színvonalas életvitel, státus, megélhetés biztosíttatik.

Persze megjegyzendő: a szovjet hadseregben dúló embertelen drill, a cári hadseregből megörökölt és „továbbfejlesztett" jobbágymentalitással és a nyugati hadseregeknél lényegesen kegyetlenebb-embertelenebb szemlélettel a sorállománynak – főleg kezdetben – egy átlagos seregbéli újoncnál lényegesen több gyötrelmet jelentett. A gyedovscsinának nevezett szovjet ármádiajelenség – vagyis hogy az „öreg katonák" teljes (rém)uralmat gyakorolnak az újoncok fölött (ami a világ minden hadseregében ismert-elterjedt sajátosság) – éppen speciális szovjet-orosz jellegében számított különlegesnek: az amerikai vagy éppen a magyar honvédseregben ez a megalázó mivoltában fizikailag-lelkileg kétségtelenül igen megrázó tortúrasorozat azért egészen ritka, elenyésző esetekben vezetett komolyabb tragédiákhoz, öngyilkosságokhoz vagy gyilkosságokhoz – a gyedovscsina-bánásmód hagyományosan gyakori emberhalállal és szinte kivétel nélkül maradandó fizikai-pszichikai sérülésekkel járt. Általában: a szovjet hadseregben uralkodó állapotok koncentráltan kifejezték egy totalitáriánus, embertelen szörnyállam militarizmusának legbenső, döbbenetesen könyörtelen jellegét, vegyítve az orosz történelmi-néplélektani-szociálpszichológiai tradíciókban rejlő specifikumokat a szovjetorosz bolsevizmus megannyi riasztó karakterisztikumával. Az emlék feledhetetlen: Hódmezővásárhelyről Dócra jártunk lőgyakorlatokra, a lőtér mellett nagy orosz harcászati gyakorlótér volt – a lövészetekre készülő egyetemi előfelvett honvédek az „okkupantoktól" alig két-háromszáz méterre – a maguk helyzetéből ítélve szinte páholyból – szemlélhették az élenjáró szovjet kommunista-szocialista kiképzési metódusok megannyi igéző részletét. Amikor például a harchoz! parancs orosz megfelelőjének számító vad ordítás elhangzott, ijedt döbbenettel láttuk, hogy a ruszkik úgy vágják oda magukat a magyar anyaföldhöz, hogy csak úgy nyekkennek – azt hittük, föl se tudnak kelni többet. Igaz, még így is hol itt, hol amott vehettük észre a lustábbnak ítélt „szoldáthoz" barbár rikkantásokkal odarohanó kiképzőket, akik – idáig hallatszó nagy buffanással – hatalmasakat rúgtak a kényelmeskedni-lógni próbáló egyedekbe. (A mi ráérős öregurakat idéző, kedélyes földre ereszkedéseink a harcászati foglalkozásokon, bajusz alatti sanda somoly-

gásainkkal a fölöttünk időnként bőszen kutyaúristenező alhadnagyon vagy katonai főiskolás növendéken: körülbelül úgy aránylottak mindehhez, mint lágy méhdöngicsélés az oroszlánüvöltéshez.) Ami persze a privilegizált élelmiszer-ellátást illette: természetesen nagyon is viszonylagos érvényű volt ez, éppen a forradalom és szabadságharc napjaiban derült ki talán a leglátványosabban. Az események egyik legkiválóbb krónikása, Zimándi Pius írja október 31-én: „A Parlament épülete körül elszórva téglalap alakú kis bádogdobozok. Ezekben kapták a lőszert az orosz katonák. Az emberek fitymálva nézik a bennük levő feketés, korpáslisztű kenyérdarabkákat. 'Hát ez a magaskultúra? Ez a magas életszínvonal?" Az étkezésről még harminc év múlva, a nyolcvanas években is azt írhatta egy, a Szovjetszkaja Armiját megjárt kárpátaljai magyar, hogy „iszonyatosan ocsmány volt a kaja, vizes krumpli, rizs, tészta, poshadt káposzta, büdös hal, a húsból, mire eljutott a tányérokig, mindent kiloptak, csak főtt szalonna maradt a fazékban".

Mindezzel együtt Magyarországot mint állomáshelyet, az itt töltendő időt a harcosok kifejezetten kellemesnek találták. Molnár György veszprémi történész-muzeológus számol be arról, hogy a szovjet katonák körében az a mondás járta: Kelet-Németországban állva, Lengyelországban ülve, Magyarországon fekve kell szolgálni – vagyis errefelé más helyőrségekhez képest jóval lazább a fegyelem. Persze ez a lazaság nagyon is viszonylagosan értendő: a magyar honvédségben uralkodó állapotokhoz képest kifejezetten vasfegyelem uralkodott, a legénységet igyekeztek teljesen elzárni a külvilágtól, a lakossággal gyakorlatilag egyáltalán nem vagy alig érintkezhettek, a laktanyákon belül valóságos kis szovjet városokat alakítottak ki saját bolttal, általános iskolával, kórházzal, mozival, még a napirendet is a moszkvai időhöz igazították (hajnalban tartották az ébresztőt, kora este a takarodót), a falakon belül rubellel fizettek. (Az iskolába nemcsak a tisztek gyerekei jártak, hanem a sorkatonák is: a legkülönbözőbb tagköztársaságokból idevezényelt katonák 30–40 százaléka egyáltalán nem beszélt oroszul, így részben magát a nyelvet, valamint a cirill betűs írás-olvasást is a laktanya iskolájában kellett megtanulniuk.) A katonák szinte spártai körülmények között éltek, a legénységi szállásokon a magyar laktanyákhoz képest 30 százalékkal több katonát zsúfoltak össze – ugyanakkor, roppant ésszerű módon, mindegyik legénységi körletben szabadon hagytak egy ágyat, amely fölé egy hősi halált halt katona festett portréját akasztották fel. A bajtársiasság erősítésének meglehetősen sajátos módjaként s egyben a tisztelet jeleként, esténként ezeket az üres ágyakat megvetették, ébresztőkor pedig bevetették (rájuk ülni sohasem volt szabad). A sorakozók és létszámellenőrzések alkalmával mindig felolvasták a hős katona nevét is, ilyenkor az egység kórusban azt kiáltotta: „elesett a nagy honvédő háborúban".

A hadseregben uralkodó általános szellemet, hangulatot alapvetően meghatározták a parancsnokok mellé beosztott ún. „politikai helyettesek", ezek a főcenzor-főfelügyelő-komisszárok, akik ádáz, vizsla szemekkel-fülekkel figyeltek mindenre, ami elhangzott, ami árulkodó, ami kifogásolható lehetett. Az állandó,

pszichotikus gyanakvás és őrült ideológiai kaloda, összefonódva a lehető legabszurdabb módon korlátolt világnézeti-világképi ostobasággal, vegyítve a nagyhatalmi gőg és a bár agyaglábakon álló, de annál fülhasogatóbban durrogtatott szovjet felsőbbrendűség állandó bálványozó használatával – akár egy kerge, egy ütemre nyikorgó zenegép – mindez az éhezésből-nyomorból kényszerből bár, de mégis idekerülve „idemenekülő" fiatal nyomorultak ezreinek valamiképpen mégiscsak legalább átmenetileg elviselhetőnek, a szolid orosz lélek örök alázatával valahogyan igenis eltűrhetőnek látszott.

És a szerencsétlen fiatal fiúk, akik életkoruknál fogva megússzák a nagy háborút – kilenc-tíz évesek, mikor véget ér – az ötvenes évek első felének Szovjetuniójában, valamikor 1954–55-ben leteszik a katonai esküt. „Ja, Szergej Vlagyimirovics Kuznyeckij, grazsdanyin Szajuza Szovjetszkih Szocialisztyicseszkih Reszpublik, prinyimaju priszjagu i torzsevsztvenno kljanusz…" „Én, Szergej Vlagyimirovics Kuznyeckij, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének állampolgára […] esküt teszek, és ünnepélyesen fogadom, hogy becsületes, bátor, fegyelmezett, éber harcos leszek; szigorúan megőrzöm a katonai és állami titkokat, feltétel nélkül engedelmeskedek a katonai szabályoknak, valamint […] feljebbvalóim parancsának. Fogadom, hogy lelkiismeretesen tanulmányozom a katonai törvényeket, és minden körülmény között megóvom a hadsereg és a nép tulajdonát, és utolsó leheletelemig az életemet áldozom a népemért, Szovjet Hazámért és a Munkás-Paraszt Kormányért. Mindig kész leszek a Munkás-Paraszt Kormány parancsára megvédeni a hazámat […] bátran, ügyesen, méltósággal és tisztelettel, nem kímélve vérem vagy életem annak érdekében, hogy elérjük a teljes győzelmet az ellenség fölött. Ha rosszindulatú szándékkal megsértem ezt az ünnepélyes esküt, érjen utol a szovjet törvények szigorú büntetése és valamennyi dolgozó gyűlölete és megvetése." Tóth István, volt beregszászi főkonzulunk, aki kárpátaljai magyarként 1972 és 1974 között volt szovjet katona, még hozzáteszi: az is benne volt az eskü szövegében, „hogy ha fogságba esnék, arra törekszem, hogy kitörjek onnan". Ugyancsak tőle származó információ – és igencsak valószínű, hogy nem lehetett ez másként úgy húsz évvel korábban sem –, hogy a sorkatonák havi illetménye akkoriban három rubel és nyolcvan kopek volt, ebből kellett volna a fogkrémtől a cipőbokszig mindent megvenni – más kérdés, hogy egy-két hely kivételével a laktanyákban még kantin sem volt, ahol erre legalább az elméleti lehetőség meglett volna… (Arról nem beszélve, hogy például egy üveg – már igen jó minőségűnek számító – Moszkovszkaja vodka két rubel 87-be került…) Továbbá: „…nagy cukorínség, nagy édességínség volt… az volt az álmok netovábbja, hogy szerezzen a harcos egy fehér kenyeret meg két zseb kockacukrot, és nyomás be az erdőbe! Felfalni gyorsan!" (Akadt olyan kárpátaljai magyar, aki a szovjet hadsereg katonájaként a Japánnal szomszédos Kuril-szigetekig jutott – különösen az 1956-os forradalom leverése után vált elterjedt gyakorlattá, hogy az anyaországgal rendelkező kárpátaljai magyarokat a hadseregben lehetőleg a szülőföldtől és így Magyarországtól is minél távolabbi szolgálatra helyezzék. („Egy hónapig és három napig utaztunk vonaton, mar-

havagonokban, amikbe hatvan ember volt beosztva. Fürödni csak nagyobb városokban lehetett, Moszkva, Omszk, Tomszk, Vlagyivosztok… A szolgálat nagyon kemény volt, de eszközökben nem állt valami jól a helyi katonaság, kis túlzással azt is mondhatnám, a pilóták akkor láttak repülőgépet, mikor a postát hozták. Én először egy első világháborús fegyvert kaptam, ami szuronnyal együtt nagyobb volt, mint jómagam. Golyófogónak kellettünk mi oda, az az igazság…") Az NDK-ban a fenti két év alatt légvédelmi rakétaközponton szolgáló, kiváló költőtől-írótól-néprajzkutatótól, az ugyancsak kárpátaljai Vári Fábián Lászlótól sok egyéb mellett azt is megtudhatjuk, hogy német földre jutva konkrétan miben és hogyan is nyilvánult meg az ideológiai őrület a megszálló hadseregben: bemutatja például, milyen „az a helyiség, amely nélkül szovjet kaszárnya nem létezhet. Funkciója szerint – az asztalok, székek erre utalnak – újságolvasásra, levélírásra, beszélgetésre rendezték be, de a falak szalagfeliratokkal és tablókkal vannak borítva, amiből egyértelműen kitetszik, hogy a folyamatos ideológiai nevelés egyik legfontosabb helyszínén vagyunk. […] a falakon állandó helyük van a szovjet állami és pártvezetők arcképeinek, az SZKP KB Politikai Bizottságának, a honvédelmi miniszternek és a felső hadvezetés tagjainak. Aki naponta bejön e sajátos szentélybe, minden egyes alkalommal szembesül velük, s egy idő után már ismerősként néznek vissza rá a főkolomposok. Állandóak a szovjet állami jelképek is: a címer, az állami lobogó, a himnusz, valamint a katonai eskü jól olvasható szövege és persze az NDK-ról összegyűjtött legfontosabb tudnivalók Erich Honecker elvtárs ábrázatával koronázva. Időszakonként változnak a pártkongresszusokon megfogalmazott, hol az egész néphez, hol pedig csak a hadsereghez szóló lelkesítő felhívások, valamint e felhívásokra válaszként szentesített jelmondatok. Lényegesen gyakrabban, félévenként cserélődnek az alakulat alegységeinek szocialista kötelezettségvállalásai s a hozzájuk tartozó névsorok […], s ezeken kívül ott vannak a faliújságok különböző változatai: a *Bojevoj Lisztok* (Harci Lapok), a legfrissebb belső híreket közvetítő *Molnyija* (Villám-hírek) és az alegységek mindennapjait fényképekkel szemléltető tudósítások." És hogy szebb legyen: értesülhetünk arról, hogy bizony van tábori Lenin-szoba is: „aki nem látott még tábori Lenin-szobát (pohodnájá Lenkomnata), annak halvány gőze sincs arról, hogy az ideológiai nevelés hatékonysága érdekében mire voltak képesek a szovjet hadsereg politikai tisztjei […] Furnérból készült, hetven centiméterszer egyméteres, bőröndszerű alkotmány áll előttünk. Vastagsága tizenkét-tizenhárom centi lehet, és akár a bőröndnek, füle, illetve olyan fogantyúja van, amilyet kilincs nélküli, csappantyús zárral ellátott ajtókra szokás szerelni. Asztalosmunkának közepes. Ha magasságára állítva szétnyitjuk, egy nagy könyvvé alakul át, melynek lapjai a fedelek mélyedéseiből nyíló, keskeny léckeretbe ágyazott, préselt kartonlapok […] ezeket az üres felületeket kell megtölteni tartalommal, ezekhez válogatom az előre elkészített s az alkalomadtán felhasználandó képanyagokat." És Vári Fábián László még nem is említi a laktanyákban mindenfelé megtalálható ún. demonstrációs táblákat, amelyekkel a lépcsőházakat, a folyosókat és a körleteket egyaránt teleplakátolták – ezeken

a katonaélet legalapvetőbb vagy éppen legbonyolultabb feladatait szemléltették, a szabályos kapcakötéstől a harckocsik bevagonírozásáig…

Ez volt tehát – úgy nagyjából – a Vörös Hadseregből lett dicsőséges Szovjet Hadsereg. Az irtózatosan emberirtó polgárháború és még sokkal irtózatosabban emberirtó Sztálin, majd a második világháború befejeződése után 11 évvel népünk által két hét alatt jócskán megtépázott fasiszta-kommunista, hódító szovjet birodalom ármádiája, a szörnyű zsarnok után Hruscsov és Brezsnyev döntő világpolitikai tényezővé tett, mélységesen embertelen szellemű, félelmetes felszereltségű-felkészültségű-hatékonyságú hadereje. Katonái azonban – emberek voltak. Nagyon is azok.

1955 végétől a Magyarországon tartózkodó megszálló szovjet erők elfoglalták azt a többé-kevésbé véglegesnek tekintett, ekkorra már kialakított-kiépített hadrendet, amit a vonatkozó politikai elgondolások stratégiai-hadászati aspektusai meghatároztak. (A szovjet hadsereg a két éve rehabilitált Zsukov marsall nagyszabású fejlesztéseinek köszönhetően tovább növekedett: személyi állománya elérte az 5,7 millió főt.) A csapatok elhelyezkedése hazánkban a már felsorolt helyőrségek vonalában – nyugat-keleti irányban Székesfehérvártól a Sárbogárd–Kecskemét–Cegléd–Szolnok félkörívet követve koncentrálódott Budapestre (október 23-án este tíz órakor ezekből a helyőrségekből indulnak menetből Budapestre – ám a Különleges Hadtest két hadosztályát már este 8-kor riadókészültségbe helyezték, arról nem is beszélve, hogy a hírszerzőitől az éleződő magyarországi helyzetről már sokkal korábban pontos értesüléseket kapó, magyarországi helytartóiknál összehasonlíthatatlanul tájékozottabb szovjet pártvezetés már október 20-án Kárpátalján készültségbe helyezett négy hadosztályt, és a Romániában, Temesvár térségében levő csapatok – a 33. gépesített hadosztály egységei – is riadóztatva voltak). A Kárpátalján riadóztatott egységek közül egy lövésznek (a 128.-nak) és egy ún. gárdahadosztálynak a (39. gépesítettnek) október 23-án 19 óra 45-kor a Kárpáti Katonai Körzet parancsnoka, P. I. Batov hadseregtábornok parancsot adott, hogy Nagyszőlős–Beregszász–Csap térségében lépjék át a szovjet–magyar határt, és vonuljanak a Szolnok–Abony, illetve a Hatvan–Jászberény körzetében levő gyülekezési körletükbe – ezekre a pontokra e csapatok reggelre el is értek.

A magyarországi szovjet haderő sorállományának zömét 1935–36-os születésű katonák alkotják. Ekkoriban még nincsenek is túl sokan: meglepő, hogy 1956. október 24-én a Budapesten levő szovjet csapatok létszáma még egy hadosztályét sem éri el: mintegy hatezer katona, 290 harckocsi, kb. 120 páncélozott szállító harcjármű, 156 ágyú. (Más kérdés, hogy ekkorra a másutt mozgósított erőkkel együtt már mintegy 31 ezer 500 – más források szerint majdnem ötvenezer – katona, 1130 harckocsi és önjáró löveg, 616 tüzérségi, 185 légvédelmi löveg és 380 páncélozott szállító harcjármű, 159 vadászrepülő és 122 bombázó állt készenlétben.) Ők – ijedt-tájékozatlan kiskatonák, tanácstalanságukat ingerültséggel leplező tiszthelyettesek és tisztek – néznek farkasszemet egy teljesen ismeretlen, vadul fenyegető, rejtélyes rémségekkel teli várossal, ínséges ellátással, harcászatilag átgondolatlan, tökéletesen felelőtlen, ostoba utasításoknak

alárendelten, végtelenül kiszolgáltatottan. Ha egy pillanatra kimerevítjük ezt a képet: ekkor és így kezdődik a harc. Ekkor és így kezdődik minden.

*

Ahhoz, hogy bármilyen fegyveres küzdelemben valaki átálljon a másik oldalon harcolókhoz, általában a saját alakulattól történő megszökés (dezertálás) vagy – szerencsésebb esetben – fogságba esés szükségeltetik. Az első halálos bűnnek, a második némi megértéssel kezelt szerencsétlen esetnek (is) minősül (bár országa válogatja – éppen a Szovjetunió, mondani sem kell, Sztálin halála után sem tartozott – e téren sem – a különösebben toleráns államok közé… hogy finoman fogalmazzunk). Ám a szökés vagy pláne a fogság tudvalevően még távolról sem azonos az átállással. Az átálláshoz azonosulás kell, érzelmi és racionális egyaránt – belátása és átélése mindannak, ami miatt a másik, a szembenálló harcol. És ellenem harcol. Szőcs Géza szerint sokszor nagyon nehéz eldönteni, egyszerű dezertálásról vagy tudatosan megfontolt átállásról van szó, azért szökött-e meg a katona, mert mindenestül elege volt a dicsőséges szovjet hadseregből, vagy átlátott a szitán, hódító, imperialista inváziónak látta a baráti segítségnyújtásnak becézett barbár akciót, és a Magyarországon szerzett benyomások meggyőzték az addig belé sulykolt nézetrendszer teljes átértékeléséről? Annyiban mindenképpen nehéz lehet a döntés, a két lehetőség szétválasztása, hogy az esetleges felismerés és az ebből következő cselekvés nagyon is egymásba folyik, egyik követi, illetve feltételezi a másikat, de az egyik megléte csak szükséges, de nem elégséges feltétele magának „a" Tettnek. (Az ilyenolyan körülmények miatt „meglépő" harcos még nem szükségszerűen a másik oldal harcosa is, ám dezertálás nélkül az átállás realizálhatatlan – harcossá csak dezertőr lehet, de nem minden dezertőr lészen harcossá.) Ám éppen ez az egymásba fonódó viszonyrendszer könnyíti meg az igazi különbségtételt: a magyarokkal „csak" fraternizáló, barátkozó-ölelkező, mosolygós-jólelkű tiszt vagy a társaival ferencvárosi srácokkal békésen cigizgető harckocsizó még nem feltétlenül szökik meg másnap alakulatától – és a tizenéves fiúk-lányok által elfogott, a városban tétován kódorgó szökött szovjet katonák még nem szükségszerűen dobálják két-három nap múlva korábbi bajtársaikra a gránátokat meg a benzines palackokat.

Tény: a motivációk sora a korabeli szovjet élet több mint lehangoló hétköznapjainak végtelenített reménytelenségétől a hadseregben uralkodó állapotokon át az egyéni sors különleges meghatározottságaiig (szokatlan-különleges név, eredet-származás, iskolázottság, emberi hatások stb.), sőt még tovább terjedhettek. A Budapesten és általában Magyarországon megtapasztaltak az esetek többségében azonban alighanem csak a végső lökést, a döntő lépés megtételének legutolsó fázisát biztosíthatták azzal a megszorítással, hogy a harcokban megélt sokkoló élmények egészen különleges módon – és szükségszerűen – összefonódhattak az ellenük harcolók kényszerűen bár, de sűrűn látott, általuk csak Komszomol- és partizántörténetekből ismert, szinte mesebeli hősiességével, önfeláldozásával. Ne becsüljük le a – bizony, meglehetősen gyakori – tapaszta-

lati tényt: vajon miként hathat az ifjonti lélekre, ha a harckocsiból azt látja egy húszéves fiatalember, hogy egy nála alig öt-hat évvel fiatalabb fiú vagy lány habozás nélkül a tank elé veti magát, és köröskörül az előlük fedezékbe rohanók egytől egyig „munkáskülsejű", burzsoának vagy gaz fasisztának a legkevésbé sem látszó civilek, közöttük sok lány és gyerek? Mindezek függvényében könnyen elképzelhető: eme lélektani eredők következtében milyen hangulat uralkodhatott a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok körében. Kijelenthető: nemcsak a szépirodalom esztétikai, de a dokumentarizmus követelményeinek is tökéletesen megfelelő a talán legjobb 56-os magyar prózai alkotás, Benedikty Tamás *Szuvenír* című regényének összegzése: „Kedvetlenség, elkeseredettség, sőt düh tapasztalható egyik-másik szovjet alakulatnál. A sok-sok éve itt állomásozó, a Dunántúlról felvezényelt egységek egészen másként gondolkodnak, mint azok a katonák, akiket Szegeden át, Románia felől küldtek a főváros ellen. Ez derült ki a szovjet hadifoglyok szavaiból, akiket a Práter utcai iskola egyik tantermében őriznek; a kihallgatások világosan tükrözik, milyen állapotok uralkodnak a Vörös Hadseregben."

Ami pedig a legszűkebb értelemben vett korabeli szovjet hétköznapokat illette Budapesten: a már emlegetett, a fővárosban debütáló T-54-esek és az ugyanilyen szerepet betöltő, később igen nagy karriert befutó AK-47-es automata puskák korszerűségük dacára a városi gerillák elleni speciális körülmények között csak fokozták a szovjet katonák kiszolgáltatottságát és meglepő mértékű sebezhetőségét. Az egyik elemző erről a helyzetről alighanem helyesen állapítja meg, hogy szovjet szemszögből „majdnem halálbüntetésnek számít, ha az embert ide állítják, ez pedig az egész csapat harci kedvét aláássa". Ezt az állapotot csak súlyosbította két további tényező: a csapatszállító teherautók, az ún. BTR 40-es és BTR 152-es típusú páncélozott lövész-szállító járművek felül mind nyitottak voltak, tehát „ezek voltak igazán sebezhetők az emeletről hajított gránátokkal és Molotov-koktélokkal szemben. A lövészek dilemmája ilyenkor (a harckocsizókhoz hasonlóan, Montanelli elemzésével tökéletesen megegyező módon – D. L.) az, hogy a járműben lapulva együtt égnek el, vagy kiszállva kiteszik magukat a kézifegyverek tüzének." A másik súlyos gond: a szűk utcákban kétségbeesetten védekezni próbáló alegységek élére „önálló és kezdeményező alsóbb parancsnokok kellenének, ilyenekben azonban sohasem dúskált az erősen központosított szovjet hadsereg". Megállapítható tehát, hogy még az elengedhetetlen elemi önvédelemhez szükséges feltételek is csak enyhén szólva igen ellentmondásosan és rendkívül elégtelenül voltak meg.

Ezek – természetesen az összes többi motivációs tényezővel együtt – törvényszerűen csak tovább erősíthették a nem csekély számú indok, kiváltó ok, elhatározást, magatartást meghatározó összetevő hatását: az idegen, vadul és elszántan ellenséges környezetben ért – érhetett – tovább a Végső Elhatározás gyümölcse.

Hogy hány szovjet katona állt át az 1956-os magyar szabadságharc során: lehetetlen pontosan meghatározni. Bármiféle összegzéskísérlet előtt viszont ajánlatos sorra venni az egyes eseteket. Amelyeket egyelőre és legnagyobb részben

csak visszaemlékezésekből-memoárokból, az oral history különböző darabjaiból lehet összeállítani.

*

A müncheni *Új Látóhatár*nak a forradalom tízéves évfordulójának tiszteletére megjelent 1966. szeptember-októberi számában Gosztonyi Péter szerkesztésében látott napvilágot a *Szovjet katonák Magyarországon 1956-ban* című összeállítás, amelyben emigrált szabadságharcosok – ekkoriban még kimondottan frissnek mondható – emlékezései olvashatók. Köztük Máthé Imre egykori bölcsészhallgatóé is. Egy részlet: „Elöl a kirgiz őrmester, akit társai Agszakálnak neveztek. […] Mellettem Pavel barátom, a mordvin árvaházi gyerek, akit én csábítottam el a legyőzhetetlen ármádiából. Tank! – bökött mellbe Agszakál. Megerőltettem a szememet. Nem messze tőlünk valóban ott feketéllett a vasbarom." A mókás-mesés nevű kirgiz őrmester és a mordvin bajtárs a sötét és forradalmas budapesti éjszakában idealista magyar bölcsészfiú – rövidesen kiderül: magyar szakos hallgató – társaságában találkozik az újabb szovjet – a birodalom nemzetiségeit újfent nagy választékban felvonultató – egységgel. A sötétség leple alatt a közelben óvakodók hallják a harckocsi mellett csöndesen beszélgető két szovjet katonát. Máthé döbbenten fedezi fel, hogy az egyetemen tanult finnugor nyelvek közül a marit (cseremiszt) beszélik, nagyjából érti is, de „okosabbnak tartottam tovább fülelni, hátha csak valamelyik mari (cseremisz) nyelvóra valamelyik mondata csendül a fülembe". Aztán nem bírja tovább: összeszedi magát, és szól. Mari nyelven. És az idealista bölcsésznek, aki tiszta ifjonti lelkesedésével ama bizonyos Pavelt is „elcsábította" a legyőzhetetlen nagy szovjet hadseregből, ezúttal alig-alig kell győzködnie az anyanyelvük szavait a messzi Budapesten megrökönyödött megrendültséggel visszahalló egyenruhásoknak. Miután közli, hogy az egyetemen tanulja a mari nyelvet (Magyarországon még a Kádár-rendszerben is minden magyar szakos bölcsészhallgatónak minimum négy szemeszteren át kötelező volt valamelyik, rokonnak tartott finnugor nyelvet tanulnia), a rokonszenven is messze túlmutató szívbe-fogadottság több mint nyilvánvaló. A harckocsizók felfigyelnek. „Marik mind, magyarázta Iljus, és egy bicskával továbbkotorta a vörös csillagot." Máthé Imre ezután elmondja: feltűnt nekik, milyen sok szovjet egységnél volt feltűnően magas a nem oroszok aránya, „az úgynevezett népi demokráciákban állomásozó csapatokban azért volt sok a nemzetiségi, mert ezeket nem szívesen látják otthon fegyverben". A magyar felkelők annál szívesebben látták sokukat idegenben: Máthéék több mint 150 fős egységében, amely a Ménesi út környékén harcolt a Kelenföld felől érkező szovjet csapatokkal, az október 28-ai fegyverszünet beálltakor – „a harcok alábbhagytakor az ember 'ráért' összeszámolni a nem magyar harcosokat" – a fiatalember vallomása szerint „négy üzbég, 17 kirgiz, 14 kazah, 5 mari (cseremisz), egy komi (zürjén), továbbá 13 ukrán, négy orosz, egy mongol, két csuvas és két belorusz (fehérorosz) volt".

Összesen – ezek szerint – 64 ember. A felkelő csoport kb. harmada, majdnem 40 százaléka.

Koncsol László

Pozsonyi magyar diákok 1956-ban

1956 őszén harmadéves bölcsész voltam Pozsonyban, magyar–szlovák szakon. Évfolyamvezető tanárunk, Sima Ferenc történelmi hangtant adott elő, s lévén, hogy jó kapcsolatban állt a kar középkoros dékánjával, Ján Dekannal, aki hivatalból is járatta a budapesti *Szabad Nép*et, tanárunk olvasta a lapot, s előadásait azzal kezdte, hogy minden izgalmassá vált számát bemutatta nekünk. Felolvasta Rajkék újratemetésének hírét, fölmutatta a Rákosiék által kivégeztetett kommunisták arcképét, s rátértünk az ómagyar tővéghangzók lekopásának és – mondjuk – a magánhangzók nyíltabbá válásának taglalására. Így zajlott ez hétről hétre, mígnem egy reggel (okt. 23.) azzal kezdte előadását, hogy Budapesten hatalmas tömeg tüntet az utcákon, a lengyeleket éltetik, és szabadságot követelnek a magyar népnek. Tanárunk ezt már a rádióból tudta meg, nekünk, hallgatóknak a kollégiumokban alig volt még készülékünk A forradalom fölzabálja gyermekeit, mint bizonyos állatok, ezt a francia forradalom óta tudtuk, de azt is, hogy a dolognak nem lesz jó vége. A saját fajtáját is levadászó vadat, a vérfarkast, vértigrist, vérmedvét, véroroszlánt előbb-utóbb leterítik. Elkezdődött volna a vadászat? – tettük föl halkan a kérdést. Két diáktársunkról már tudtuk, maguk súgták meg, hogy vigyázzunk előttük, mert az államrendőrség bemanipulálta őket soraiba. Hallgattunk, némán figyeltük az odaát történteket, már amennyire a több rétegű szűrőn át hírül vehettük őket. Mi hallgattunk, de néhány szlovák társunk föllelkesült. Egy cseh testvér (kálvinista) évfolyamtársunk, Ján Johanides, aki művészettörténetet hallgatott, és később érdekes szépprózát írt, két kisregényét is magyarra fordítottam, nyakamba ugrott a Duna-parti kollégium, egy fabarakk, hosszú folyosóján, és így harsogott: „Ez az, magyar testvéreim, üssétek az oroszokat!" (Évtizedek múlva megmutatta azonos nevű XVIII. századi prédikátor ősének cseh imakönyvét. Rokonszenve történelmi gyökerű is volt, tudvalevő ugyanis, hogy Fehérhegy után a cseh és morva reformátusok egy része Felső-Magyarországon talált menedéket (Comenius!), a türelmi rendelet révén pedig főként Debrecenben és Pápán vég-

Koncsol László (1936) költő, író, művelődéstörténész, műfordító, szerkesztő. Pozsonyban él.

zett ifjú magyar református prédikátorok kezdtek az ottani gyülekezetekben szolgálni.)

Volt azonban egy kis társaságunk, amely egykori révkomáromi gimnáziumi osztálytársakból verődött össze, fogtuk egymás kezét, és azonos módon ítéltük meg a világot. A szobrásznövendék Nagy János rokoni albérletében (Lesko utca 14.) verődtünk össze hetente. Lapozgattunk saját és kikölcsönzött képzőművészeti albumaiban, szaklapjaiban, könyveiben, hallgattuk lemezeit, ott láttam először Csontváry-reprodukciókat, hallgattam Kodálytól a később betiltott *Zrínyi szózatát* („Ne bántsd a magyart!"), vitattuk meg világunk dolgait, és játszottunk karonülő kislányával, Emőkével Tőzsér, Csizmár Miklós, Mag Ottó, Kováts Miklós, Földes András és jómagam: ez volt az a törzs, amelyhez alkalomadtán mások is hozzáverődtek. Daráltuk a kávét, Jancsi szép, szőke felesége főzte és hozta nekünk mustáros poharakban az erős feketét, Emőke pedig a térdünkön gőgicsélt.

Jancsiék egyetlen szobáját neveztem valahol igazi egyetemünknek, s ma is így ítélem meg azt a négy baráti esztendőt. János ötödéves növendék korában mintázta meg Ady agyongyötört világháborús arcát, a portré házi villanyorgonámról figyel rám, majd Magyarországon az esztergomi ferences kolostor utcai falán látható IV. Béla domborművet s az ottani alagút torkánál az 1956-os sortűzre emlékeztető, döbbenetes hatású bronz kompozíciót, a dél-komáromi Monostori-erőd falára helyezett lakosságcsere-jelenetet, a martonvásári, kétalakos Beethoven-szobrot és a budai Esterházy Jánost. Budapesten két monográfia is megjelent Nagy János művészetéről. Száz szónak is egy a vége, ennél a fiatalembernél, aki egyébként a révkomáromi gimnáziumban két évig a padtársam is volt, jártunk össze néhányan heti rendszerességgel Pozsonyban, és szőttükszövögettük hol szelíd, hol vadabb, majd végül egészen vad életterveinket.

Jöttek a véres hírek Budapestről, bennünk pedig termelődött a düh. Valamelyikünk kimondta a jelszót, hogy átmegyünk Budapestre, segítenünk kell az ifjak fegyveres szabadságháborúját Nem emlékszem, melyikünk ötlete volt, csak azt tudom, hogy nem az enyém, tőlem távolabb áll a spontán önpusztító hősiesség, de parázslott bennem annyi magyar és közép-európai szenvedély, annyi felháborodás, hogy rokonszenveztem a gondolattal. Jó, akkor hát elindulunk, és átmegyünk Budapestre. Átszökünk a határon, és indulunk a fővárosba.

Húsz-huszonegy éves diákok voltunk, s Jancsi, a házatlan házasember, egy álomszép feleség és játékszernyi pici leány hivatott pásztora, az egyetlen családfő is benne volt a tervezett kalandban. Kérdés, miként csúszunk át a határon. Mag Ottó javaslatát fogadtuk el. Faluját, a medvesalji Hidegkútot csak valami egy kilométer választja el a magyarországi Ceredtől, községük egykori, Trianon előtti templomos helyétől, köztük magasodik a Mise-hegy nevű domb. Cered egyébként szinte összeépült a Hidegkúthoz közeli, felvidéki Tajtival, s Ottó úgy tudta, hogy azt a határszakaszt a csehszlovákok alig őrzik. Átcsúszunk a határon, aztán majd csak lesz valahogy. Azt hiszem, a salgótarjáni sortűzről még nem hallottunk, pedig ott is át kellett volna Pest felé kutyagolnunk. A jószerencsére bíztuk volna magunkat. Fegyver? – majd találunk valami forradalmi forrást,

amely fölfakad nekünk. Fontos egyébként, hogy ez a kis társaság, csupa egykori komáromi osztálytárs, közben (1954–1956) átesett egy egyetemi-főiskolai katonai tisztképző tanfolyam négy szemeszterén, megismerte a gyalogsági fegyvereket, vizsgázott is belőlük, leckekönyvem őrzi szemeszter végi hadtudományi érdemjegyeimet, s ha kell, elboldogulunk velük a városi gerillaharcban. Elvégre senki sem születik gerillának vagy pusztai betyárnak, a kényszer, a gyakorlat neveli azzá.

Egy mélyen szkeptikus tagja volt a csapatunknak, a geológus hallgató pozsonyi–csallóközi Földes Bandi. Egyszerre nézte belülről és bölcsen felülről szervezkedésünket. Az adott társadalompolitikai rendszert is átélten ismerte, tudta a terveinkben ugrásra készen lapuló veszélyeket, ki is fejtette őket, de nem határolódott el tőlünk. Ketten-hárman, ha jól emlékszem, Tőzsér (a költő) és Kováts Miklós (a későbbi kassai tanár) valami nyílt levelet vagy kiáltványt is fogalmazott valakik, talán „pártunk és kormányunk" vagy Európa címére, de Bandi kifejezett követelésére a kész szöveget cafatokra tépték és a szemétvödörbe dobták.

A társaság indulásra készen állt, november 5-én indultunk volna a Pozsony–Zólyom–Kassa vonalon Gömör felé, de közben el akartam búcsúzni Édesapámtól. Özvegyen élt Laborc-parti falumban, Deregnyőn, nővérem a határon túli Sárospatak közelében tanított, s tudván a rám leselkedő vészt, nyilván utoljára még látni akartam őt. November 2-án, pénteken fölszálltam a Pozsony-kassai gyorsra, s hazautaztam. A szombatot együtt töltöttük, hallgattuk a Kossuthot és a Szabad Európát, örültünk, hogy az oroszok elhagyták az országot, hallgattuk Mindszenty zavarás alá szorított, nehezen érthető beszédét meg Nagy Imrét, és lefeküdtünk. Hajnalban (nov. 4.) Édesapám átjött a nappaliba, ahol aludtam, s fölébresztett. „Gyere, fiam, hallgasd. Az oroszok betörtek az országba, folyik velük a harc." Kifordultam az ágyból, leültem Édesapám ágya szélére, a rádióhoz, s hallgattuk a Kossuthot. „Vnyimanyje, vnyimanyje…" „Attention, attention…" „Help our souls…" „Itt Magyarország miniszterelnöke, Nagy Imre beszél… Csapataink harcban állnak…" Hallottuk a robbanásokat és a gépfegyver-sorozatokat, ezek zöreje egyre erősödött. Végre egy egészen közeli, valahol a stúdió folyosóján kelepelő géppisztolysorozat után a bemondó hangja megszakadt. Némi szünet, és Münnich, Marosán, Kádár szólalt meg. Münnich és főleg Marosán tajtékzó, vérszomjas hangját nem feledhetem. A Farkasréten pár éve az döbbentett meg, hogy a fenevad Marosánt Tóth Árpád és Bartók Béla közvetlen közelébe temették el. Bartók örök nyugvóhelye az egész környéket egy nemzeti Pantheon magasába emeli. Marosán az imaginárius magyar Pantheonban…?

Vasárnap volt, a délelőtti istentiszteleten még orgonáltam, s kora délután vonatra ültem. Másnap, hétfőn reggel Csizmár barátommal Révkomáromba utaztunk, s átgyalogoltunk az Erzsébet-szigetre. A Duna-híd felvidéki feljárójában egy harckocsi állomásozott a magyar partra irányzott ágyúcsövével, a Városházán csehszlovák és vöröskeresztes zászló kókadozott sebesülteket várva,

s ahogy a kihalt sziget déli partján kószáltunk, a következő látvány fogadott bennünket: Dél-Komárom (a régi Újszőny) pályaudvarán magyar zászló lengett, villanyvonatok sehol, ámde egy harckocsi lánctalpainak csörömpölését áthozta a Duna vize. Hallottuk, ahogy tör előre a tank az utcán, megáll, lead egy kurta, tárgyilagos gépfegyversorozatot valamire vagy valakire, s tovább csörömpöl a vasúttal párhuzamos kövezett utcán, valószínűleg Nyugat, a Monostori-erőd felé. (Csizmár a tanárképző főiskolán páncélos kiképzést kapott, én a Bölcsészkaron gyalogságit.) A híd magyarországi feljárójában is állt egy tank, lövegét szintén Dél-Komáromra szegezte. Álltunk, ődöngtünk, szemlélődtünk, nyeltünk, s látván, hogy mindennek vége, hogy vanitatum vanitas, „nincsen remény, nincsen remény", visszazötyögtünk a csallóközi vicinálissal baráti jelentéstételre, Pozsonyba.

Kis csapatunk több tagja énekelt vagy táncolt az Ifjú Szívek nevű egyetemi-főiskolai magyar művészeti együttesben. Próbáink heti két alkalommal folytak a Duna utcai magyar iskola épületében, s távozóban mindig láttuk, hogy a házat gyanús polgári ruhás férfiak tartják szemmel. Mag Ottó Tőzsérrel és velem a basszus szólamot dúsította, Nagy Jancsi és Csizmár a tánckarban verte a csizmája szárát, s ahogy a próbák után szétszéledtünk, a szemlélődő urak egy darabon elkísértek bennünket kollégiumunk kapujáig. Minden ilyen szervezkedés köztudott veszélye, hogy a hatalom szimatot fog, s így-úgy megtalálja azt a valakit, aki a társaság árulója lesz. A mi titkos társaságunk becsülettel helytállt, nem akadt árulója, s végig hű maradt 1956-os eszmeiségéhez. Mag Ottó, a magyar-testnevelés szakos nyitrai főiskolai tanár szülőfaluja, a gömöri Hidegkút temetőjében porlad, Csizmár Miklóst, az Ung-vidéki Kaposkelecseny szülöttjét a somorjai sírkertben búcsúztattuk el, mi többiek még élünk és emlékezünk.

Talán jobb, fontosabb is, hogy 1956 őszén nem sikerült átcsúsznunk Budapestre. Ha sikerült volna, vagy elvérzünk az aszfalton, vagy elfognak és agyonvernek, netán Oroszországba hurcolnak, vagy átadnak minket a csehszlovák félnek, és itt vernek bennünket agyon, esetleg évekre bebörtönöznek, és a jáchymovi uránbányákban sorvadunk el. Jobb esetben emigrálunk, s valamelyik nyugati egyetemen szerzünk diplomát. De nyilván jobb úgy, hogy Nagy János (nekem Jancsi) gyönyörű szobrokkal népesíti be a Kárpát-medence néhány régióját, Tőzsér Árpád gyönyörű könyveket ír, Kováts Miklós kiváló kassai tanár, Földes András (Bandi) bányákat nyitott, és magam is tettem egyet-mást a magyar kultúráért. „Itt élned, halnod kell…" – szól a költői parancs, hát mi itt, a Felvidéken élünk/éltünk és haltunk/halunk.

Még néhány dolog, amire emlékszem. 1956 karácsonyán a deregnyői esti istentiszteletet követőleg a gyülekezet férfitagjai a templom előtt, mint rendesen, összeverődtek, hogy megtárgyalják a világot. Én ilyenkor, ha a szünidők napjaiban otthon voltam, elvégeztem az orgonánál a kántori szolgálatot, és csatlakoztam a férfiakhoz. Akkor este hozzám húzódott Molnár Mihály, egy négygyerekes, törpebirtokos férfi, egy makacs, kemény magyar ember, akit egy 1938-as nemzeti kalandjáért a háború után be is börtönöztek. Félrevont, és meg-

kérdezte, helyeslem-é, ha disszidál. Nem bírja itt tovább, sem az országot, sem a kommunizmust, sem az oroszokat nem tudja elviselni. Kérdeztem, tud-e valamilyen nyugati nyelvet, van-e szakmája, s nem sajnálná-e magára hagyni a családját. Nyilván részem is volt benne, hogy itthon maradt. Másik történetem Dohos Lászlótól való. Őket a forradalom kezdetén másodmagával begyűjtötte az államrendőrség, s bezárták egy helyiségbe, onnan dolgoztak a budapesti rádiónak, napokig se ki, se be, ott aludtak, az ételt is kívülről hordták be nekik a mikrofonhoz, ahova a hozott magyar szövegeket beolvasták. Aztán beterelték őket a pozsonyi pártközpontba, s bemutatták a Budapestről menekült vezető kommunistáknak. A magyarok egy szál ruhában, a Dunán szöktek át Szlovákia területére, a Csallóközbe és Pozsonyba, ahol új konfekciót kaptak, és csehszlovák tankokban szállították vissza őket Budapestre. Harmadik – közvetlen – élményem, hogy valamikor 1957 tavaszán vagy őszén az Ifjú Szívek vegyeskarát a pozsonyi Dévény (Devín) Szállóba vitték, a pontos dátumot nyilván megőrizte a sajtó vagy a két párt irattára, s a földszinti kávéházban hangversenyt adtunk az újszülött Kádár-rendszer prominenseinek. Nem ismertem őket, csak sejtettem, hogy ott ül valamelyik széken Kádár, Münnich, Marosán, s kénytelen vagyok énekelni nekik Bárdost, Kodályt, Bartókot (*Négy szlovák népdal*) stb. Sokan ültek, magyarok és szlovákok a rögtönzött kávéházi nézőtéren.

Még egy emlék. Jöttem fölfelé a Sánc (akkor Malinovszkij) utcán, a Mélyút felé, amely akkori kollégiumhoz vitt, amikor egy diáktársamba botlottam. (Megnéztem: 1958. június 16. vagy 17.) – Hallottad a hírt? – kérdezte. – Nem. Mondjad. – Ma (tegnap?) hajnalban kivégezték Nagy Imrét. – Egy pillanatra megállt a szívem. De hiszen Kádár kijelentette, hogy nem lesz halálos ítélet. Megint egy hitszegés, megint egy gaz gyilkosság. Holló a hollónak tovább vájja a szemét, a hollóból nem lesz galamb, a forradalom tovább falja gyermekeit. Tovább sötétül a látóhatár – de meddig?

Csehszlovákia a szovjet tömb legszilárdabb országa maradt 1968-ig. Akkor újabb dráma és tragédia. Aztán a nagy összeomlás 1989/90-ben. Ezeket is itt éltem meg Pozsonyban. Nemzedékemnek minden megadatott, hogy töprengjen, s a megéltekre szavakat találjon, meg ha tud, meséljen, várva, mi jön legközelebb, mert hogy jön, az biztos, leginkább unokái életére. Értük már csak imádkozhatunk.

Tőzsér Árpád

Férfikor és őszi világ...

A magyar 56 pozsonyi emlékeiről

Mi, mai nyolcvanévesek húszévesen, azaz már kész szellemi kondícióval éltük meg az 1956-os magyar forradalmat. De kortársi emlékezetünk csak bonyolítja a dolgot: mindnyájan másképpen emlékezünk. S emlékezésünk, részben, akarva–nem akarva emlékezetpoltikává is válik: a régen történteket mai meggyőződéseink, véleményeink, tapasztalataink, aggályaink színezik át.

Olvasom (kéziratban) Koncsol László barátom visszaemlékezését: hogyan készültünk néhányan, pozsonyi egyetemisták, főiskolások 1956 októberében a megszálló szovjetekkel és a totális kommunista hatalommal élethalálharcot vívó budapesti egyetemisták megsegítésére. Az írás hiteles, azzá teszi a gazdag motiváció, egykori találkozásaink helyének (Leško utca 14.) részletes leírása, a résztvevők élményszerű jellemzése, a szélesebb társadalmi és történelmi kontextus. Egy helyen, úgy érzem, mégis módosításra szorul a Koncsol által megrajzolt kép: összejöveteleink sokkal indulatosabbak, vitatkozóbbak voltak, mint ahogy azt Laci barátom emlékezete megőrizte. Én úgy emlékszem, nemcsak az egy F. Bandi ellenezte a tervünket, az óvatoskodók jóval többen voltak. Az indulásunk éppen azért tolódott egyre későbbre, mert nem tudtunk megegyezni: menjünk vagy ne menjünk.

S nem tudtunk megegyezni abban sem, hogy hol lépjük át a határt. Igen, felvetődött a medvesalji lehetőség, de sok szempontból logikátlannak tűnt, hogy Pozsonytól háromszáz kilométerre lépjük át a határt.

S végül pontosan azért nem lett az expedíciónkból semmi, mert mire elindultunk volna, jött november 4., s a szovjet-orosz invázió tizenhat hadosztályától és kétezer tankjától elsötétült a láthatár, véglegesen beborult az ég, eleve reménytelennek tűnt a vállalkozásunk.

A mi pozsonyi fellángolásunk és elszánakozásunk tehát ilyenformán a történelemben, objektíve semmit sem jelentett, szubjektíve annál többet: nemzedékünk később is megtartotta forradalmi lendületét, elhivatottságérzését.

Forradalmi lendület, elhivatottságérzés! Ezek a kifejezések ma már, tudom, anakronizmusnak hatnak, az ötvenes években, a totalitarizmus legsötétebb

Tőzsér Árpád (1935) író, költő, műfordító, irodalomtörténész. Pozsonyban él.

esztendeiben azonban társadalmi, sőt irodalmi felhajtóerőt jelentettek. Elmondhatjuk, hogy a mi nemzedékünket, a szlovákiai magyar egyetemisták, főiskolások 1956-ban huszonéves évfolyamait akkor is a történelem indította az életbe, ha 56-nak tulajdonképpen csak fültanúi voltunk. (S azért fültanúi, mert tévé 1956-ban a mi tájainkon még nemigen létezett, csak rádióból értesültünk az eseményekről.) A csehszlovák kommunista hatalom teljességgel süket volt a szabad gondolkodás és a jelző nélküli demokrácia hangjaira (a „népi demokrácia" szánalmas tautológiája az egy-párt-rendszer abszolutizmusának a fedőneve volt). Prága és Pozsony „sztálintalanítása" csak jóval később, 1963 táján, a liblicei ún. Kafka-konferenciával kezdődött, de nem értek el hozzánk, hálistennek, a budapesti szörnyű retorziók sem. (A csehszlovák államvédelem persze szaglászott körülöttünk, s néhányunkat menetrendszerűen kihallgatásokra hurcoltak.) Mi tehát méltán éreztük magunkat az ötvenes évek második felében és a hatvanas évek elején valamiféle 56-os, itt felejtett kriptoellenzéknek.

Lefojtott tetterőnk, alkotó fantáziánk (ahogy az már a levert forradalmak után lenni szokott) a kultúrában, az irodalomban keresett kitörési lehetőséget. Ebben a társadalmi-szellemi kontextusban kell látni például a pozsonyi Ifjú Szívek ének- és táncegyüttes országos sikereit, szellemi műhelymunkáját, de tulajdonképpen az 1958-ban megjelent versantológiánk, a *Fiatal szlovákiai magyar költők* újításait is.

S itt kell elmondanom (szerénytelenül bár!) azt is, hogy a magyar 56-ra való utalások az én akkori verseimből sem hiányoztak. Nem olyan direkt módon voltak persze jelen bennük, mint mondjuk a szintén pozsonyi Babos László *Magyar Zsoltár* című, kéziratban terjesztett költeményében (ennek a szerzőjét be is börtönözték művéért!), de például a *Férfikor* című versem első sorai (*Villamos vágtat, / mintha vad futna…*) határozottan a fentebb leírt „forradalmi" hevületünkből születtek. Aztán jött a bukás, s egy időre félretettem „hevületemet" is s a versemet is. Mikor 57-ben megint elővettem a szöveget, már születésnapi versként fejlesztettem tovább, de ez a születésnap a történelembe helyezve (legalábbis elképzelésem szerint) forradalmi eszmék, szabadságharcok születésnapjává, aktualitásánál fogva pedig konkrétan az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc metaforájává nőtt. Talán nem véletlen, hogy később éppen Koncsol Laci barátom a nagy francia forradalom jelszavát, a *Szabadság, Testvériség, Egyenlőség* hármas eszméjét is kielemezhetőnek vélte belőle, s ilyen alapon a „szlovákiai magyar Marseilles"-nek nevezte. De ez a Marseilles két évig készült, s mikor végre 1958-ban, az akkor induló *Irodalmi Szemlé*ben (a szlovákiai magyar írók máig megjelenő folyóiratának első számában) megjelent, már a bukás elemeit is tartalmazta: *Világot rontó nyers erők kelnek…* – szólnak a befejező sorai.

Szintén a metaforák nyelvén szólt a bukásról (a természetbe vetítve azt) az *Őszi világ…* című versem. Ez közvetlenül a gyászos novemberi invázió után született, s talán hűen közvetíti azt az elégikus hangulatunkat, letargiánkat, amely a Budapestre induló lábunkat is megbénította. Ma sem tudnám pontosabban megfogalmazni az egykori bénultságunkat, engedtesssék meg tehát ne-

kem a szerénytelenség, az, hogy most, befejezésként, s a fentebb ismertetett *Férfikor* mellett, az egész verset ide idézem. Háttérmagyarázatként csak annyit mondok róla, hogy megírása előtt napokig nem tudtam szabadulni a kuruc bujdosó ének kozmikus elégikumától: *Zöld erdő harmatját, / piros csizmám nyomát / hóval lepi bé a tél*. Végül úgy szabadultam meg a fülemben jajongó soroktól, hogy saját verset írtam a dallamukra.

Férfikor

„Ifjú Szíves" barátaimnak

Villamos vágtat,
mintha vad futna,
megadón fekszik
alá az utca.
Szerelmét adja
lány a legénynek:
adom magam vad
tülekedésnek.
Állandósul a
robaj a vérben:
férfikort kongat
huszonkét évem.
Huszonkét éve
adom a hőst itt,
játszom a sorssal
szembeköpősdit.
Élek, csavargok,
vagyok, mert lettem,
mint dér az ágon:
megkérdezetlen.
Indultam, mint más:
virágembernek,
tövis lettem, mert
fagyok neveltek.
Szúrok, ha szúrnak,
rúgok, ha rúgnak,
nem hajlok se új,
se régi úrnak.
Csak a nád hajlik,
törik a férfi:
nem tört derékkal
próbálok élni.
S csillagot rúgjon
huszonkét évem:
morzsavilággal
be sose érjem.
A mindenséget
magamba szedjem,
de sóra, szénre
essem szét bennem.
Megoldó szemmel
világom járjam,
ha bimbót látok,
virággá lássam,
hogyha gazt látok,
tűzlánggá nézzem:
járjon az ember
szekfűfehérben.
S legyen fülem, ha
bánattó ümget,
úrra font kantárt
csak úron tűrjek.
Fagyfegyelembe
vérmeleg kedvet,
csendszájba bátor
dalt követeljek.
S akarom, álljunk
vad karikába,
vad karikába,
megváltó táncra.

Tüdő táguljon,
csizmaszár rogyjon,
törjön arany gyep,
zendüljön torkom:
Világot rontó
nyers erők kelnek,
nem elég félni
már egyért egynek.
Túl az ideg s bőr
szabta határon,
aki most fáj, az
őssejtig fájjon.
Ki velünk táncol,
ki velünk járja:
Anyánk képén a
világ a ráma.

Férfikor, így jőjj,
így gyújtsak dalra,
pávatorokkal
így szóljak napba.
S szakadjak meg bár,
torkomba bukjon
szó helyett sós vér:
ne hagyjam jussom.
Jussom a szóra,
igazra, szépre,
gyehennaoltó
hűs emberségre.
Szóljak halálig
harcot, dalt, bátrat.
Férfikor, így jőjj,
vigyázlak, várlak!

(1956–57–58)

Őszi világ

Az özvegy fák felett
egy eltévelyedett,
fáradt vadkacsa jajgat.
Ősi törvény szerint,
íme, ősz lett megint,
morgom búsan magamnak.

Nagy, ért keserveket
görgetnek a szelek
a távoli hegyekből,
hová az üldözött
nyár lőtt vadként szökött,
s nagyot sóhajtva eldőlt.

S vele dőlt a világ
kedve, a kerti fák
színe, a gyúlt virágok
lángja, legelgető
juhnyájak, zöld mező
s a nótázó kaszások.

Mit egy évig tanult
a föld, halomra hullt
egy nap alatt. Lemállott
róla a takaró,
s immár a nyers való
jelenti a világot.

S az csak rög, meg avar!
A keserű magyar
látja így ugyan, érzem,
ki huszonkettedik
esztendejébe nyit
semmi nélkül, pucéren.

Ki, mint a táj, színét,
átrendezte hitét
nem fontolgatva, bőszen,
s most áll zavart-fakón,
új után kutatón,
e mozgó, furcsa őszben.

(1956)

Sarusi Mihály

56 a Balatonnál[1]

...Vörösberényben, Fűzfőn, Almádiban...

Almádiban ötvenhatban nem történt semmi! – mondják a visszaemlékezők, ha városunk múltja kerül szóba. S valóban, ha végighallgatjuk az idősebb helybélieket, megállapíthatjuk: Almádiban nem történt semmi… Semmi különleges 1956 októberében. Csak annyi, amennyi valamennyi hazai városban, faluban, tanyasoron, üdülőtelepen. A nép elzavarta a szovjet megszállókat kiszolgáló kommunistákat, s mindenütt megválasztotta a maga érdekképviseletét, a helyi közösség alulról építkező hatalmi szervezeteit, s mindent megtett, hogy szabadon élhessen. Akár Balatonalmádiban (és környékén).

Semmi sem történt – ezt sugallja a városi lap is, amely csak a rendszerváltozás után jó másfél évtizeddel, a forradalom 50. évfordulóján, 2006-ban tárja föl, miként zajlott le nálunk 1956.

Majbó Gábor, Tolner István, Szabó László s mások emlékei, valamint korabeli iratok segítségével igyekszünk rögzíteni, mi történt 60 évvel ezelőtt Almádiban, Berényben, Fűzfőn. Balatonalmádiban, az akkor önálló Vörösberényben és az az időben még Berényhez tartozó Fűzfőn és Gyártelepen… (A mai Balatonalmádi az egykor alsóörsi – tehát Zala vármegyei – Káptalanfüredből, Almádifürdőből, Budatavából és Vörösberényből állt össze.) (Az utóbbi három hely mindig Veszprém vármegyéhez tartozott.) (S a mostani település ősi magja a jó ezeréves Berény.)

A forradalom napjai

Az almádi forradalom vezetője a visszaemlékezők szerint Birkus Hubert volt, akit a veszprémi megyei bíróság 1957. november 26-án két és fél év börtönre, három évi jogvesztésre s 500 forint értékű vagyonelkobzásra ítélt. A büntetést, amelyet

Sarusi Mihály (1944) író. Békéscsabán született, 2001-től Balatonalmádiban él. Két és fél évtizeden át az MTI tudósítója volt. Utóbbi művei: *Hiába – haza* (2010); *Hun fohász* (2011).

1 Részlet a szerző készülő balatoni könyvéből.

„a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel bűntette” miatt kapott, az elítélt leülte. A bírósági határozatot 1989-es törvény semmisítette meg – azaz: Birkus Hubert (és annyi társa) ártatlanul szenvedett. Mint Majbó Gábor, Almádi örökös tiszteletbeli alpolgármestere elmondta, az özvegy helyett ő kérte Birkus Hubert mentesítését, és segített az asszonynak abban, hogy megkapja a férje után a börtönévekért járó kártérítést.

Az almádi forradalmi tanács elnöke Farkas Béla volt, de őt betegsége (emlékezőink asztmát emlegetnek) megakadályozta abban, hogy valóban ő legyen az események első számú szereplője.

A veszprémi tárgyalást – testvére miatt érintettként és érdeklődőként – végigülte Majbó Gábor. (Bátyja, Majbó Béla az almádi nemzetőrség egyik szervezője volt, ő hozta a fegyvert Jutasról és Győrből a helybéli forradalmároknak, s hogy a megszállókat kiszolgáló kádárista ellenforradalom terrorbírósága ne ítélhesse el, nyugatra menekült. Amerikából a hetvenes évektől járt haza 2003-ban bekövetkezett haláláig.) A tiszteletbeli alpolgármester 1991-ben betekinthetett az ügy irataiba (amelyekről följegyzéseket készített), így ő tud a legtöbbet a forradalmár pöréről s a tárgyaláson az almádi eseményekről elhangzottakról. A pörben tett megállapításokat többnyire reálisnak ítéli Tolner István is, aki 1956-ban – Majbó Gáborhoz hasonlóan – nemzetőrünk volt. (Időközben mindkét emlékező elhunyt.)

A vádirat szerint Birkus Hubert (született 1929-ben Tatatóvárosban, 1956-ban almádi – Kompolthy utcai – lakos), aki Veszprémben a Nehézvegyipari Kutatóintézet laboránsaként dolgozott, ott volt az első megyeszékhelyi tüntetéseken. Sőt, mint Mészáros Gyula írja *Forradalom és szabadságharc Veszprémben, 1956* című könyvében: a NEVIKI munkástanácsának a tagja a szintén almádi Katona Emil vegyészmérnökkel együtt! Október 27-én Almádiban (munkából jövet Katonával) részt vett azon a községházi gyűlésen, amelyet Megyeri Béláné tanácselnök – felsőbb utasításra – hívott össze, hogy megválasszák a forradalmi tanácsot. Birkus Hubert a gyűlésen fölszólalt, és követelte, hogy az egész község részvételével tartandó gyűlésen válasszák meg a település új önkormányzati szervezetét. Föllépése nyomán a gyűlés föloszlott, estére hirdették meg – hangos híradón – a Pannóniába a forradalmi tanácsot megválasztó rendezvényt.

A Pannónia étteremben Birkus Hubert már átvette az irányítást a község addigi uraitól: ő vezette a gyűlést, amely megválasztotta a település új hatalmi szervét. A forradalmi bizottságnak a tagja, majd egyik elnökhelyettese lett. Az ügyész fölrótta Birkus Hubertnak, hogy részt vett a további almádi „ellenforradalmi” tüntetéseken, azokon izgató szellemű beszédeket mondott, s a Hősi Emlékmű előtt (Mindenszentek napján, november 1-én) „izgató tartalmú verset” szavalt – a költemény Sajó Sándor *Magyar ének 1919-ben* című műve volt. A vádiratot készítők zokon vették, hogy az almádi forradalmár tagja volt annak a küldöttségnek, amely Veszprémből fegyvereket és lőszert szerzett – a tárgyaláson nem került szóba, ám emlékezőink tudomása szerint Győrből is hoztak puskát, miegymást a helybeli nemzetőrségnek Birkusék.

A vád súlyát növelte, hogy fölrótták: az újabb szovjet támadás napján, november 4-én rakétapisztollyal jelzést adott a harcolni kész almádiaknak, hogy a Tanácsháza előtt gyülekezzenek. Ő is szervezte azokat a csoportokat, amelyek elfoglalták őrhelyeiket, hogy fölvegyék a harcot a szovjet megszállókkal, s golyószóróval az oldalán (egy csapat élén) az Óvári kilátóhoz vonult. Végül a nemzetőrökből és harcolni kész más helybeliekből szerveződött csoportok fölöszlottak, a fegyvert letették. (Hogy a vádból mennyi igaz, bizonyítja az „In memoriam Birkus Hubert" című visszaemlékezés, amelyet az akkori községi jegyzőkönyvvezető írt a kilencvenes években.)

Birkus Hubert a tárgyaláson elismerte, hogy mindazt megtette, amivel vádolták, de tagadta, hogy ezzel bűnt követett volna el. Az ügyész terhelő tanúként Adolf Győzőt, Farkas Bélát, Joó Zoltánt, Megyeri Bélánét, Söjtöri Jánost, Szegedi Sándort, Tóth Antalt idézte meg a tárgyalása. (Adolf, Farkas, Joó kihallgatása valamiért elmaradt.) Az ügyészséget Molnár Béla és Péntek Károly képviselte.

Birkus Hubert *október 27-én* a délután három körüli vonattal érkezett haza Veszprémből Almádiba. A vele tartó dr. Katona Emillel (NEVIKI-beli almádi vegyész kartársával) fél hat tájban betért a Községházára, ahol vége felé tartott a gyűlés. Birkus Hubert fölszólalásában kifogásolta, hogy túl szűk körben választanák meg a forradalmi tanácsot, miközben például a veszprémi egyetemisták a város lakossága előtt tartották meg a választást. Javasolta, hogy hangszórókon tájékoztassák a falu lakóit a tanácsot megválasztó gyűlésről, hogy minél többen részt vehessenek azon. A községházi ülésre meghívottak többsége egyetértett Birkussal, s a javaslat szellemében hoztak határozatot. A gyűlést vezető vb-elnök Megyeri Béláné fölkérte Birkus Hubertet, vezesse le az esti Pannónia-beli választást.

A Pannóniában egy perces néma tiszteletadással kezdődött a tanácsválasztó gyűlés, amelyen körülbelül másfél ezren vettek részt – hangzott el a tárgyaláson, Tolner István ezt a számot túlzónak tartja. Birkus Hubert – nyitányként – elszavalta a Szózat első versszakát, majd a tanácselnök asszony fölsorolta, kiket javasolnak a hozzá hasonlóan gondolkodók a forradalmi tanácsba. Az emberek fölháborodtak és követelték, hogy tanácstagjelöltként sem jöhessen számításba Megyeriné, valamint az iskolaigazgató, Kadosa János. Az elnök asszony ellen azt hozták föl, hogy részrehajló a lakásügyek intézésében: magának a legszebb lakást szerezte meg, másoknak vagy rossz lakást juttatott, vagy azt sem adott. Az iskola igazgatóját azzal vádolták az emberek, hogy durva a gyermekekkel, dr. Domány István volt rendőrtiszt pedig azt rótta föl neki, hogy miatta kellett tíz évig az ávó elől bujkálnia. Birkus Hubert az állásukból való elbocsátás helyett a vb-elnök és az iskolaigazgató fölfüggesztését javasolta. A gyűlés végül megválasztotta a forradalmi tanácsot, amelynek a bíróság szerint 27, Tolner István szerint 24 tagja volt.

A következő napon (*október 28-án*) az új testület a Községházán reggel kilenckor ült össze, s megválasztotta a tisztségviselőket. Farkas Béla lett a forradalmi tanács elnöke, helyettesnek pedig – mivel betegeskedett a testület vezetője –

négyüket választották. Az elnökhelyettesek: Adolf Győző, Birkus Hubert, dr. Katona Emil és dr. Rédei István (a 4. sz. Mélyépítők jogásza).

Birkus Hubert egyik első ténykedéseként küldöttséggel fölkereste a közeli Postás üdülőben székelő szovjet parancsnokságot, s kérte a katonakórház vezetésének együttműködését a forradalmi tanáccsal. A szovjetekkel az elkövetkező napokban semmi vitás ügye nem támadt Almádinak.

A forradalmi tanács a lakosság biztonsága, a köznyugalom érdekében létrehozta a nemzetőrséget, amelynek a bíróság tudomása szerint Adolf Győző, egykori honvédtiszt, a veszprémi 56-ról szóló könyv szerint pedig Birkus Hubert lett a parancsnoka. (Hogy milyen sikerrel tartották fönn a rendet a forradalmárok, bizonyság rá az, amit Mészáros Gyula említ könyvében: Lóránd Imre, a veszprémi napilap volt főszerkesztője, a megyei nemzeti forradalmi tanács volt elnöke fogva tartása idején készült vallomásában azt írta Almádiról, hogy „Ebben a községben az utolsó időkig mintaszerű állapotok uralkodtak a közrendet illetően”.) Farkas Béla és Majbó Béla a nemzetőrök fölfegyverzésére Veszprémbe utazott; összetalálkoztak Birkus Huberttal, s mivel a forradalmi tanács elnöke rosszul érezte magát, megkérte Birkust, hogy helyette Majbóval menjen Jutasra, s a neki átadott igazolással vételezze föl a fegyvert. A jutasi kaszárnyában először megtagadták a fegyverek átadását, de Majbó Béla honvédtiszt barátja segítségével megkapták az almádi nemzetőrség számára a fegyvereket. Negyven puskát, két géppisztolyt, egy golyószórót s egy láda lőszert szállíthattak Almádiba, a Községházára.

Október és november fordulóján Majbó Béla és Birkus Hubert Győrben járt, ám az ottani forradalmi tanács (a Dunántúli Forradalmi Tanács?) ülésén – megbízólevél hiányában – nem vehettek részt, csak hangszórón követhették figyelemmel az eseményeket. A bírósági tárgyaláson, szerencsére, senki sem hozta elő, hogy a két almádi forradalmár Győrből is hozott fegyvereket a Balaton-partra (amiről a mai emlékezők tudnak).

November 1-én, Mindenszentek és halottak napja alkalmából az 1914–1918-as Hősi emlékműnél tartott ünnepséget községünk ifjúsága, itt szavalta el Birkus Hubert a „fölforgató” Sajó-költeményt. Birkus utasítására ismertették a község lakóival, hangszórón, a forradalmi hatalom rendeleteit, köztük azt is, hogy megszűnt a gyűlölt beszolgáltatás. *November 2-án* Birkust a megyeszékhelyen beválasztották a veszprémi járás forradalmi tanácsába. *November 3-án* (írja Mészáros Gyula) a már háborúra készülő repülőtéri ruszkik a Megyehegyen az almádi vasútállomásról Szentkirályszabadja felé gyaloglókat fognak el, s a reptérre viszik őket, hogy fogságukból csak a Veszprém ellen másnap kezdődő általános támadás sikere után szabadulhassanak. (Szerencsénkre a veszprémi Séd-partra „Eta Szuez?”-zal beköszönő, vodkaillatú, megvadult, gyilkoló-pusztító, félelmükben egymásra is lövöldöző vöröskatonák a Remete-patak s a Berényi-séd partján fekvő Almádit és Vörösberényt elkerülték.)

1956 novemberének első vasárnapján, 4-én a fél ország ágyúdörgésre ébredt. Almádiba–Berénybe is elhallatszott a veszprémi csata zaja. Birkus Hubert, ér-

tesülvén a fejleményekről, a Községházára ment, rakétát lőtt az égbe, hogy riassza bajtársait. A veszprémi bíróságon elhangzott állítás szerint a nemzetőrök fölfegyverkeztek, egy csapat fölment az Óvári kilátóba, ahol őrséget hagytak maguk után. Délután nemzetőreink a rendőrségen leadták a fegyvereiket.

Az almádi forradalmárok fegyverkészlete akkor már másfélszáz puskából, vagy húsz géppisztolyból s három vagy négy golyószóróból állt – legalábbis a bíróság szerint. Mindamellett nemzetőreink tudhatták, mindez nem lett volna elegendő a tankkal, repülővel, ágyúval támadó szovjet betolakodók ellen. Arról nem beszélve, hogy Tolner István volt nemzetőr emlékezete szerint kb. negyven fegyverük volt az almádiaknak – a puska mellett, viszont igaz, golyószóró és a géppisztoly is jutott Almádiba a nemzetőröknek. Másfélszáz legföljebb a vörösberényi nemzetőrök fegyvereivel együtt lehetett, mondja.

Az almádi forradalmárokat a fölkelés leverése után a környék többi ellenállójával együtt Kenesére, a Honvéd-üdülőből erre az időre berendezett pufajkás verőhelyre hurcolták, s válogatott kegyetlenséggel kínozták, ütötték, a téli Balatonba állították őket (a kenesei pufajkás jegyzőkönyv január 4-ei keltezésű)… Egy kis kijózanodásra? Némely hírhedt kenesei verőlegény nevét máig emlegetik az idősebb almádiak. (Hogy ennek nyomós oka lehet, bizonyság rá Mészáros Gyula könyve, amely „kenesei Halálbrigád”-ot említ.)

A dr. Borbáth András megyei bírósági bíró által aláírt ítélet indoklásának egyik érdekessége, hogy míg enyhítő körülménynek vették a vádlott büntetlen előéletét, súlyosbító körülményt nem találtak. Pedig pontosan fogalmazott a bíró, amikor kifejtette: Birkus az első községházi föllépésével megakadályozta, hogy a bukott hatalom szempontjából megbízható helybeliekkel töltsék meg a forradalmi tanácsot. Ezzel kicsúszott a rákosisták kezéből a vezetés, s megbízhatatlanok vették át az irányítást Almádiban. Tegyük hozzá, akár az egész országban: a nép a maga kezébe vette sorsa irányítását. S tette ezt mindaddig, míg engedték: november 4-éig.

Mészáros Gyula írja a veszprémi forradalomról szóló könyvében: „Kádár már 26-án… utasítást ad a megyei pártbizottságoknak…, hogy épüljenek be az újonnan szerveződő forradalmi bizottságokba… Sebestyén Ferenc Veszprém megyei MDP első titkár, valamint… munkatársai még a délelőtt folyamán intézkedtek is a megyében levő Járási Pártbizottságoknál, hogy az alakuló forradalmi szervezetekbe a járások területén is épüljenek be…” Az aknamunka, mint láttuk, Almádiban lelepleződött. A községházi „választás” (hogy a régi vezetés magát választassa meg „forradalmi bizottságnak”) megakadályozása lehetett a bíróság, illetve a bíróságot irányítók szemében Birkus Hubert legnagyobb bűne – azaz legforradalmibb tette.

Majbó Gábor emléke a várbeli tárgyalásról: szünetben a mosdóban összetalálkozott az egyik bíróval, akit jól ismert. A „szakember” megjegyezte:

– Jól eláztattuk a bátyját!

Mire Gábor bátyánk mi mást válaszolhatott:

– Szerencsére ő már messzire jár!

Valóban szerencséje volt (az 56-ban 34 éves) Majbó Bélának, a nemzetőrség egyik helybeli szervezőjének. Ki tudja, hogy végződik számára ötvenhat, ha marad.

– Életmentés volt itt hagyni a hazáját – magyarázza a testvére 2005-ben.

Birkus Hubert 1979-ben hunyt el, részére a rendszerváltozás után 1956-os emlékérmet ítélt meg a köztársasági elnök, amelyet az özvegy vehetett át 2000-ben. 56-os emlékérmet rajta kívül városunkban két berényi, dr. Eötvös László és Földes Gyula, valamint a forradalom után Almádiban élő, ám 1956-ban máshol tevékenykedő dr. Németh Jenő, Péntek Lajos, Szakál Mihály, Vörös Zoltán, Wágner József kapott.

Talán hozzájárul ahhoz, hogy megértsük, miért lett Birkus Hubert forradalmárrá, ha iderójuk: édesapját az oroszok Vörösberényben 1945-ben agyonlőtték.

A 82. évében járó – 1924-es születésű – Majbó Gábor a maga szerepéről ennyit mond:

– 1956-ban kicsi gyermekeim voltak. Előtte négy év orosz hadifogság, a fronton halálos ítélet… Ez visszatartott, nem vettem részt tevékenyen a forradalomban. Nemzetőr voltam, egyszer a Tulipánnál álltam őrségben. Bátyám egyedül élt, nem volt, ami visszatartsa a határozott kiállástól.

Tolner István – 1953-ban 12 év börtönre ítélték a nemzeti ellenállásban való részvételért, 1956 nyarán föltételesen szabadult – a forradalom idején (neki is éppen elég oka volt rá) szintén visszafogottan viselkedett, de a nemzetőrségbe ő is belépett. Emlékezete szerint az első megmozdulás Almádiban – talán *október 24-én* –, a Petőfi-szobornál megtartott ünnepség volt, ahol beszédek hangzottak el, elhatározták, hogy segítséget küldenek a pesti forradalmároknak. A második forradalmi esemény Birkus Hubert községházi szereplése, a harmadik a Pannónia-beli nagygyűlés. Ezt követte (a hónap végén) a nemzetőrség községházi megalakítása, 20-30 jelentkező volt. A vörösberényiek közül Földes Gyulára, a nemzetőrség ottani vezetőjére és dr. Eötvösre emlékszik, valamint Szabó Lászlóékra, akik Pestre mentek. A ma is élő egykori forradalmárok közt említi Duna Lajost, aki ötvenhatban nemzetőr volt, s aki több társával elment segíteni a pesti srácoknak.

Az almádiak emlékezetes ötvenhatos tettei közé tartozik Hatvári Hugónak, az 1953-ban halálra ítélt, ám a kötéltől (kegyelemből) megmenekülő ellenállónak a pesti szereplése, amelyet Mészáros Gyula említ a könyvében. Rákosi Mátyás úgy elfutott, hogy még az 1. sorszámot viselő MDP-páttagkönyvét is otthonában felejtette, s a jeles igazolványt a börtönből való szabadulása után a felkelők közé álló Hatvári találta meg.

Berényiek Pesten

Szabó Lászlóról és társairól, köztük a feladata teljesítése közben, hazafelé utaztában elhunyt, tehát hősi halottunknak tekinthető Csiszár Jánosról, a vörösberényiek élelmiszersegélyét Pestre szállítókról a még köztünk élő almádi forra-

dalmároktól hallhattunk. A Megye-hegy oldalában megbúvó otthonában beszélgettünk az egykori berényi vízimalom-tulajdonos fiával, Szabó Lászlóval a történtekről: a forradalomtól föllelkesedett berényi fiatalok halálos közúti balesettel végződő vállalkozásáról.

– „Almádi 56-ban"?… Annyi a szépséghibája, hogy berényi vagyok, Vörösberény 1956-ban önálló volt!

– A pesti forradalmi megmozdulásokról a rádióból értesültek a berényiek is, általános volt a hevülés. Örvendeztünk, jó jel! Hogy valamit változtatni akar a nép. 24-én már mozgolódtak a berényiek, mindenki az utcán volt, beszélgettek. A hónap végén valaki kitalálta: vigyünk Pestre élelmet! Pécsi István pesti kommunista volt a tanácselnök, utálták a berényi parasztok.

– Nagy a szegénység Pesten, hallottuk, gyűjtöttünk nekik! Fekete nevű sofőr – az almádi 4-es Mélyépítők vagy a Bauxitkutató sofőrje volt – hozta a teherautót, arra hordta a nép a húst, a kenyeret, a lisztet, a zsírt, a bort! Sok a sérült, a bort azoknak szántuk. A kórházban az orvosok elküldtek bennünket, megittuk.

– Hányan voltunk? Tíz körül! Tuszka Kázmér – hivatalosan Toszkáni (Toscani) Kázmér a neve, de a berényiek Tuszkának hívták –, ő a legidősebb, 40 körüli, kőbánya-tulajdonos volt. Ő volt a vezetőnk. Tuszka, Németh Lajos, Koszorús László, Csiszár János, Szabó László… Mások nevében nem vagyok biztos. – Mond még egy nevet, de kér, ne írjam le, hátha tagadni fogja az illető, mert hogy rosszul emlékszik. – Majdnem mindenki megsérült. Egy hétig voltunk a kórházban együtt, az ő nevüket ezért tudom ma is. Hazafelé autóbaleset ért bennünket.

– Budapestre október végén – 28-án? – mentünk. Átéltük november 4-ét, körbezárták a várost, nem mertünk elindulni.

– Az élelemmel a XI. kerületben a nemzetközi diákszálló udvarán álltunk meg, osztogattuk, vitték szatyorral a pestiek. Ott szálltunk meg. Nézelődtünk, megnéztük a Sztalin-szobor hűlt helyét, láttuk, ahogy a pesti gyerekek benzines palackot dobnak az orosz tankokra, az oroszok az agyonlőtt magyar fiúkat kirakatba tették… Csúnya dolgokat láttunk. A Móricz-körtéren, a Bartók (Béla út) körül tanyáztunk.

– November 4-én sok páncélos mindenütt, lőnek, nem tanácsos kimenni. Pár napig vártunk, a kaján fogyott. Haza kéne menni!

– Elindultunk. Valahol Budaörs tájékán elénk került egy orosz különítmény. Megállítottak, mit akarunk, kik vagyunk, kérdezték. A parancsnok fölküldte katonáit a platóra, találtak egy szem lövedéket, talán géppisztolytöltény volt. Emiatt feltételezte, hogy forradalmárok vagyunk. Egyikünk talán emléknek akarta hazavinni. Ideges lett, sorba állított bennünket, elővette a pisztolyát, és az elsőnek a homlokára tette: egy-két perc, ha nem tűnünk el, lelő, mint a disznót! Az autót elveszik. Futottunk az erdőbe.

– Érd körül teherautót találtunk az országúton. Fölültünk, elindítottuk. Nem tudtuk, hogy rossz, azért hagyták ott, mert nem volt jó a kormánya. Az első kanyarban belehajtottunk az árokba, fölborultunk. Csiszárra ráesett a pótkerék.

Nekem a könyököm, vállam tört el. Majdnem mindenki megsérült. Fehérvárra vonatszerelvény vitt bennünket kórházba. Pár napig voltunk ott, Csiszár ott még élt, a mája leszakadt.

– 16 éves kisgyerek volt. Nem akartuk fölvenni a teherautóra, de fölszökött a kocsira! A vörösberényi katolikus temetőben van eltemetve.

Az édesapja Fűzfőn volt munkás, ő pedig akkor végzett az általános iskolában – egészíti ki Tolner István.

– Fehérvárról, vonattal, brigádban jöttünk haza. Kezdtünk el félni, mi lesz velünk! De nem jelentett föl bennünket senki, nagyobb ügyekkel voltak elfoglalva.

Keszey János berényi polgár (2006-tól polgármester) így fogalmaz 2005-ben az almádi Hősök emlékművénél tartott október 23-ai beszédében:

– Bár a forradalmi események központja a főváros volt, a vidéki Magyarország is megmozdult. Főleg élelmiszer-szállítmányok érkeztek az ország különböző részéből mindenféle ellenszolgáltatás nélkül. Balatonalmádi és Vörösberény lakossága is gyűjtést szervezett a felkelők támogatására. Néhány fős csoport vitte az élelmiszersegélyt Budapestre. A Móricz Zsigmond körtérnél az államvédelmisek feltartóztatták a csapatot, majd több napra egy pincébe zárták őket. Kiszabadulásuk után a hazafelé tartó autót baleset érte, többen súlyos sérülést szenvedtek. Csiszár János, egy 16 éves fiatalember életét vesztette. Lénárt József, a 20 éves almádi szerszámkészítő sem járt sokkal jobban. Ő többedmagával egy traktort kerített a szovjet emlékmű ledöntéséhez. Pár nappal később már Pesten harcolt a Corvin-közben. Innen Pongrácz Gergelyékkel együtt Csókakőre vonult vissza, ahonnan többen nyugatra indultak. Lénárt József hazajött Balatonalmádiba. A forradalom leverése után Kenesére vitték, ahol válogatott kegyetlenséggel megkínozták. A hosszabb börtönbüntetést ugyan elkerülte ismerősöknek köszönhetően, de a verések során megsérült veséje és belső szervei károsodtak, ennek következményeként 45 éves korában elhunyt.

In memoriam Birkus Hubert

(Szemtanú följegyzése a történtekről)

Az utóbbi években Balatonalmádiban megemlékeztek az október 23-ai ünnepségen Birkus Hubertről, azaz ahogy mindenki ismerte Vörösberényben és Balatonalmádiban: Bertiről.

1997-ben egy színész nagyon szépen el is mondta azt a verset, amit Berti 1956. november 1-jén – amikor mindenki azt hitte, hogy győzött a forradalom – elszavalt a Hősi emlékmű előtt.

Ez a vers Sajó Sándor *Magyar éneke*. Megrázó volt! Különösen az utolsó versszak egyik sora, mely így szólt: „El innen rablók, ez az én hazám!…”

Nos, röviden elmondom, mit is tett Berti 1956. október 23-a után Balatonalmádiban. Amint tudjuk, október 23-án kitört a forradalom Pesten. A következő napokban országszerte megalakult a forradalmi tanács városokban, községekben.

Így Veszprémben is. A gyűlés dr. Brusznyai Árpádot választotta a forradalmi tanács elnökének. Most róla nem akarok beszélni, csak annyit említenék meg az új nemzedéknek, hogy a forradalom utáni megtorlásban életfogytiglanra ítélték, de az akkori kommunista párt megyei titkára, Pap János erőszakos fellépésére halálra ítélték, és ki is végezték. Pedig nem engedte, hogy az egyetemisták fegyvert kapjanak, és harcba szálljanak az orosz túlerővel.

Nos, Brusznyai Árpád, aki jól ismerte Bertit, megbízta őt, hogy Almádiban alakítsa meg a forradalmi tanácsot.

Berti össze is hívta Almádi lakosságát az akkor még létező Pannónia étterem nagytermébe. A zsúfolásig megtelt teremben Berti javaslatot tett a forradalmi tanács személyi megválasztására. Hogy ez mennyire nem volt kommunistaellenes, bizonyítja, hogy javasolta a tagok közé megválasztani az akkori párttitkárt, Söjtöri nevűt és egy Bíró nevű fiatalembert, aki a fűzfői Nitrokémiánál DISZ-titkár volt.

A gyűlés résztvevői felzúdultak, hogy ezek nem kellenek, de Berti lecsillapította őket, mondván, hogy Söjtöri rendes ember. A DISZ-titkárt meg dr. Pintér Sándor plébános védte meg, mondván, hogy ez a fiatalember minden hónap első péntekén gyón és áldoz. Hát így mindkettőjüket beválasztották a forradalmi tanácsba. (Bíró István almádi DISZ-titkár volt, 1956-ban a forradalmár fiatalok vezetője, november 4. után Angliába menekült, tehát nem lett áruló, méltó volt a bizalomra – egészíti ki Tolner István.)

Ezek után Berti megszervezte a nemzetőrséget, hogy Almádi biztonságát őrizzük, főleg éjjel. Körzetekre osztotta és kettesével jártuk a körzetünket, fegyver nélkül, hogy védjük az esetleges betörőktől, rendbontóktól.

A piacon is rendet teremtett, nem engedte, hogy lelkiismeretlen emberek kihasználják a fejetlenséget, és felverjék az árakat. Előfordult, hogy a magas áron értékesíteni szándékozóktól elkoboztatta az árut (például tojást), és a szegény vagy többgyermekes családoknak szétosztotta.

A Postás-üdülőben akkoriban szovjet katonák családjai és gyógyulófélben levő szovjet katonák üdültek. Az épület tetején vörös zászló lengett, és a kerítésen kívül géppisztolyos őr sétált fel és alá.

Az akkori forróvérű fiatalok meg akarták támadni az üdülőt, követelve a vörös zászló bevonását. Berti bement az üdülő parancsnokához, és kérte, hogy az őr ne a kerítésen kívül sétáljon, hanem a kerítésen belül. Ezzel sikerült elhárítani az üdülő megtámadását.

Közben a veszprémi katonai parancsnokság felajánlotta úgy a veszprémi, mint az almádi forradalmi tanácsnak, hogy ellátja őket gyalogsági fegyverekkel. Erre Berti is igényelt egy teherautónyi puskát és lőszert.

November 4-én, amikor Kádár János hívására a szovjet hadsereg lerohanta Magyarországot, Berti felszólította az almádi lakosságot, hogy akik fegyvert kaptak, azonnal hozzák vissza, nehogy az almádi lakosság harcba keveredjen a szovjet hadsereggel, és felesleges vérontás származzon belőle.

Ez még aznap meg is történt, és a fegyvereket egy raktárban elzárták. A fegyverleadásnál ott kóválygott köztünk egy-egy spicli, akikről tudtuk, hova tartoz-

nak. Ennek dacára nem bántotta őket senki, egy pofon sem csattant el Almádiban, egy lövés sem dördült el.

Ennek ellenére 1957. január vagy február hónapban (már nem emlékszem rá pontosan), Bertit egy éjjel elvitték a pufajkások. Nem volt nehéz kitalálni, hogy kik voltak az útbaigazítóik. Minden forradalmi tanácstagot elvittek, a környékbelieket a balatonkenesei Honvéd-üdülőbe, ahol mindannyiukat véresre verték.

Söjtörit is elvitték, de aztán később szabadon engedték. Az óvatosabbja azonban elhagyta Magyarországot. Bertinek is javasoltuk, menjen ki, de naiv módon bízva az igazságban nem ment ki. Keservesen csalódott.

A család nőtagjai (nővére, húga) elmentek a postásüdülő orosz parancsnokához, akivel annak idején Berti tárgyalt, hogy segítsen. Ez az őrnagy vállalkozott is rá, és Berti nőtestvéreivel elmentek Balatonkenesére, hogy megpróbálják Bertit kiszabadítani. Sajnos az orosz őrnagy sem tudott semmit intézni.

Aztán pár hónap múlva, pontosan már nem emlékszem rá, bíróság elé állították Bertit Veszprémben, ahol két és fél évre elítélték.

Ez történt Balatonalmádiban 1956-ban.

XY

Bertiék igazsága

Az előbbi visszaemlékező neve nem kerülhet nyilvánosságra, mert az illető még most is attól tart, hogy megbűnhődik az igazmondásért. Pap János egykori birodalmában mi járhat annak, aki szabadon merészel szólni… A Forradalom évfordulójának küszöbén.

…Valóban: ennyi történt, ennyi és nem több, Almádiban, a forradalom napjaiban.

Almádi dolgairól az almádiak kezdtek el dönteni. A világ – pár napra – fejéről a talpára állt e tóparti településünkön is.

Hogy fáj „nekik” máig… Ha csak szóba hozod, elönti őket a gyűlölet. Hogy hangképző szerveikben a hangokat átképezve ellenforradalom helyett már ők is a forradalom szót ejtsék ki a szájukon. Könnyű nekik, hisz hazugság nélkül már élni sem lennének képesek?

Nekünk nem kevésbé fáj – ha nem is ugyanaz.

Elég volt – mondhatnánk ma is.

…Mondhatjuk, csak hát ki hallja meg?

Tíz éve, 2006-ban.

Fűzfő, 1956: Berény

A gyártelepi főtéren: Szent László kápolna, művelődési ház (2006-ban még szocialista választási hirdetéssel), étterem, ábécé, üzletsor, tiszti lakások, óvoda,

harangláb, kereszt, országzászló (emelték 1935-ben, helyreállították 1994-ben), kopjafa. Fűzfő tér.

Fűz sédje kicsit arrébb locsog.

A kopjafán 1956 helyi vértanúinak a névsora: BALASI SÁNDOR, BALOGH FERENC, KERTAI MIHÁLY, SCHISZLER JÓZSEF. És halomra gyilkolásuk napja: 1956. NOV. 4.

A fakereszt vöröskő talapzatán kis tábla: URAM LÉGY IRGALMAS.

Nekik, nekünk.

Hozzánk különösképp.

Persze, hogy nem a gyilkosok állították.

Még csak nem is a tömeggyilkos megszállókkal egy húron pendülő helybéli zsiványság!

Tripolisznál – a felső gyárkapunál – orvul lőtték agyon a magukat megadó gyárőr–nemzetőr fiúkat a hazánkat már megint fölszabadító veres muszkakatonák.

A négyből három a berényi sírkertben nyugszik! Fűzfő akkor még Berényhez tartozott, itt temették el őket. Boros László (városi képviselő) Almádiban emlékezik a gyártelepi és berényi dolgokra: előbb Fűzfőgyártelep főterén hantolták el őket, majd 57 tavaszán hármójukat a vörösberényi temetőben újratemették. Balassi Sanyit, Kertai Misit, Schiszler Jóskát. Balogh Ferinek otthon, Kenesén van a nyughelye.

Az almádiak közül egy-egy öreg (mind gyöngébb lábakon járó) szabadságharcos, ha tud e három vértanúról… Hogy porladó csontjukkal állandó almádi lakosok volnának…

Két és fél évtized telt el a rendszerváltozásnak nevezett akármicsoda óta, s Almádiban eddig senkinek eszébe nem jutott – legalább október 23-án vagy november 4-én – megemlékezni róluk. Itt, a sírjuknál.

Hős fűzfői munkásfiúk… almádi felejtésben.

Hogy hallott volna róluk az almádi „értelmiség”!

Róluk, ötvenhatról.

– Ötvenhat? Nálunk nem történt semmi!

Náluk nem, nálunk annál inkább.

– Egy lövés el nem dördült!

Itt nem. Valóban csak egy: beállt a muszka tank a TÜZÉP elé (ahol ma a buszpályaudvar terül el), kidugta vöröskatona fejét egy tiszt, és elsütötte a micsodáját.

Puska volt, egyéb?

Flinta, flinta! Nem leventepuska, mint a mieinknél… Biztos dobtáras. Davajgitár.

– Gyilkosok! Gyilkosok! – kiabálta sírva egy fiatal a négy nemzetőr fűzfői temetésekor.

„Gyilkosok”; ma is ők osztanák a lapot.

Az almádi forradalom vezetője, Farkas Béla

Nem sok szó esett az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulóján sem a községi forradalmi tanács vezetőjéről, Farkas Béláról, ezért különösképp öröm hallgatni fiának, a Veszprémben élő ifjabb Farkas Bélának a visszaemlékezését azokra a napokra, amelyek jó fél évszázaddal ezelőtt Almádi fölemelkedését is ígérték.

1957. január másodikán voltak a letartóztatások, vitték őket Kenesére. (Mutatja a forradalmi tanács tagjainak a névsorát, s megjegyzi, kiket nem hurcoltak el a pufajkások a Honvéd-üdülőbe: emlékezete szerint a rendőr és a párttagok megúszták a Balaton-parti haláltáborban tett „látogatás" nélkül. S hogy míg a forradalmi tanács egyik fiatal tagja Nyugatra menekült – nyaranta hazajár –, a forradalom előtti pártitkár, ki szintén tagja volt az 56-os tanácsnak, a szabadságharc leverése után vb-tiktár lett.) *Január 2-án jöttek a karhatalmisták a Mandulásba! Berontottak az ajtón: négy-öt alak kibiztosított géppisztollyal.*

– Van-e fegyver?!

Nővérem nagyszájú volt, azt mondta:

– Van!

Játékvár gipszkatonákkal, húsz centiméter hosszú ágyúval…

– Hol?! – kezdték volna keresni.

– Ott! – mutatott rá a játékokra.

Azt hittem, lelövik.

Szegény Margó ilyen marhaságot mondott.

A 4-es Mélyépítők székháza a mai Városháza volt; ott dolgozott apám is. Október 30-án a vezetők a szobrokat, az orosz lemezeket összetörték, sliccükre tűzték az élmunkás és sztahanovista jelvényeket. (A piros lepelbe kötött két szobrot – a párt vezetőinek szobrait, az egyik Rákosié volt – az emeletről lehozták, földhöz vágták, leköpdösték. A káderanyagot már korábban elégették: tűzbe hajították, leöntötték benzinnel, hogy jobban égjen, a rúdról letépett piros zászlókat azért nem dobták a máglyára, mert a cég egyik vezetője úgy nyilatkozott: „jók lesznek azok törlőrongynak" – áll egy korabeli iratban.) *Mulattak a földszinten – a szesztilalom ellenére.* (Almádiban szesztilalom volt – éppen a hasonló esetek megelőzésére rendelte el a forradalmi tanács: „nemcsak a kedélyek forrtak, hanem a must is" – írta utóbb Farkas Béla. A kádári időszak kezdetén egy irat arról számol be, hogy akkoriban egyesek „különösen sok ellenforradalmi jellegű tivornyán" vettek részt.)

Édesapám Budapesten született 1906. februárban. Az apja orvos, édesanyja Szász Margit, Szász Károly református püspök lánya. Ludovikát végzett, 1932-ig katonatiszt volt édesapám. Főhadnagyként szerelt le. A Nemzeti Bankhoz került, Veszprémben igazgatóhelyettes lett, 1952-ig volt ott, akkor kirúgták mint horthysta katonatisztet. Révfülöpön három hónapig dolgozott, nem maradhatott, onnan is jönnie kellett. Az 1950-es évek elején Almádiban alapított Mélyépítőkhöz került. Almádiban gyermekkora óta jól ismerték, mert a családnak villája volt itt; az almádi emberek közül jó néhányan gyerek-

kori pajtásai voltak. Pénzügyi csoportvezető volt a IV. számú Mélyépítő Vállalatnál. 1956-ban a falu forradalmi tanácsának elnökévé választották.

Farkas Béla 1956-ban a 4. sz. Mélyépítő Vállalat munkástanácsának, fia emlékezete szerint, nem volt a tagja – az egyik irat mint a helyettes elnökét említi.

Az orosz kórház (amely a Postás-üdülőt foglalta el 1945-től a későbbi visszaadásig) az első perctől a forradalmi tanács védelmét élvezte, Almádi élelmezte őket. 57. január 5-én a szovjet kórházparancsnok elment Kenesére Primusz Bélánéval, hogy segítsen, engedjék haza az Almádiból elvitt embereket. Primuszné: Sura néni, orosztanár volt az általános iskolában, a férje a hadifogságból hozta magával haza. Hiába ment, nem engedték.

Kenesén nagyon csúnya dolgokat csináltak! Be volt fagyva a Balaton, belemártogatták őket. Ez volt a szóbeszéd, mert apám erről sohasem mesélt. Karhatalmista különítmény volt… Keneséről Kistarcsára vagy Tökölre vitték édesapámat, május–júniusban szabadult. Én tizenhárom éves voltam. A Legfelsőbb Ügyészség nem tartotta indokoltnak a további elzárását. Édesanyám rengeteget kilincselt ezért.

Májusban engedték haza Kistarcsáról a közbiztonsági őrizetnek nevezett fogságból az idehaza Bécinek becézett Farkas Bélát.

A Mélyépítőktől fegyelmivel elbocsátották, és a Mandulásban levő (a katolikus templomnál épült vállalati) szolgálati lakásból télvíz idején kilakoltattak minket. (Még börtönben volt, de híre jött, hogy szabadlábra helyezik Farkas Bélát, a helybéli rendőrparancsnok már kijelentette: ha kiengedik, majd ő kitiltatja Almádiból!) *Nyaralóban húzta meg magát a család. Nővéremet kirúgták a veszprémi gimnáziumból. Amikor apám kiszabadult, rokonok bújtatták. Ekkor jött Lipótmező, ahol az elmegyógyintézetben Kompolthy Tivadarral, a fűzfői Nitrokémia* főmérnökével együtt bújt meg.

Úgy emlékszem, még egyszer internálták édesapámat, de erről nincsenek iratok. (Nem csak erről! Fekete Pál, ötvenhatos forradalmár, akit életfogytig tartó ítélettel sújtottak az elsőre beígért kötél helyett, *Cseppek a tengerből* című könyvében megírja: a pufajkások által lefogott és agyonvert ártatlan emberek közül nem egyről még csak nem is tudnak az állambiztonsági, rendőrségi, ügyészségi, bírósági irattárak…) *1960 táján, amikor gimnazista voltam, lezárult ez az időszak.*

1957 augusztusában, már idehaza, Farkas Béla levelet írt a Legfőbb Ügyésznek, hogy tisztázza magát. A levél és a mellékelt „Feljegyzés a Balatonalmádiban 1956. október 23. és november 7-e közötti eseményekről" másolatát a család megőrizte, így néhány fontosabb dolgot idézhetünk belőle. A helyi nemzeti forradalmi tanács 25 tagú volt, közülük 5-6 párttag, s legelső ténykedésük a Postás-üdülőben berendezett – máig szovjet katonakórházként emlegetett – orosz tiszti üdülő parancsnokának megnyugtatása volt, hogy biztosítják az ott lévők (főleg nők és gyermekek) bántatlanságát. A nemzetőrségbe volt párttagok is beléptek, sőt, párttitkár és nemrég leszerelt ávós hadnagy is szerepelt azok között, akik Almádiban nemzetőrként fegyvert kaptak. „…november 7-én megjelent Balatonalmádiban a székesfehérvári orosz parancsnok, egy tábornok, aki közölte velem, hogy a fegyvereket 9-éig át kell adni az almádi-i orosz üdülő parancsnokának, ami záros határidőig meg is történt. November 7-én egyébként a Tanács le is mondott azzal, hogy a község közellátásában továbbra is segéd-

kezik a Községi Tanácsnak…" (Egy 1957-es járásbírósági iratból pedig az derül ki, hogy 56 októberében az almádi orosz üdülőben nem volt fegyver, csak a forradalom hatására állítottak föl őrséget a ruszkik. S hogy az üdülő orosz női alkalmazottai teljesen szabadon járhattak ki a faluba vásárolni, senki sem bántotta őket.)

A Feljegyzés említi az újabb lefogási kísérletet, amelyet egyik áskálódó ellensége követett el ellene: „Egy alkalommal, mondvacsinált ürüggyel, teljesen törvénytelenül a lakásomra küldte a Munkásőrséget (1957. május 27-én este), hogy engem elvitessen, és ugyanakkor másfél oldalas vádiratfélét szerkesztett, amiben újrainternálásomat kéri."

Apám nagyon beteg volt. Súlyos asztma kínozta. A forradalom után a veszprémi Vendéglátónál, majd a fűzfői Kantinban, tisztviselőként, pénzügyi elszámolást végzett. 1964-ben 58 évesen halt meg. Édesanyám 1965-ben követte. Pesten vannak eltemetve a családi sírboltban.

A nővérem 52 évesen halt meg. Pesten érettségizett; a Színművészetire nem vették föl, de aztán sikerült főiskolát végeznie.

Én vegyészmérnök lettem. A Lovassyból nem javasoltak továbbtanulásra. Két évig segédmunkás voltam a Kőbányai Gyógyszergyárban. 64-ben bekerültem itt Veszprémben a MÜKKI-be, és a kutatóintézetben munka mellett levelezőn végeztem el az egyetemet. 1998-tól 2005-ig Budapesten az Égisz Gyógyszergyárban dolgoztam, ma Veszprémből nyugdíjas szakértőként visszajárok hozzájuk.

Család?

Egy fiam van, és két unokám. A fiam családjával Nemesvámoson él, aktív közéleti szerepet folytat, a Pannon Térség Fejlődéséért Alapítvány titkára, a Vámosért Közhasznú Kulturális Egyesület elnöke.

Fia, unokái… S velük a remény.

Vörösberény-gyártelep vértanúi

(Nem tarkón, de közelről, hátulról, tehát mégiscsak orvul.)

Az 1922-től épülő Magyar Lőporgyárüzemi Rt., majd Nitrokémia Ipartelepek Rt. címe előbb Bugyogói gyártelep (mert a Bugyogó nevű forrás köré kerítették az üzemet), majd (mert hogy Fűzfő, így akkor e terület is Vörösberényé) Vörösberény-gyártelep, végül (mégiscsak) Fűzfőgyártelep. 1956. november 4-én négy gyártelepi fiatalt végeztek ki – egyes emlékezők szerint katini módszerrel, tarkólövéssel – Tripolisnál, hogy közülük hármat (így emlékszik pár almádi öreg) a berényi temetőben hantoljanak el. S hogy az évfordulón rendre átjárnak ide emlékezni a fűzfőiek (és a veszprémiek) – az almádiak nem teszik tiszteletüket…

Nincs rá érkezésük!

– Berény? Nekünk mi közünk hozzá?

Mintha Berény nem Almádi része volna. Alapja.

Hadd el.

Aztán csodálkoznak, ha Berény időnként úgy dönt, elszakad Almáditól.

Balassi, Kertai, Schiszler? Keresed, kutatod, nem leled. A református temetőrészt gondozó kálvinisták nem tudnak róla – temetőkönyvük, mely év szerint jegyzi, mi nem történt ottan, nem említi –, a katolikusok sírkartotékja sem segít. Pedig a fűzfőiek ide járnak emlékezni!

Adatok innen-onnan. Amit mindőjüknél leszögeznek: Tripolisznál ölték meg őket az oroszok, az Országzászlónál temették el mind a négyet.

Balassa/Balasi Sándort a veszprémi kórházba szállították, ott az orosz légitámadás úgy megrémítette, hogy kitépte magát a csöpögtetőkből, és ez okozta a vesztét: a kórházfolyosón halt meg.

Kertai Mihály nemzetőrt 1956. november 4-én 18 évesen tarkón lőtték. Született Vörösberényben, 1938. május 1-jén.

Balogh Ferenc tanítósegéd… (Róla ennyi, semmi több.) (Végre egy értelmiségi vértanú! A többi: munkás. Proletár. Akiké volt, állítólag a hatalom. Amely meggyilkolta – melynek nevében meggyilkolták – őket.)

Schiszler József, született Tengelicen 1929. augusztus 14-én, ő 27 évesen vesztette életét. A hazáért. (Haza; nekik még volt.) (Schiszlereket Almádi környékén – Tobrukban, Veszprémben – 2000-valahányban is emlegetnek…)

Nyomozunk, utánajárunk, sokáig hiába. Néhány „apróság". „Kihantolásuk 1957 májusa táján." Almádi férfit említenek, november 4-én „Őt is arra a teherkocsira dobták, ahol a lelőtt fiúk feküdtek. Ott volt velük." „Kertai bátyja a 80-as években a berényi kertbarát kört vezette." „Gyártelepen az M-házakban laktak Kertai Misi szülei, édesanyja onnan a Gagarin utcába költözött…" „Kertai Misinek sokdioptriás szemüvege volt. Mit akartak vele?!"… Mígnem kiderül, él egyikőjük bátyja! Kertai László Veszprémben. Amúgy az egyik 56-os szervezet tevékeny tagja.

No lám. Biztos összefutottunk már.

– A berényi temetőben a főbejárattól a főúton jobbra a 3. vagy a 4. sír a családé. Apám, anyám, nagybátyám és a bátyám. Mellettük van a Balassi-sír… Baloghról, Schiszlerről semmit sem tudok; 10 éves voltam… Az M-faluban laktunk, édesanyánk volt tisztviselő (az M-falu tisztviselőtelep Fűzfőgyártelepen). Édesapám Brazíliában is járt a cég ottani lőporgyárában.

Levelet mutat, a fia szedte le a világhálóról. Eszerint a bátyjába 72 golyót lőttek. Más úgy emlékszik, comblövés végzett vele. Nem engedték ellátni, elvérzett.

Édesapjuk, Kertai József csőszerelő mester, a Nitrokémia központi üzemében művezető. Egy csapattal 1940-ben (1941-ben?) Dél-Amerikában lőporgyárat épít – mutatja az ott róluk készült fényképet. 1953-ban halt meg. (Fűzfőn gyakori volt a korai elhalálozás, pl. a tobrukiak közül többen elsorvadtak, mert a kísérleti üzem laborjában dolgoztak…) (Jó kis „boszorkánykonyha" lehetett!)

– Édesanyám mindig azt mondta, hátulról lőtték le!

– A gyártelepi Felső-kapunál az ávós laktanyában volt szolgálatban. A nemzetőrök (egyben gyárőrök) kutyával járőröztek, amikor megjelentek az oroszok.

Azt mondták nekik, menjetek haza! Oroszul nem tudott; mutogatott?… A kutya védeni akarta a nemzetőröket, rátámadt az oroszokra. Mihály indult volna, háttal volt… Elfutott? Hátulról lőtte le… Sokan sokféleképp mondják. Ez is egy változat.

– Én csak arra emlékszem, anyámnak szóltak, jöjjön a kórházba, a fia megsérült. Elment. Hazahozta a zöld lódenkabátot. Azon is a hátán volt a luk. Talicskán tolta (valaki) haza az M-faluba… Sírtunk.

Vörösberényben a Templom-gyöpön, a református templomnál volt a szülői ház, nagy szőlővel. Gyártelepen lakva nyaralónak használták. A bátyja, József oda nősült. Szőlész-borász, a füredi iskola egyik vezetője lett. László szerszámkészítő a Nitrokémiánál, szakoktató.

– Mihály 1938-ban Gyártelepen született, Vörösberényben anyakönyvezték, az itteni kápolnában keresztelték. Abban az évben (1956-ban) végzett villanyszerelőként… Szilofonon játszott a zenekarban… Nemzetőr! Hogy mint hazafi megvédje az otthonát, a gyárat! Misike hazaszeretetből állt be nemzetőrnek.

Hazafi… Mit nem mond az ötvenhatos vértanú testvére a XXI. század második tizedében… Arra föl mondja, hogy öntudatos hazafi volt a testvére, mert meg merjük pendíteni: van, aki szerint a fiatalok csak belekeveredtek az „eseményekbe". Nem. Tudták, miért teszik.

– Balassit hívták Csikasznak. Balassi Csikasz…

Schiszler, Balogh máshol nyugodhat.

– Hogy hátrány érte volna a családot? Nem különösebben. Gyártelepen szolidárisak voltak, segítették anyámat, engem, a bátyám akkor már egyetemista. Budafokon kivonultak…

– …Misike nagyon jó tornász volt… Lelövése? Az a valószínű, hogy hátulról, de nem tarkón; közelről. Tehát orvul.

Mondhatni muszka módra. Sőt, vöröskatona-szerűen.

A berényi temető egyik sírján fehér márványon:

BALASI CSALÁD
NYUGODJATOK BÉKÉBEN
JÓZSIKA ÉLT 8
KATIKA ÉLT 16

Sándor sehol. Pedig ő is a családi sírba került. Erre utal a sírkövön a veszprémi Pofosz nemzetiszalagos koszorúja: AZ 56-OS FORRADALOMBAN ÉS SZABADSÁGHARCBAN HŐSI HALÁLT HALT BAJTÁRSUNK EMLÉKÉRE. Titkolni kellett? Nehogy az ávósutódok – maguk az ávósok, akkor épp pufajkában, később (ma is?) akár csokornyakkendőben – haló poraiban se hagyják békén. Sem őt, sem a családját.

A mellette levő, hasonló Pofosz-koszorúval jelölt sír fölirata:

CSISZÁR JÓZSEF
1906–1975
CSISZÁR JÓZSEFNÉ
1916–1988
CSISZÁR JÁNOS
1940–1956
AMÍG SZÍVÜNK DOBOG FELEDNI NEM FOGUNK

Mészáros Gyula veszprémi történésztől, az itteni 56-os események legjelesebb kutatójától is megtudhatjuk: Csiszár János (aki a családjával a temető mellett lakott) a vörösberényiek élelmiszer-segélyével utazott Pestre, hogy harcoljon a magyar szabadságért. Hazafelé jövet a teherkocsijuk beleborult az árokba, a sérült fiatalt a fehérvári kórházba vitték, ahol belehalt sebeibe.

Mögöttük a harmadik 56-os – bajtársai által emlékkoszorúval ellátott – sírunk:

+
KERTAI JÓZSEF
1906–1953
KERTAI MIHÁLY
1938–1956
KERTAI JÓZSEFNÉ
1911–2003
SZÍVÜNK DOBOG, S FELEDNI NEM FOGUNK.

– Áldozatok voltak! – legyint a (nyilván balliberális) koma, hogy szóba kerül a Fűzfőn lelőtt négy magyar fiú.

Áldozatok? Hősök! Ők még azt hitték, a hazáért akár a vértanúságot is vállalni kell. Bármit.

A mi drága hősi halottaink.

Tank a Postás-üdülő előtt

Az egyik emlékező helybéli polgár azt emlegeti, hogy igenis elhangzott lövés Almádiban 1956-ban! Éspedig a Postás-üdülő előtt, a volt Tüzépnél (ahol most a buszpályaudvar terpeszkedik). A november 4. után itt lecövekelő páncélos, nyilván hogy védje a szovjet katonatiszti üdülőt – amely már rég nem lehetett katonakórház –, vetette ott meg a lánctalpát. Miközben senki nem bántotta az oroszokat.

Egyszer csak kiemelkedett egy muszka tiszt a tankból és a levegőbe lőtt.

Fusson, ki merre bír.

Némelyeknek azért csak megfordulhatott a fejében – lám, az orosz ilyen előrelátó volt: addig senki sem támadt a Ruszkiüdülő Postáspalotára, de majd

fog… –, hogy el kéne azt onnan takarítani! Mi több, a közeli elemi iskola nyolcadikosai is ezt vették a fejükbe.

2012-ben írja egy volt túlélő, hogy s mint esett a nyolcadikos almádi lurkók tankfoglalása.

Eszerint a gyerekek fogták magukat, és egy kis közön igyekeztek lopva a szovjet páncélos közelébe férkőzni. Észrevétlennek észrevétlenek lehettek, annyira azért nem, hogy a tanáraik ne fogjanak gyanút, s az egyiknek végül sikerül visszaterelnie a harckocsifoglalásra induló, harcra kész kis magyar gyermekcsapatot.

Őket nem kaszabolták le, nem úgy, mint pesti benzines palackos társaikat.

(Viszketett a tenyerünk – az ülepünk, a talpunk…, nem nyugodott a lelkünk? –; mi hetedikesként a viharsarki Nagy-Csabán készültünk hasonlóra, nem kevésbé sikertelenül.)

Almádi-(Nagy-)Magyarország!

Csikszentmihályi Róbert: '56-os műegyetemi emlékmű (főalak, részlet, mészkő, Budapest, 2006)

Vasy Géza

Atlantisz sorsára jutottunk[1]

Gondoljunk bele Illyés Gyula életművébe: ha csak naplójegyzeteket írt volna, akkor is kiiktathatatlanul fontos alkotója volna a magyar irodalomnak! S ha sorra vennénk külön-külön más és más műfajú írásait: a költészetet, a drámát, a széppprózát, az esszét, mindegyiknél ugyanerre a következtetésre kellene jutnunk. Most csak a napló műfajára szorítkozva: 1929-től 1983-ig sorakoznak többkevesebb rendszerességgel készített jegyzetei. Az olvasó számára nemcsak az életmű mutatkozik kimeríthetetlenül gazdagnak, hanem az a tény is példátlan, hogy az írói hagyatékból mindegyre újabb és újabb kéziratok bukkannak fel. Nagy meglepetést keltett 2014-ben annak a regénynek a felfedezése, kiadása, amely az 1950-es évek első esztendeiben keletkezett, s igen tanulságos képet ad az 1930-as évek kisvárosiasodóan is falusi, dunántúli világáról, Ozora vidékéről. Az tudható, hogy Illyésnek még mindig vannak kéziratban maradt művei, s főleg versekről olvashattunk. Arra azonban talán senki sem számított, hogy az itt-ott kihagyott-kimaradt néhány lapnyi napló mellett egy egész füzetet is felfedezhet a család, méghozzá az 1956-os forradalom naplóját. A kéziratot Illyés Mária és Horváth István gondozta-szerkesztette M. Kiss Sándor történészi-szakmai ellenőrzésével s egyúttal az Illyés család segítségével.

Tudjuk, hogy 1956-nak igen gazdag a szakirodalma, s ezek között vannak egyidejű naplójegyzetek, majd visszaemlékezések. Tanúja tehát sok volt a forradalomnak. Minderről azonban 35 éven át nem lehetett írni, s főként az igazságról kellett hallgatni. A tanúságtétel különösen fontos, hiszen a modern magyar történelem meghatározó heteiről-hónapjairól van szó. Illyés Gyula 1956. október 23-a és 1957. január 31-e között vezetett naplójegyzetei ezeket a heteket rögzítik. Az író nemcsak tanúja, megfigyelője volt a történéseknek, hanem cselekvő résztvevője is.

Az életmű alaposabb ismerője tudja azt is, hogy Illyés Gyula nem tétlenségre kényszerült szemlélője volt a Rákosi-korszaknak. A kommunisták, bolsevikok utálták Illyést, mert nem vált az ő emberükké, ugyanakkor szükségük volt né-

VASY GÉZA (1942) irodalomtörténész, a Magyar Írószövetség korábbi elnöke.

1 Illyés Gyula: *Atlantis sorsára jutottunk. Naplójegyzetek, 1956–1957.* Budapest, 2016, Magyar Művészeti Akadémia–Magyar Szemle.

hány olyan íróra, akit besorolhatnak a „haladó hagyományok" alkotói közé. Révaiban és társaiban még élt bizonyos minőségérzék, s bár a sztálinista sablonokat hirdették, valamennyire érezték, hogy nem jelszavakra, hanem művekre van szükség. Azoknak az íróknak, akiket nem ítéltek hallgatásra, azokat a réseket kellett keresniük és megtalálniuk, amelyek lehetőséget adnak arra, hogy kimondhassanak valamennyit az igazságból.

Illyés már 1947-ben világosan látta, hogy az ország új társadalmi rendje nem jó irányba halad, egyre korlátozottabb a demokrácia. Ő kereste és meg is találta azokat a pontokat, amelyeknél viszonylag szabadon, alkotói erővel lehetett beszélnie, leghatásosabban drámáival, majd néhány költeményével. Róla határozottan állítható, hogy az 1956-os forradalom egyik szellemi előkészítője volt. Történelmi drámáival (*Ozorai példa, Fáklyaláng, Dózsa György*), költészetével egyre nyíltabban fejezte ki azt, hogy a magyarságnak szabadságra és függetlenségre van szüksége. *Bartók* című verse 1955 őszén teljes egyértelműséggel utalt a jelenkorra, amely már elviselhetetlen.

Tény azonban az is, hogy mint a magyarság döntő többsége nem valamiféle forradalomban gondolkodott, hanem olyan reformokban, amelyek a sztálinizmus helyett rátalálnak a diktatúrát, zsarnokságot felszámoló útra.

Ekkor következett be a váratlan fordulat. A társadalom követelései egyre határozottabbá váltak. Egyre több embernek nyílt ki a szeme, látta be a sztálinizmus, a Rákosi-kor iszonyatos hazugságait. Az MDP ugyan végsőkig igyekezett megtartani az irányítást, az őszi események azonban átszakították a gátakat. Rajk Lászlóék temetése, majd a bocsánatkérés Titótól már viharosan elvezetett a lengyel–magyar-barátsági felvonuláshoz, estére a rendszer elutasításához. A legfőbb követelések a demokráciának és a nemzeti jogoknak az érvényesítéséért szálltak síkra. Mindez teljesen egybeesett Illyés Gyula és a magyar írók zömének a kívánságával.

Az *Atlantisz sorsára jutottunk* című kötet bevezető esszéjét Illyés Mária írta. A napló szövege párhuzamosan halad egyrészt a napi feljegyzésekkel, másrészt Horváth István rendkívül alapos és a szükséges mértékben részletes jegyzeteivel. Ha úgy tetszik, akár ezt is nevezhetnénk párhuzamos naplónak, amely tárgyszerűen megvilágít minden olyan pontot, amely magyarázatot igényel. Részben azért, mert Illyés tömör feljegyzései a jobb érthetőség miatt olykor kiegészítést kívánnak, részben pedig azért, mert a jegyzetek a mai olvasóknak biztos támpontot adhatnak.

A kötet két további lényeges kiegészítése még a gazdag fénykép- és fotóanyag, illetve a dokumentumtár. Az írókról, a politikai élet szereplőiről, a forradalmi eseményekről készült fényképek mellett a nyomtatott vagy sokszorosított röplapok, felhívások fotói szolgálják a hitelességet. A függelék 70 könyvoldalon keresztül sorolja a korai Kádár-rendszer tevékenységét bemutató s az idetartozó néhány hónap dokumentumait. Itt olvashatjuk például az Írószövetség október 23-ai kiáltványát, Gerő Ernő beszédét, a Tamási Áron által fogalmazott *Gond és hitvallás* című nyilatkozatot is.

Mit tett, mit tehetett Illyés 1956 forradalmi időszakában?

1956. október 23-án délelőtt Illyés és Szabó Lőrinc feleségeikkel Miskolcra utaztak Szabó Lőrinc költői estjére. Illyés tartott bevezető előadást. Előre megírta a szöveget, de a lelkes hangulatban nem olvasta fel azt, hanem szabadon beszélt, a század valószínűleg legnagyobb magyar költőjének nevezte barátját. Késő este súgták meg Illyésnek, hogy Pesten utcai harcok vannak, sok halottal. Így a többnapos program (Sárospatak, majd Debrecen) megszakadt.

Illyést és Szabó Lőrincet 25-én délután tudták hazavinni a fővárosba. Flórának vonattal kellett hazajutnia. Mint a történelmi eseményekből ismeretes, Nagy Imre kormánya napokig habozott, hogy egyértelműen a forradalom oldalára állhat-e miniszterelnökként. Természetesen a demokratikus kibontakozás híve volt, de a fegyveres harc beszüntetését követelte volna meg.

Tamási Áron, Déry, Illyés, Veres Péter folyamatosam kapcsolatban voltak egymással. Abban mind egyetértettek, hogy be kell szüntetni a vérontást. Közben a politikusok keresték a hiteles személyeket. Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság egy röplapon Kéthly Anna mellett Illyés Gyulát is az új kormányba követelte. Másfelől Kállai Gyula is arra kérte Illyést, hogy legyen népművelési miniszter. De ezt sem ő, sem Tamási Áron nem vállalta el. Végül Lukács György mondott igent.

Nagy Imre elfogadta a Tamási Áron által készített 7 pontos írói előterjesztést, amely eredetileg még október 23-án készült az *Irodalmi Újság* különszámának kiáltványaként. Teljesültek tehát a legfontosabb követelések: az írók és a fiatalok sem hiába küzdöttek. Október 26. és 27. között Nagy Imre átértékelte az ország helyzetét, s lényegében elfogadta a forradalmárok követeléseit. Elkezdte a kormány átalakítását. A párt pedig ellenforradalom helyett nemzeti demokratikus mozgalomnak minősítette a forradalmat.

Tűzszünetet rendeltek el, a szovjet csapatok visszavonulását ígérték, s kezdtek jelentkezni a régi pártok. Újra színre lépett a Nemzeti Parasztpárt, ám magukat súlyosan kompromittáló vezetői (Darvas József, Erdei Ferenc) miatt Petőfi Párt néven kezdték meg a szervezést. Illyés Gyula is vezető szerepet játszott, beszédet is mondott nagygyűlésükön. Október 30-án Illyés Nagy Imrével is találkozott, feljegyezte az ő gondolatait a szovjet–magyar viszony megjavításáról. Kijelentette, hogy „ez a nép nem gyűlölködő". „Szeretném, ha eljutna hangom Hruscsovig. Utasítsa barátkozásra katonáit."

November 3-án Illyés egy kiáltványt fogalmazott meg a parlament épületében [*A világ minden országának íróihoz és irodalmi szerveihez*], de a felolvasást a rádióban Tildy Zoltán nem engedélyezte, arra hivatkozva, hogy ez a szöveg „túl erős". Maga a kiáltvány a forradalom egyik legfontosabb és legerősebb, a magyarsághoz forduló, segítséget kérő szövege. „Egy magyar író szól hozzátok a bekerített Budapestről. Nem tudom, kijuthat-e ez az üzenet hozzátok írásban is. Ezért arra kérem mindazokat, akik szavaimat hallják, jegyezzék meg és fordítsák le ezt az üzenetet, s ne restelljék eljuttatni annak az országnak irodalmi szerveihez, lapjaihoz és íróihoz, amelyben élnek. Egy meggyötört, halálos veszedelembe jut-

tatott kis nép igazsága ügyében, de mégis a teljes igazság ügyében, vagyis – mert az igazság oszthatatlan – a ti ügyetekben is szólok a tigris karmaiba esett énekesmadár talán utolsó sikolyával. Tízmillió magyar néz elszánt nyugalommal a maga halála, de akár nemzete kipusztítása elé, ha elkezdett szabadságharcát nem viheti győzelemre… Író vagyok, született ellensége a hazugságnak, született hirdetője a valóságnak. E minőségemben teszek hitet: két szemmel láttam ezt a forradalmat, mely minden előzetes szervezettség nélkül tört ki, munkás- és parasztszármazású diákok kezdték, parasztszármazású katonák döntötték el, és ipari munkások biztosították."

A felhívás egy példányát Illyés unokái találták meg a tihanyi kőasztal lábazatába rejtve, s 1991-ben megjelent nyomtatásban. Ha a Kádár-kormány nyomozói ezt akkor megtalálják, valószínűleg Illyés Gyula sem kerülhette volna el a letartóztatást, börtönt. S nem csupán e felhívás miatt, hanem a naplójegyzetek s az oda beillesztett, nyomtatásban a mai napig meg nem jelent – de leadott – néhány írása miatt is.

Egy október 31-én az *Új Magyarország* számára készített nyolcoldalas Illyés-írás sem jelent meg a lapban, itt olvasható Illyés megrázó erejű vallomása: „Azok közé a magyarok közé tartozom, akik népüket bomló, veszendő népnek érezték… Ezek óta a tiszta-egű október végi napok óta másképp vélekedek. Mint anynyi magyar, valamiképp azt érzem, mintha még vér is más kezdene járni bennem. Azt érzem, mintha nem törpegerincű nép fia volnék. Ha most utaznék külföldön, a bejelentő lapra, azt hiszem, némi büszkeséggel írnám rá: »Nemzetisége? Magyar.« S nem zavar, hogy ez a hirtelen büszkélkedés nem az én érdemem. A tettet, amely ilyen jólesően csörgedezteti bennem a magyar vért, nem én hajtottam végre. Mégsem érzem holmi szellemi orgazdának magam, aki más érdemével kérkedik. Miért? Mert ezeknek a tetteknek a végrehajtóit testvéreimnek, öcséimnek, fiaimnak érzem. Egy családban tudom velük magam. Azt érzem, hogy helyettem és nevemben cselekedtek."

Nagy Imrének, a régi és az új demokratikus pártnak s természetesen az íróknak, jelesen Illyés Gyulának is érzékelnie kellett, hogy Magyarország igen veszélyeztetett napokat él át. Akárcsak Nagy Imre, Illyés Gyula is tarthatott a szovjetek cselekvésétől. Míg Nagy Imre teljes politikai személyiség-átváltozást hajtott végre, merészen felfüggesztette a reálpolitikát. Illyés Gyula szerintem napról napra sejthette, sőt tudhatta, hogy a történelmi régmúltban és a jelenben is legfőbb feladat a magyarság, az ország megőrzése. Álmodni szabad a legszebbet, akár a forradalom napjait is átélhetjük, de utána a menthetőt kell menteni: az életben maradást. November 4-ének hajnala egyértelművé tette, hogy a Szovjetunió nem óhajt lemondani birodalmának egyetlen kis területéről sem, s kiviláglott ismételten az is, hogy a „híres" Nyugat inkább csak szavakkal támogatja a forradalmat. Az Amerikai Egyesült Államok Hruscsovval ugyanakkor szinte rögtön azt közölte, hogy Magyarország és a Szovjetunió konfliktusába nem avatkozik be.

A szocialista tábor országainak vezetői gyorsan felsorakoztak a Szovjetunió mellett, s csatlakoztak hozzájuk a velük rokonszenvező nemzetközi szervezetek,

a nyugati demokráciák egyes baloldali, szocialista pártjai, szervezetei is. Harsogott a sajtó, s abban Kádárék élen jártak, ha a magyar fasisztákat, horthystákat, az ellenforradalmárokat, a régi rend híveit, a gyilkosokat lehetett elítélni. Ilyen körülmények közt még bátrabb volt annak a következetes képviselete, hogy itt forradalom volt, demokráciát és nemzeti függetlenséget követelt a magyarság.

Kádárék egyre határozottabban váltak a munkások és parasztok nélküli kormány terrorjának irányítóivá. Kádár a korábbi ígéreteit sorra feladta. Jöttek a letartóztatások, jött a vörös terror, a statárium, majd a kivégzések.

Az írók vezető szerepet játszottak a forradalom előkészítésében, üdvözölték a rendszer bukását, de a diktatúra visszaállítása után sem hallgattak el. Amíg lehetett, deklarálták eredeti céljaikat. Erre az utolsó lehetőségük az Írószövetség 1956. december 28-i közgyűlésén adódott. Elsöprő többséggel, néhány ellenvetéssel fogadták el a Tamási Áron készítette *Gond és hitvallás* című nyilatkozatot. „Dicső költőink szelleme és az emberi igazság segít nekünk abban, hogy jóslatot tegyünk: eljön az idő, amikor a megtévedt hatalom bűnbánatot mond, mint ahogy az általa megdöntött hatalomnak is meg kellett bánnia ama tiprást, amelyben Petőfi elveszett. Hitünkben és népünk ismeretében mindenkit óvunk attól a téves ítélettől, hogy szovjet fegyverek nélkül a szocializmus vívmányait kiirtotta volna a forradalom. Tudjuk, hogy nem. Mert a munkásosztály, a parasztság és a java értelmiség híve volt és változatlanul híve a demokrácia és a társadalmi szocializmus vívmányainak, melyeket nem elsorvasztani akart, hanem élővé tenni inkább. Élővé tenni, azaz a maga magyar testéhez szabni és nemzeti hagyományainak szellemével is megtölteni. […] Hűséget fogadunk a zászló előtt, mely jelezte nekünk, hogy a nép forradalmi egységéből a nemzet újjászületett, abban a hűségben, hitvallásunk alapján, gondozni és védeni fogjuk a magyarság szellemét. Erkölcs legyen a munkánk talpköve, műveinkben pedig találjon értelmet és formát a nép alkotóereje, az emberség és eszméivel a kor” – biztat, s jelöli ki a feladatot a nyilatkozat.

Kádárék november 4. reggelétől minden lehetőséget megvontak a rádiótól, az újságoktól. Így csak korlátozottan kerülhettek nyilvánosságra a demokratikus testületek nyilatkozatai, kiáltványai – így a *Gond és hitvallás* sem jelenhetett meg. Sőt, úgy vélekedtek a hivatalos szervek, hogy ha ismerték volna előre a nyilatkozatot, a közgyűlés megtartását sem engedélyezték volna.

A Magyar Írók Szövetségének nevében a *Gond és hitvallás*hoz hasonlóan nyilatkozott Illyés, Veres Péter, Déry Tibor, Háy Gyula. A Petőfi Párt nevében Illyés Gyula, Tamási Áron és Farkas Ferenc fogalmazták meg követeléseiket. Velük működött együtt a Nagy-budapesti Központi Munkástanács is. A cselekvés lehetőségei azonban napról napra csökkentek. Legfeljebb abban lehetett reménykedni, hogy a magyar írók, értelmiségiek által 1956 nyarán és őszén kiharcolt demokratikus jogok legalább részben megmaradnak, s nem következik be újabb sztalinizáció. Illyések végül már csak arra törekedhettek, hogy forradalmi tevékenysége miatt senkit ne bántsanak. Ez a remény se tarthatott sokáig. Ezekben a hetekben Illyés Gyula, Veres Péter és társaik tárgyaltak a szovjet várospa-

rancsnokkal, Münnich Ferenccel, Kádárral is, s a válasz az volt, hogy aki nem követett el bűncselekményt, azt a törvények alapján ki fogják engedni. Csak arról nem esett szó, hogy mi számított náluk bűncselekménynek.

A magyarság nem felejtette még el sem a világháborút, sem a Rákosi-kort, s hamarosan megtapasztalhatta, hogy Kádárék gépezetét is a terror működteti, s okkal fél az ország. Ismét tudatosult az emberekben, hogy miről nem szabad beszélni, mit kell elfelejteni. 1956 forradalmának is ez lett a sorsa – sokáig.

Illyés Gyulának személy szerint is volt oka a félelemre. Először a német megszállás után kellett bujdosnia, majd a nyilas puccs utáni hónapokban. Ő és Németh László is felkészült az öngyilkosságra. 1956 novemberében Illyés egy nagy adag mérget felezett meg Tompa Kálmán orvos barátjával. Gondoljuk meg: önmagában az *Egy mondat a zsarnokságról* is elegendő ok lehetett a letartóztatásra. Ezt a költeményt Kádárék sosem bocsátották meg a költőnek.

Cselekedetei miatt Déry Tibornak is aggódnia kellett, gondolkozott is az emigráción, pontosan érezte veszélyeztetettségét. S bizony szerepe volt abban a nemzetközi tiltakozásnak, hogy „mindössze" 9 évre ítélték el az „ellenforradalmár" írót.

Az írókat 1956 decemberében még csak arra szólították fel, hogy a munka felvételére, a sztrájkok megszüntetésére buzdítsanak. Majd hamarosan az következett, hogy alkossanak újra, de minél határozottabban ítéljék el itthon és külföldön is a magyar forradalmat. Illyés és Németh László elutasító kívánságával szemben karácsonyra ismét műsorra tűzték Illyés *Fáklyaláng* és Németh *Galilei* című drámáját. A helyzetet sokan félremagyarázták, még az ő híveik között is voltak, akik Kádár-kollaboránsnak nevezték őket. Ám az utolsó előtti naplójegyzet is tragikus, melyben egy Illyést felkereső mérnök a magyar értelmiség nevében arra szólítja föl, hogy mivel „az írók vezérek, ki kell tartaniuk emberáldozat árán is. Mert ők most a nemzet vezérei." A költő még titkos naplójában se nevezte meg szó szerint azt a káromkodást, amely kocsismód elhagyta a száját.

1957 tavaszán Kádár hajlandó volt fogadni kizárólag Németh Lászlót és Illyést. A letartóztatott írók ügyében szerettek volna engedményt kicsikarni, de semmi eredményt nem tudtak elérni. Kádárék az ellenforradalmárnak, renegátnak átminősített addig párttag írókat és újságírókat fontolgatás nélkül letartóztatták és elítélték. Az úgynevezett „népi" párton kívüli írókhoz kegyesebbek voltak, bár 1958 tavaszán külön pártállásfoglalás készült, amely harciasan elítélte a népi írók kifejezetten káros ideológiai, mozgalmi tevékenységét.

Illyés egészségi állapota 1957 júniusában jelentősen megromlott, több hetes altatókúrára kényszerült. Illyés Mária visszaemlékezése szerint éveken át kellett erős gyógyszereket szednie, s a depresszió csak unokáinak a születése után kezdett felengedni. Önmagát is biztatnia kellett, hogy a forradalom vérbe fojtása után is van ok a bizakodásra. Halálos ágyán mégis azzal kellett búcsúznia, hogy semmit sem tudott elérni, a *Hitel* folyóirat se jelenhetett meg, a Bethlen Gábor Alapítvány működését sem engedélyezték. A forradalom legendássá vált költeményének annyi év után való közléséhez viszont már ő nem járult hozzá. Ez a mű mégis azonnal közismertté vált megjelenése után világszerte.